

Role Kovač

SA NAMA

**VLADO
DAPČEVIĆ**

UVOD

Ovo djelo je autobiografsko kazivanje. Cilj mu je da opiše poslednjih jedanaest godina života Vlada Dapčevića, u periodu od 1990. do 2001. godine. Korišćena je dokumentarna građa nastala od mnogobrojnih intervjua koje je Vlado dao novinskim izdanjima i televiziji, kao i njegov konkretni politički rad, (posebno na osnivanju Partije rada kao i njegovom djelovanju u okviru organizacije) koji je mnogo manje poznat javnosti. I ,na kraju, moja sjećanja na zajedničko druženje i rad sa njim, mada tu postoji opasnost od subjektivističkog pristupa i može doprinijeti da sud bude pristrasan.

Autor knjige „Ibeovac Ja, Vlado Dapčević” je novinar Slavko Ćuruvija. Knjiga je objavljena 1990. godine. U njoj je zapisano Vladovo kazivanje o svom životu nedugo poslije njegovog izlaska iz zatvora, nakon dugogodišnje robije. Ta knjiga se završava Vladovom konstatacijom da je za njega sve završeno, da je umoran od svega, da je slabog zdravlja i da ima porodicu kojoj bi se posvetio do kraja života, a da može samo da se nervira zbog svega što se dešava u Jugoslaviji. Međutim, to nije bio kraj za Vlada jer se ubrzo vratio u Jugoslaviju.

Izjavio je: *“Povratak posle 33 godine za mene je bio neizmijerna radost, jer sam svakom kaplju krvi vezan za ovu zemlju. Možda i zbog toga što sam se nemalo u njoj pomučio. A da se malo literalno izrazim – zemlju koju sam, u bukvalnom smislu te riječi, natopio znojem i krvlju i suzama. I baš zbog toga je neizmijerno volim. I kada sam video kako zahvata nacionalističko ludilo,*

manje ili više sve narode Jugoslavije, znajući kakvim sve to posljedicama prijeti ovoj zemlji, smatrao sam da mi je dužnost da opet dođem na poprište političke bitke.”

Vlado je samo slijedio svoju životnu maksimu, koju je vrlo rano spoznao i dosljedno slijedio tokom cijelog njegovog burnog života: *“Revolucionar je onaj čovjek koji je došao do određenog idejno - političkog saznanja i ne može više da bude čovjek, a da ne bude revolucionar... Revolucionari se bore do smrti. I dok ne stane moje umorno srce, za mene neće biti predaha da svojim mogućnostima doprinesem najvećem i najljepšem idealu – ostvarenju ideja komunizma”.*

Ovo djelo je ujedno i moje viđenje jednog vremena čije posljedice i dalje osjećamo i živimo, i čini mi se da neće nikada nestati sa balkanskog prostora.

Autor

Crna tačka

Vrbas je gradić u Vojvodini, osnovan u šesnaestom vijeku kao malo naselje Slovena. Kasnije se tu naseliše i Švabe i vremenom su urbanizovali naselje, posebno industrijalizacijom početkom dvadesetog vijeka. U gradiću su živjeli Srbi, Nijemci, Mađari, Rusini, Ukrajinci, Jevreji i ostali. Nijemci i Jevreji i po koji bogatiji Mađar su bili vlasnici fabrika – uljare, šećerane, klanice, kudeljare, tekstilnih pogona. Davali su i najveći doprinos u uređenju kulturnog, sportskog i uopšte društvenog života. Malo je bilo Srba koji su pripadali tom sloju bogatih, tek poneki od trgovaca ili veleposjednika. Većinom su bili seljaci, nadničari, radnici i sirotinja, kao uostalom i Rusini, Ukrajinci i ostali.

Poslije Prvog svjetskog rata, kolonijalizacijom je naseljen po koji Crnogorac. Završetkom Drugog svjetskog rata većina Nijemaca je pobjegla sa svojom vojskom ne dočekavši oslobodioce. Ostali su oni Nijemci koji nisu podržavali Hitlera. Tada je masovnom kolonijalizacijom doseljen znatan broj crnogorskih porodica i jedan broj bosanskih. Crnogorci su cijelu opštinu naselili podijeljeni po svojim plemenima. Svako pleme dobilo je jedno selo opštine, a u Vrbasu je nekoliko plemena dobilo zasebne ulice sa napuštenim švapskim kućama. Ta koncentracija partizanskog življa je bila nosilac nove vlasti što je kod starosjedilaca Srba doprinijelo da se zatvore u sebe, gledajući svoja posla. Njima su se pridružili i Mađari, jer su bili okupatori i morali su da se prilagođavaju realnosti. Oslobodiocima je trebalo dosta vremena da prevaziđu kulturološke razlike, često i

primitivizam, plemenske podjele i prilagode se novim uslovima življenja u ravnici.

No, neviđeni elan u građenju novih odnosa, boljeg i pravednijeg života, koji je prosto plijenio svojim optimizmom, nije dugo trajao. Došla je 1948. godina i Rezolucija Informbiroa, tzv. sukob Tito-Staljin. Crnogorci su se ideološki podijelili. Podjela je bila oštra i nije sa završavala samo na političkom opredijeljenju već je kidala porodične, bratstveničke, kumovske i prijateljske veze. Te podjele su ostavile duboki trag na međuljudske odnose i ostale su prisutne i decenijama kasnije. Uglavnom, titoisti su pobijedili, uhapsili i zatvorili mnoge na Goli otok, a još veći broj su istjerali iz partije. Pred narastajućom najezdom represije neki su pokušali da se sakriju. Pojedinci su se odmetnuli, jedan je prebjegao u Rumuniju. Većina uhapšenih i logoraša je prošla neviđenu torturu i poniženja i primorana je da revidira i formalno se odrekne svojih ideoloških ubjeđenja, a neki su se stavljali u službu režima. Ostali su ćutali jer su bili pod prismotrom i nikada nisu pričali o politici.

Ja sam potekao iz partizanske i ibeovske porodice, kako su nazivali sve pristalice Rezolucije IB i Staljina. Stric, po kome sam dobio ime, poginuo je u bici na Batini, a ujaka su ubili četnici. I otac i majka su mi istjerani iz partije tako da sam odrastao u porodici sa žigom ibeovaca. Ipak, mislim da je to bilo sekundarno u mom ideološkom sazrijevanju, a da je suština bila da sam poticao iz radničke porodice, gdje je jedino otac u mnogočlanoj porodici radio. I da su usta stalno bila gladna i da sam tada stekao komplekse i stidio se svog siromaštva.

Nije samo moja porodica bila “izolovana”. U ulici u kojoj sam stanovao, od pedesetak crnogorskih kuća šestorica su bili na Golom otoku, dvojica su hapšena pa potom puštena, isključeno je iz partije njih sedamnaest, od toga devet žena. Skoro tri decenije kasnije inspektor državne bezbjednosti koji me je saslušavao, neki Apro Rihard, Nijemac iz Vrbasa, rekao mi je: “Za nas je Vrbas uvijek bio crna tačka na mapi neprijateljske delatnosti”, pri čemu se hvalio, razgovarajući sa nekim preko telefona, kako je upravo dobio sat od predsjednika zbog uspješnog rada na suzbijanju neprijateljskih elemenata - u to vrijeme hapšenju cijele jedne informbirovske grupe i mene kao nekog izolovanog i usputnog slučaja.

Titova smrt je sve potresla i uplašila. Mnogi su iskreno žalili i plakali. Uveo se i besmisleni običaj da se svake godine na godišnjicu njegove smrti u petnaest časova i pet minuta stane mirno, ma gdje se neko zatekao. Time se odavala počast, ali i želja režima da se i dalje nastavi istim putem pod parolom: “I posle Tita, Tito”.

Ja sam u gradu imao društvo sa kojim sam se svakodnevno sastajao. Iz tog perioda, koji je u suštini bio malograđanski način života, zanimljivo je nekoliko događaja koji su meni bili neki mali predznaci pred očekivano “nužno i veliko”, i na osnovu kojih sam pokušavao da otkrijem ili projektujem tendenciju u društvenom procesu. Tim malim znacima sam pridavao naročiti značaj.

Prvi znak je bio kada sam pročitao u štampi kratku vijest, skoro fusnotu, da su albanski studenti u menzi u Prištini napravili socijalni bunt sa političkim parolama. U to vrijeme taj čin pobune je meni bio nešto veliko, poslije skoro zaboravljenih događaja

poput šezdesetosmaških protesta studenata i upada grupe ustaša u Jugoslaviju, kao i još svježih uspomena iz tamnovanja. Istog trena me je obuzelo meni tako dobro poznato uzbuđenje.

U Vrbasu se održavao Jugoslovenski festival poezije mladih. Obično se tada okupi većina jugoslovenskih pjesnika, od Desanke Maksimović, Gustava Krkleca, Oskara Daviča, Mike Antića do niza mlađih tek afirmisanih pjesnika. Uglavnom su to bili prijatni i zanimljivi dani kako je to uvijek sa pjesnicima. Na otvaranju festivala je jedan partijac u ime vlasti držao obavezni govor, obično standardan i dosadan. U salu su tada ušla dva pjesnika, Novica Tadić i Dugo Krivokapić koji je bio dobro pripit. Tadić reče: “Jedi svoju demagošku guzicu debelu!” To je bio šok za sve. Uhapsiše pjesnike i napravi se cijela gungula oko toga.

Nije prošlo mnogo vremena kada je uhapšen Tanasije Jakić, bankarski službenik, zbog ibeovske djelatnosti. I čitava akcija je spektakularno izvedena, kao da hvataju neke važne teroriste, uz policijsko blokiranje grada.

Svi ti naizgled sitni znaci su nagovještavali su da se politička situacija u društvu mijenja i da će se suprotnosti samo produbljivati. Da ne govorim o pojavi tekstova u “Književnim novinama” koje smo redovno čitali i komentarisali, u kojima se sve više osjećao vonj nacionalizma. I ekonomska kriza je jačala postajući sve više i političkom, i gdje su već nacionalne partijske birokratije bile nesposobne da je razriješe.

Drug iz ulice, sa kojim sam odrastao, inicirao je da se sa omladinske radne akcije pošalje predlog da se Tito posmrtno još jednom odlikuje i postane četvorostruki narodni heroj. Ali je tu inicijativu neko pametan ili iz nekih drugih razloga zaustavio.

Uskoro se Vrbas izbori da promijeni svoje ime u Titov Vrbas. Tada je po jedan grad u republikama i pokajinama u Jugoslaviji nosio Titovo ime. Moji drugovi su skoro svi bili titoisti ali su bili protiv tog čina, i tada im rekoš u šali: “Mi ćemo možda biti protiv kada budu skidali to ime”. To se zaista i desilo nakon jedne decenije, pa je većina tih kadrova preko noći kukavički prihvatila diktat nove nacionalističke vlasti da se ukloni Titovo ime.

Na ulazu ka užem centru Vrbasa stoje dva spomenika. Na jednom spomeniku stoji veliki krst, a na drugome petokraka. Taj sa krstom je podignut na brzinu u novije vrijeme, i bez ikakve ljepote. Drugi je takođe iz novijeg vremena i rekao bih malo smisleniji. Sa petokrakom, podignut na nekadašnjem postamentu Ruskog spomenika, dvojice crvenoarmejske koji su poginuli za oslobođenje Vrbasa. I to jedan Rus i jedan Ukrajinac.

Na ružnom spomeniku stoji ime i mog rođaka Bata koji se prvi obrušio, zajedno sa desetinama građana, na pripadnika četničke organizacije koji su sa svojim simbolima pokušali da održe miting u gradu krajem osamdesetih godina. Pretukli su četnike koji nisu znali šta ih je snašlo, kao neki pogrom. Ali to nije bio samo spontani izliv nezadovoljstva građana, već i instruirani otpor još uvijek titoističke vojvođanske policije pred sve većim jačanjem velikosrpskog nacionalizma i unitarizma iz Beograda. Taj moj rođak je kasnije završio na Vukovaru “u borbi protiv ustaša” sa dobrovoljcima koji su čuli “da se tamo dobro pljačka”. Našli su ga ubijenog snajperskim metkom. Na istom spomeniku su i imena policajaca koji su poginuli na Kosovu u akcijama sprovođenja aparthejda nad albanskim narodom.

Odavno su sovjeti došli i odnijeli kosti poginulih crvenoarmejaca sa svog spomenika, a jedan je kolonista posle uzeo dio spomenika i odnio majci na grob u Crnoj Gori, po onoj narodnoj – majka je majka. Početkom dvadesetog vijeka spomenik je obnovljen. Mislím da je u tom trenutku to bio jedini spomenik sa petokrakom koji je podignut u Evropi. Povodom dana oslobođenja Vrbasa obilazili su ga predstavnici ruske i ukrajinske ambasade uz asistenciju lokalne nacionalističke vlasti. Tu tradiciju su prekinuli Ukrajinci kada su naišla druga vremena i kada se zakrviše “ruska i ukrajinska braća”. Jedino smo drug Feliks i ja nekoliko godina pravili improvizovanu petokraku koju bi ponovo stavljali na spomenik svaki put kada bi je fašisti uništili.

Sto u osami

U vrbaškom hotelu, u njegovoj centralnoj bašti, je postojao tzv. “elitistički sto”, često viđen posvuda gdje se okupljaju oni koji vole neke velike teme, kako je napisao genocidni pjesnik Matija Bećković: “Zbog velikih misli koji misli, svak misli veliki je!” Tako se i za našim stolom svakodnevno bistrila kafanska politika kao da od nas zavisi sudbina svijeta, kao da imamo moć da utičemo na politička zbivanja i znamo u kom pravcu će se ona kretati. Bilo nas je desetak i “ulaznica” za sto je bila visoka. Istina, mnogi nisu imali želju da uopšte priđu stolu. Redovan za stolom je bio Mečo, kako smo ga zvali, jedan od braće Perović, dokoni vojni penzioner koji je u penziju otišao sa nepunih dvadeset i kusur godina, a i vojska bijaše sretna što ga se oslobodila zbog njegove neobuzdane prirode. On, sa svojih skoro dva metra i više od stotinu kilograma, ništa nije radio do besomučno obilazio antikvarnice i kupovao knjige. Noću je proučavao istoriju i tvrdio nam o posebnosti Crnogoraca, o tri nova slova koji oni imaju za razliku od ostalih i mnogo toga. Mi smo se tome više smijali i smatrali ga nacionalno opterećenim i, uglavnom, prevaziđenim. Istovremeno je imao pripremljenih preko tri stotine stranica o partizanskom komandantu Savi Kovačeviću koje nikad nije objavio. On je bio u društvu autoritet od koga su svi pomalo zazirali ali se ponekad i podsmijevali njegovim nevještim formulacijama koje su često pogađale suštinu.

Tu je bio i njegov brat Milenko, moj vjenčani kum. Sa Milenkom sam bio neumorni takmac u bezbroj šahovskih partija

tokom svakodnevnog druženja. On je izašao iz ničeanske studentske faze, preko Frankfurtske škole i bio je na pozicijama jugoslovenskih praksisovaca doktoriravši filozofiju kod poznatog filozofa Kangrge u Zagrebu, na temu malograđanštine. Pisao je tekstove na tu temu po časopisima. Bio je urednik “Savremenosti”, teorijskog časopisa Pokrajinskog komiteta Saveza Komunističke Jugoslavije, ali se potom prebacio na Filozofski fakultet u Novom Sadu, gdje se bavio problemima etike. Odnos među braćom Perović je bio klasični odnos u patrijarhalnim porodicama u nadgornjavanju ko će bolje i više, i o tome se mogu napisati debele sociološke i psihološke studije. Ja sam tu među braćom bio neka vrsta pomiritelja, iako sam znao da to nema neku težinu, dok ne prođe bura kod Meča kada bi eksplodirao za neku sitnicu, naročito prilikom gubitka šahovske partije kada bi tabla sa figurama odletjela sa stola, a on kao u nadrealnoj sceni svom svojom težinom skakao po njoj.

Treći za stolom je bio “zabavljač” Ročko, vječiti student marksizma, oštroman i duhovit koji se već sa sedamnaest godina znao nametnuti kao neka “ikona” među umjetničkim i intelektualnim krugovima. Jednostavno je svojom pojavom svuda otvarao vrata. Bio je urednik novosadskog omladinskog lista “Stav” i glavni zabavljač za našim stolom, ali bez priznate “težine”. On se ideološki kretao između marksizma, trockizma, anarhizma, ako treba i titoizma, jer njemu to i nije bilo toliko bitno. Već je bio uzeo intervju od ovih poznatih političara poput Mire Marković, supruge Miloševića, kao i Tuđmana i mnogih drugih. On bi se posle sprdao sa svima njima na svoj način i pravio “scenu”, a mi se smijali. Tokom rata u Jugoslaviji završio je prvo u Rusiji a potom u Ukrajini, u Donbasu, u

Donjecku, i opet kao novinar, sa otvorenim vratima svuda. Krenuo je za Mečom koji je otišao u Moskvu, ostavivši u Jugoslaviji stan u Tuzli sa par hiljada knjiga, vojnu penziju, zaboravljajući sve.

Tu je i Miodrag Karadžić iz istog onog sela iz koga je ratni zločinac Radovan Karadžić. Sin Titovog debejca i moj direktor u građevinskoj firmi, koji je napisao komediju “Đekna još nije umrla, a kad će ne znamo”, a koja je ostavila traga ne samo u crnogorskom narodu nego i šire. Mnogi lokalni Crnogorci su mu zamjerali s povikom: “Što nas onako nagrdi!”. Na šta im je on u svom stilu odgovorio: ”U celofan! U celofan sam vas zavio, da se ne vidi kakvi ste.” Karadžić je stalno bilo razapet između potrebe da bude zaštićen očevim uticajem i da bude nešto drugo.

Jednom mu Mečo za stolom prijeteći reče: “Mislis li ti Rola zapošljavati?”

Karadžić je ujutru pozvao Državnu bezbjednost. Oni su mu rekli da oni sa tim nemaju ništa i da on sam odluči. Tako da sam ja ušao u sistem kao pravnik u građevinskom preduzeću, da ne moram raditi po ciglanama i kopati po ulicama kanale za vodovod i kanalizaciju da bih mogao izdržavati porodicu.

Tu je bio i Bajo Zečević, moj školski drug, blage prirode, pomalo nezainteresovan za politiku, smatrajući da je sve to relativno i prolazno. Na kraju je tu bio i ćutljiv pjesnik Tomo Đivuljski koji se kasnije ubi pod pritiskom, ne želeći da služi korumpiranoj vlasti, odbivši da stavi svoj potpis na sumnjivi višemilionski projekat.

Uglavnom, to je bilo idejno šaroliko društvo, a ja sam kao marksista-lenjinista, za njih bio nešto drugo. Znao sam da tu nema

prolaza u to vrijeme i da su vrata zatvorena za neki organizovani politički rad, što zbog ideoloških razlika, što zbog nezainteresovanosti mojih drugova, a i prismothe same policije. No, događaji su nas tjerali da, umjesto “bavljenja” svjetskom politikom, NOB-om, istorijom Crne Gore, književnošću, i analizom tekstova koji su govorili o stanju u društvu koje je pisao Milenko, počnemo se baviti pojavama i tekstovima koji su bili pod sve većim nabojem nacionalizma. Poslije pojave Memoranduma Srpske Akademije Nauke i Umetnosti, i potom rasprave koju izazvao u cijelom društvu, bilo nam je jasno da nastupa nešto što nismo očekivali niti jasno vidjeli kuda sve to može odvesti.

Posle VIII sjednice Saveza Komunističke Srbije 1987. godine, Slobodan Milošević je preuzeo partiju. Njegovim odlaskom na Kosovo, gdje se namentuo kao vođa Srba i Crnogoraca, vidjeli smo da se neće sve završiti samo u okviru intelektualističkih krugova, mada ni tada nismo jasno znali odrediti rasplet političke krize.

Događaji su se ubrzavali i u naredne tri godine je eskaliralo sve ono što je vodilo u rat i raspad Jugoslavije.

Slučajno ili namjerno Vrbas je odabran kao jedna od polaznih tačaka u nizu za promociju mitingaško velikosrpskog nacionalizma. Trebalo je prvo srediti stvari “u svojoj kući”, prije svega u Vojvodini, pa onda redom.

Prethodno je partijski komitet u gradu održao sastanak i donio odluku da se suprotstave rušilačkim namjerama mitingaša sa Kosova. Miting je trebao da bude izraz solidarnosti sa srpskim narodom na Kosovu, koji su navodno izloženi terorisanju i

progonu od albanske većine ili kako se već pogrdno upotrebljavalo - Šiptara. Mitinzi su kasnije postali svakodnevnica, ali ovaj je bio uvodni. Organizovala ga je Državna bezbjednost Srbije.

Mitingaši su od ranih časova pristizali u velikom broju, sjedili po jarkovima, parku, po prepunim kafanama i u bašti hotela. Predsjednik opštine je već imao spreman napisan govor da na mitingu donekle smiri narasle tenzije. Međutim, tokom noći policija iz Beograda je preuzeli sve i predsjednik opštine je održao drugi govor, u kome je podržao Srbe sa Kosova i ostale mitingaše.

Na velikom transperentu je stajalo “Oj Srbijo, iz tri dela opet ćeš biti cela”, zatim - “Od Triglava do Tirane zadaju nam teške rane”, slike Slobodana Miloševica sa porukom - “Oćemo ovakvog”.....

Kada je miting počeo osjećali smo se ponosno što je naš sto ostao u potpunoj osami, izolovan, ali i sa osjećajem da se nešto krupno sprema.

Događaj u Vrbasu je bio samo uvertira za glavni obračun miloševićevske vlasti sa pokrajinskim rukovodstvom Vojvodine. Taj obračun se odigrao početkom oktobra 1988. godine, u Novom Sadu, u toku dva dana. Sve je bilo dobro organizovano uz podsticanje narodnog nezadovoljstva okoštanim političkim strukturama i olakšano sve težom ekonomskom situacijom u društvu, kao i tim snažnim nacionalističkim nabojem kojim su mase već bile zahvaćene, agresivnom propagandom o ugroženosti spskog naroda.

Tog 5. oktobra je sve stalo. I svi hrle u Novi Sad.

Pitam jednu koleginicu iz preduzeća:

- Zašto ideš?

- Da rušim vojvođanski vladu!

- Zašto?

- Petnaest godina čekam stan i nisam ga dobila.

Na mitingu se išlo sa parolama: „Verujemo u Savez komunista Srbije“, „Dole Ustav iz 1974. godine“, „Kosovo je Srbija“, „Vojvodina je Srbija“, „Zajedno smo jači“.

Međutim, vojvođansko rukovodstvo je još uvijek pružalo otpor i nije željelo da lako kapitulira i podnese ostavku. Te noći je zgrada pokrajinske vlade zasuta kamenicama i jogurtima - otud i kovanica „Jogurt revolucija“.

Mi smo otišli sutradan vozom za Novi Sad, ne znajući ishod. U vozu se više nisu naplaćivale karte. Svi su bili kao u nekom blagom transu da dolazi nešto bolje. U Novom Sadu vidimo masu pripitih i slavlje mitingaša. Podrumi su prethodnu noć otvoreni i masovno se točilo piće. Govori na bini razni, nemušti ali pobjednički. Iznenadeni, na bini vidimo i Mišovića, povremenog gosta našeg stola i lokalnog boema i pisca, sa literarnom bratijom sa Kosova.

Tek kasnije smo shvatili da je priprema oružanih sukoba u Jugoslaviji napravljena u Vojvodini. Autonomija pokrajine je faktički ukinuta.

Vraćali smo se kao pokisli sa tog mitinga.

Mečo je dao svoju formulaciju:

“Milošević i njegovi su sada u naletu i mi ne možemo ništa nego da im bacamo rajsneGLE po putu.”

Meni se ta slika bacanja rajsneGLE na putu kao u nekim partizanskim filmovima, urezala u glavu. To je bio odraz realnosti i naše beznačajne snage. I ne samo naše, nego mnogo, mnogo šire.

Karadžić nam je saopštio da je pozvan da radi u kabinetu novog pokrajinskog sekretara i da je prihvatio taj poziv. Odselio se za Novi Sad i ja sam odmah prekinuo kontakt sa njim, a zatim i ostali, ili on sa svima nama.

Uskoro i Radoman Božović stade uz novu vlast i Miloševića. Božović je došao iz Crne Gore u Vrbas da pohađa gimnaziju. Kao kuriozitet je ostalo da se slikao sa crnogorskom kapom na maturalnoj fotografiji, što je izazvalo pozornost, baš kao i moje kasnije slikanje u “maovki” jer su to bile tada neke novotarije. Kada je u Subotici počeo da studira ekonomiju, zajedno sa mojim bratom i njegovim društvom, Božović je počeo da se nameće svojom oštroumnosću i bezobrazlukom. Tako je počeo njegov uspon po univerzitetskoj i političkoj hijerarhiji, pogotovo kada je palo vojvođansko rukovodstvo. Treći od braće Perovića, Blažo, prosljedio nam je informaciju da je Boško Kovačević, subotički partijski sekretar, odbio poziv Miloševića da preuzme vojvođansko rukovodstvo posle “Jogurt revolucije”. Ali, Božović nije odbio sve ponuđeno, pa je napredovao do položaja predsjednika vlade, a potom i skupštine Srbije. Revnosno je branio tu politiku, opet cinizmom i bezobrazlukom. Svojim instinktom se sačuvao da ga ne pokupi sa sobom talas kasnijeg

pada Miloševića, pa se na vrijeme sklonio u političku anonimnost sačuvavši svoje bogatstvo i poslovne veze. Sjećam se riječi moje majke kada joj rekosmo da se Božović priklonio Miloševiću: “Samo mi je žao onog jastuka što mu ga dadoh kao studentu da ima na šta leći...”

Potom se desi slom crnogorskog titoističkog rukovodstva koje se uprazno junačilo, dok je Milošević isturio nove jurišnike - Mila Đukanovića, Momira Bulatovića i Svetozara Marovića, “džemperaše” kako su ih tada zvali, jer su navodno skromni za razliku od ovih foteljaša na vlasti. Posle tzv. Antibirokratske revolucije, kako je prozvaše, ti džemperši uzeli su naziv “mlado crnogorsko rukovodstvo”. Milo Đukanović, kasnije dodato Milo Britva, je ranije prvi istupio na stranu Miloševića i napravio rascjep u tadašnjem crnogorskom rukovodstvu, koje je još bilo zakopano u koordinatama funkcionisanja Titove partije i nije se snašlo.

Po oprobanom vojvođanskom receptu, u rušenju crnogorskog rukovodstva je ključno bilo pridobiti radništvo nikšićke željezare i aluminijskog kombinata u Titogradu. Poslije nekoliko bezuspješnih pokušaja, uz pomoć nacionalista sa Kosova, poput Šolevića, Koste Bulatovića i drugih poslušnika Miloševića, pokušao je odlazak nikšićkih mitingaša u Titograd. Ali, kod Žute grede ih je dočekala policija i razbila. Ovo je samo dolilo ulje na vatru i dalo Miloševićevim snagama još veću mogućnost propagande i mobilizacije naroda. Na ključnom mitingu koji se odigrao u Titogradu, bili su ponovo mobilisani radnici. Parole su bile miks svega : “Oćemo promjene”...”Živio Savez Komunisti Jugoslavije”, “Živjela radnička klasa”, “Druže Tito, mi ti se kunemo”, “Jugoslavija, Jugoslavija”, ali i “Dole Vidoje

Žarković”, “Izdali ste srpstvo”. Orilo se: “Slobodane, srpski sine, kad ćeš doći na Cetinje”, “Slobo, slobodo”, “Listaj goro, cvjetaj cvjeće, Crna Gora u boj kreće”, “Ko to kaže ko to laže, Srbija je mala”.

Mi smo pratili dešavanja preko televizije, i poslije za stolom komentarisali, pokušavajući da bar malo retuširamo sliku u lažnoj nadi da se ne mora sve završiti tako loše.

Na red je došlo Kosovo gdje je kosovsko rukovodstvo, predvođeno Kaćušom Jašari i Azemom Vlasijem, pokušavalo pružiti neki otpor. No, pod vojnim i policijskim pritiskom i prijetnjama ukinuta je autonomija Kosova. Kao odgovor na ukidanje autonomije, oko osamsto rudara Starog Trga sišli su u jamu rudnika i zabarikadiraše se na dubinu od devetsto metara. Taj događaj je prodrmao cijelu Jugoslaviju. Stipe Šuvar, čelnik hrvatskog Saveza komunista, sišao je u jamu da pregovara, ali i da da podršku rudarima, i ranije gromoglasno izjavljujući da će - “ Reći ću popu pop, a bobu bob”, to jest da će se suprotstaviti Miloševiću. Međutim, ništa od toga ne bi, jer je već tada ta situacija počela odgovarati i hrvatskim partijašima. Šuvar se nije suprotstavio, a predstavnici jugoslovenskog državnog i partijskog rukovodstva su djelovali tragikomično, kao ranije u Srbiji Ivan Stambolić i Buca Pavlović, pri pokušaju obuzdavanja Miloševića.

Te noći, kada se lomila situacija sa rudarima, za našim stolom se obreo i Rajko Cerović, novinar, publicista i glavni urednik TV Titograda, koji sada nije bio miljenik nove crnogorske vlasti i pod pristiskom je morao da podnese ostavku. Došli smo do jedinstvenog zaključka - “ U Starom Trgu se brani Jugoslavija”. Iako sam zbog izdaje socijalizma i svega, želio da se sruši takva Jugoslavija, sada sam želio da se odbrani makar i takva. Pogotovo

što mi se dopala snaga i odlučnost rudara, pa sam tražio i taj klasni rukopis i čak, možda, još naivnije - nagovještaj nečeg većeg.

Istovremeno, i Milošević je organizovao veliki miting u Beogradu na kome se zahtjevalo hapšenje albanskih čelnika Vlasija i ostalih. Na povike mase: “Uhapsite Vlasija!”, cinično je odgovarao: “Ne čujem dobro!”. Pojavu tadašnjeg predsjednika predsjedništva, Raifa Dizdarevića, ispod velike Miloševićeve slike na mitingu masa je dočekla zvižducima. Predsjedništvo Jugoslavije je, pod pritiskom, donijelo odluku o uvođenju vanrednog stanje na Kosovu i Metohiji. Specijalne jedinice policije koje su poslate spustile su se u jamu rudnika kroz ventilacione otvore i pohapsile rudare. Uhapšen je i Azem Vlasi.

U Beogradu su srpski intelektualci, ostrašćeni nacionalističkom mržnjom, a posebno književnici, podržali sve mjere režima protiv “albanske pobune” i napali podršku koja rudarima dolazi iz Slovenije i Hrvatske.

Noževi su se ubrzano oštrili.

Trebala je samo da se odigra završna predstava u vidu XIV Kongresa Saveza Komunističke Jugoslavije, koji je održan januara 1990. godine u beogradskom centru Sava. Ali prije tog završenog čina se desio finalni miting na Gazimestanu na Kosovu, povodom 600 godina od Kosovske bitke i gdje je Milošević pred par stotina hiljada svojih pristalica zaprijetio ratom.

Sa nestpljenjem smo čekali i pratili tok kongresa SKJ. Prisustvovali su delegate iz svih jugoslovenskih republika, kao i delegati Jugoslovenske Narodne Armije. Kongres je bio vrhunac sukoba dva koncepta uređenja Jugoslavije - centralističkog,

unitarnog pod dominacijom Beograda i konfederalnog od strane većine drugih republika. Normalno da je sam kongres bio osuđen na potpuni fijasko. Na kongresu su se najviše sukobile srpska i slovenačka delegacija. Prvi su se zalagali za uvođenje sistema „jedan čovek - jedan glas“, tj. za centralizovanje Jugoslavije, jer je time namjera Miloševića bila da preuzme partiju na saveznom nivou. Međutim, Slovenci su predlagali konfederaciju partije i države. Suština njihovih prijedloga bila je u tome da se uvede politički pluralizam. U Sloveniji su već bili održani izbori za slovenačkog predstavnika u saveznom Predsjedništvu, a u Hrvatskoj i Sloveniji su započele pripreme za prve višestranačke izbore. Tražili su da veze između republika budu drugačije i da republike budu autonomne tako da preglasavanje postane nemoguće. Svi prijedlozi slovenačke delegacije, predvođene Milanom Kučanom, su odbijeni. Svi prijedlozi Miloševića su prihvaćeni većinom glasova. Slovenačko rukovodstvo je napustilo kongres što je pokušao da iskoristi Milošević da se nametne sa svojim stavovima, no onda su se suprotstavili hrvatski delegati koji takođe napustiše kongres, a za njima odlaze delegati Makedonije i BiH. Partija, koja ih je formalno objedinjavala, raspala se.

Lično sam osjećao zadovoljstvo jer se revizionistička i nacionalistička trulina od SKJ raspala. To je godilo i mojoj sujeti jer sam se do tada upravo zalagao za to. Istina, rasplet se nije odigrao po mojoj naivnoj pretpostavci o revolucionarnoj pobuni širokih masa protiv takvog izdajničkog SKJ, nego upravo u njihovoj režiji, sada već potpuno spremnih da se odreknu čak i tog formalnog komunističkog u koji su se toliko zaklinjali, a i dobro živjeli oni i njihove porodice. Sjetih se te noći one divne misli: “Renegati su uvijek gori od samog klasnog neprijatelja.”

Jedva smo čekali da se vrati Roćko iz Beograda, koji je uspio da obezbijedi prisustvo po kuloarima kongresne dvorane i prenese nam razne pikanterije. I, naravno, da nam dočara predstavu kako je on držeći pod ruku i pomažući starom Baji Radosavljeviću, jednom od čelnika srbijanskog rukovodstva, da se popne uz stepenice, osuo drvlje i kamenje na slovenačko i hrvatsko rukovodstvo, dok mu se Baja usput žalio na atmosferu koja je zavladała u partiji.

Partija prvi put

Vijest da je osnovano Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), početkom 1989. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, me je donekle uznemirila. Tu su bili: Branko Horvat, Nebojša Popov, Žarko Puhovski, Bogdan Bogdanović, Milan Kangrga, Lev Kreft, Shkëlzen Maliqi, Vesna Pešić, Koča Popović, Milorad Pupovac, Ljubiša Ristić, Božidar Gajo Sekulić, Rudi Supek, Ljubomir Tadić, Dubravka Ugrešić, Predrag Vranicki... Sva ta nazovi humanistička inteligencija. Bio je to pokušaj intelektualaca da se suprotstave nacionalističkom stampedu u svom nerazumijevanju realnosti, a može se reći i same politike.

U Novom Sadu je UJDI održao tribinu kojoj je prisustvovao i filozof Miladin Životić iz Beograda. Sa njim smo se zajedno vraćali Milenko i ja. Plašio sam se da Milenka ne privuče taj filozofski poriv, pošto je i on dio te praksisovske škole. Plašio sam se, ne zato što Milenku nije mjesto među tim intelektualcima, već sto sam ja već bio odlučio da treba ići sa ponovnim pokušajem stvaranja komunističke partije, a Milenko je tu bio bitna karika.

I Milenko se odredio: “To sa Ujdijom nema težinu.”

Naš zajednički stav je bio da intelektualci ne mogu, sa svojim tzv. građanskim konceptom, zaustaviti nacionaliste sa tom sterilnom predstavom da je samo potrebno masama objasniti. I to se kasnije potvrdilo. Pokušaji Ujdija nisu naišli na podršku masa i ostao je marginalizovan, da bi se kasnije udruženje utopilo u neoliberalni Građanski savez koji je takođe vremenom nestao sa političke

scene. Neki članovi tog istog Ujdijsa su “izdali” i završili u velikosrpskom nacionalizmu.

Proglašenje višepartijskog sistema i u Srbiji smo dočekali sa nekim olakšanjem, vidjevši i mi potrebu za organizovanim radom. Odmah sam predložio Milenku da počnemo formiranje partije. Milenko je rekao da sačekamo da se pojave neke komunističke partije iz samog centra, jer smo mi anonimusi i niko nas šire neće podržati. To je bila realna procjena.

Tada se odigrao za mene presudni događaj - Dolazak Vlada Dapčevića u Jugoslaviju i njegov prvi intervju u štampi. O Vladu, septembra 1990. godine, malo sam znao, osim onoga što sam pročitao sa svojih 19 godina, decembra 1975. godine u istražnom zatvoru u Novom Sadu, da je na teritoriji Jugoslavije uhapšen Vlado Dapčević zbog kontrarevolucionarne djelatnosti. Znao sam samo da je brat Peka Dapčevića, španskog borca, narodnog heroja, Titovog generala i oslobodioca Beograda, a što mi je tada pružilo dodatnu snagu. Drugo nisam ništa znao jer je bilo nemoguće bilo šta u vezi toga tada saznati. Tek kasnije, sa raspadom Jugoslavije, ta se slika o Vladu popunjavala, posebno kada sam došao do knjige “Ibeovac Ja, Vlado Dapčević” od Slavka Ćuruvije, kao autobiografsko kazivanje Vlada o svom životu. Pročitao sam je u jednom dahu, a onda polako, stranicu po stranicu, sve dobro pamteći. Tada sam dobio jasniju sliku koju sam posle samo dopunjavao.

Kada bih pravio najsažetiji kroki o Vladovom životu, ako se to uopšte i može, to bi izgledalo ovako:

Vlado Dapčević je u komunističkom pokretu poznati revolucionar. Predratni je član Komunističke Partije Jugoslavije.

Više puta je hapšen. Teško je ranjen prilikom sukoba sa ljotićevcima. Učesnik Narodnooslobodilačke borbe od prvih ustaničkih pušaka. Nekoliko puta ranjavan. Prošao je sve najznačajnije bitke tokom rata. Nakon rata, u činu pukovnika, je 1948. godine rekao Titu “istorijsko ne”. Prilikom njegovog pokušaja bjekstva iz Jugoslavije preko rumunske granice, zajedno sa generalom Kađom Petričevićem i načelnikom generalštaba JNA Arsom Jovanovićem, ubijen je Arso, Kađa uhapšen, a Vlado kasnije uhvaćen. Osuđen je na dvadeset godina zatvora. U istražnom zatvoru, a potom na Golom otoku, podvrgnut je najstrašnijoj torturi koja je trajala preko osam godina. Nisu uspjeli da ga slome i natjeraju da se odrekne svojih idejnih stavova. Po izlasku sa Golog otoka, pred prijetnjom ponovnog hapšenja, sa većom grupom drugova prebjegao je u Albaniju, a potom odlazi u Sovjetski Savez gdje je nastavio politički rad. Zbog sve većeg sukoba s hruščovljevsom politikom, i uopšte revizionizmom, kao i svrstavanjem na strani albanske i kineske komunističke partije, dolazi pod udar tadašnje sovjetske vlasti, te mora da napusti Sovjetski Savez pred prijetnjom hapšenjem. Odlazi u Zapadnu Evropu. Tamo radi najteže fizičke poslove da bi preživio, ali je stalno hapšen i proganjan iz mnogih evoprskih zemalja. U Belgiji upoznaje buduću suprugu Mišlin sa kojom dobija kćerku Milenu. Jugoslovenska policija je sedamdesetih godina pokušala da ga likvidira šaljući svog agenta u Brisel, no likvidacija nije uspjela. Tih godina odbija prijedlog svog druga Milete Perovića, koji je živio u Kijevu, za osnivanje komunističke partije u tadašnjoj Jugoslaviji. Smatrao je da nije još vrijeme za tako nešto i da je to osuđeno na neuspjeh. Uz saradnju jugoslovenske i rumunske policije, Vlado je kidnapovan u Bukureštu 1975. godine, kada su

ubijena dva njegova druga i prebačen je u Jugoslaviju. Osuđen je prvo na smrt, a potom na dvadeset godina zatvora. Pušten je 1988. godine, nakon skoro trinaest godina robije, bez prava zadržavanja u Jugoslaviji. Iznenada se pojavio u Jugoslaviji septembra 1990. godine, jer mu je dozvoljen povratak.

Pažljivo sam pročitao intervju koji je objavljen u “Borbi”, nakon njegove tribine u Titogradu. Novinarka je rekla da nije silazio, nego prosto letio niz stepenice, u svojoj 73 godini.

Rekao je:

“Jedini razlog što sam riješio da što prije dođem u Jugoslaviju je taj što me je strahovito zabrinulo ovo što se dešava u našoj zemlji. I kao uvijek kada je bilo potrebno, ja sam riješio da dođem i da bar malo, koliko mogu, doprinesem da se ova zemlja, koja je krvlju stvarana, sačuva. Moramo da spriječimo užas koji se nadvija nad ovom zemljom, užas najstrašnijeg građanskog, nacionalnog i vjerskog rata. Ako ova ogromna patriotska većina, koja za sada ćuti, ako se ona ne probudi, podigne i organizuje, već prepusti da šovinisti i nacionalisti kolo vode, ne piše se dobro nikome od nas.“

Milenkova namjera se obistinila i uskoro mi se obratio jedan golootočanin, u koga nismo imali potpuno povjerenje, ne zato što smo imali posebnog razloga, nego jednostavno nismo mnogo vjerovali golootočanima, jer smo znali da su oni ucjenjeni i da su mnogi pristala da rade za režim. On mi je predložio odlazak u Beograd na osnivačku skupštinu Novog Komunističkog Pokreta Jugoslavije. Prihvatio sam taj poziv i zajedno smo otišli u Beograd. Na ulazu u salu su stajali dvojica članova koji su mi ponudili pristupnicu koju treba da popunim, kao i program NKPJ.

Okupilo se relativno dosta ljudi, uglavnom starijih. Dok je skup počinjao, počeo sam da čitam program. U uvodnim stranicama nisam naišao ništa što bi me posebno odbilo, sem da je pisan malo arhaičnim stilom. Nakon par stranica naišao sam na dio o Kosovu gdje je stajalo da se NKPJ zalaže za ustavne promjene u vezi autonomije Kosova i Metohije, a koji je režim Miloševića pokrenuo na putu ukidanja autonomije. Odmah sam ustao i otišao do onih koji su mi dali pristupnicu i vratio je. U pauzi skupa vidio sam jednu grupu od desetak ljudi koji se drže zasebno. Shvatio sam da oni ne pripadaju ovom skupu, da su gosti i prišao sam im. Rekli su da su članovi “barska KPJ”. Znao sam za njih jer sam robijao zajedno sa par njihovih članova prije skoro dvije decenije u Sremskoj Mitrovici. Pokušao sam tada da sa njima uspostavim kontakt i organizujem politički rad u kaznionici, šaljući im prokrijumčareno pismo u njihov paviljon. Oni su se oko toga posvađali, i jedan je ošamario druga koji se zalagao za prihvatanje kontakta i potrebe političkog rada i u takvim uslovima. Većina iz te grupe je smatrala da je to provokacija. Tako da od moje inicijative nije bilo ništa.

Sada su mi dali propagandni materijal i sa njim sam se vratio u Vrbas. Usput sam pročitao program. Djelovao mi je takođe arhaično, ali nisam naišao na otvoreni nacionalizam, a vidjelo se da je pisan u nekom ranijem periodu.

Drugove sam obavijestio da sam pristupio Komunističkoj Partiji Jugoslavije, što su svi prihvatili.

Počeo sam da radim na proširenju organizacije. Štampan je prvi broj partijskog lista “Komunistička Iskra”, koji sam dijelio

među članovima i simpatizerima. Organizacija je postepeno jačala. Više nisam bio sam.

Komunistička Partija Jugoslavije

Uskoro smo Milenko i ja pozvani na sastanak u Beograd. Tako smo upoznali Miletu Perovića, generalanog sekretara KPJ. Mileta je bio visok, proćelav, sa brkovima, jakih jagodica i gruba lica. Djelovao je inteligentno i pronicljivo.

U sastav Centralnog komiteta smo odmah ubačeni Milenko i ja, što nam je godilo, ali izazvalo i određenu sumnju o ozbiljnosti organizacije.

Od samog početka osjetio sam neku vrstu zadržke u odnosu sa Miletom. Nisam znao koji je uzrok tome. Kasnije sam zaključio da je uzrok vjerovatno što je on bio pragmatičan. Već je bio obolio i žurio je da po svaku cijenu napravi neku kopču za budućnost. Ja sam bio prilično sektaš, ne toliko u teoriji koliko u odnosu sa ljudima.

O Miletinom životu nismo skoro ništa znali. U prvom broju "Komunističke iskre" je stajalo:

"Mileta Perović je rođen 1923. godine u Peći. Kao dečak je stupio u revolucionarni pokret, pa su ga prosvetne vlasti isključile iz svih gimnazija Kraljevine Jugoslavije. U KPJ je primljen 1941. Učesnik NOB-a bio je od prvih dana. Italijanski okupatori su ga 1942. god. zarobili i osudili na smrtnu kaznu, koja mu je odmah preinačena u 101 godinu zatvora. Uspeo je da ga smeste u bolnicu, odakle je pobjegao i nastavio ratovanje. Po ratu je bio vojni ataše u Albaniji, zatim vojni obaveštajac, pa načelnik Odeljenja za pešadiju i konjicu organizacijsko mobilizacijske uprave generalštaba. Pod optužbom da je informbirovac, uhapšen je

1949. god. i osuđen je na 18 godina lišenja slobode. Kaznu je izdržavao u Staroj Gradiški, na Golom otoku, u Bileći i ponovo na Golom otoku. Oslobođen je krajem 1956. godine, nakon 7 godina i 9 meseci. Sredinom 1958. godine, u grupi viših golotočkih zatvorenika, ilegalno je emigrirao u Albaniju, odakle se posle dve godine prebacio u Sovjetski Savez. Tamo je diplomirao političku ekonomiju, završio aspiranturu (postdiplomske studije) i doktorirao. Bio je profesor političke ekonomije na Institutu narodne privrede u Kijevu. Na Barskom kongresu 1974. godine, izabran je, u odsustvu, za generalnog sekretara ilegalne Komunističke partije Jugoslavije. Ubrzo potom prešao je na Zapad i živeo u nizu zemalja, a najviše u Francuskoj. Kidnapovan je 1977. godine u Švajcarskoj, gde se nalazio na godišnjem odmoru. U Beogradu je osuđen na 20 godina lišenja slobode. Kaznu je izdržavao u Sremskoj Mitrovici. U zatvoru je napisao 10 hiljada stranica iz političke ekonomije. Oslobođen je za Novu 1989. godinu, nakon 11 godina i 6 meseci. Računajući i onaj raniji period, ukupno je u zatvoru ostao 19 godina i 3 meseca, po čemu je jedan od svetskih rekordera među političkim osudenicima. Živi u Beogradu i zastupa spoljnotrgovinske firme iz Kijeva u Jugoslaviji i Zapadnoj Evropi. Autor je nekoliko knjiga i brojnih članaka iz političke ekonomije. Govori ruski, francuski, nemački, italijanski i albanski jezik.”

Milenko i ja smo uvidjeli da se taj Centralni komitet partije sastoji od ljudi prošlosti, pa i ljudi opterećenih psihičkim problemima, poput Momčila Jokića, glavnog idologa i propagandiste partije, koji je kasnije pisao knjige u pokušajima da dokaže da Tito nije Tito. Sve je Mileta to puštao. U Centralni komitet se ulazilo skoro sa ulice. Istovremeno smo procijenili da

je Mileta tada prešao skoro na gorbačovljevska liniju, pravdajući sve što se tada radilo u SSSR-u.

Kada je na Centralnom komitetu prošao prijedlog da jednog druga ne treba primiti u CK, jer neće imati mogućnosti da dolazi na sjednice zbog svog siromaštva, Mileta je krajnje oštro reagovao: “Siromaštvo ne može biti razlog da neko ne bude član Centralnog komiteta, ako to zaslužuje!”

Milenko se sa sastanaka iz Beograda, uvijek vraćao nezadovoljan. Meni je bilo važno da se ide dalje.

Odlazak u Beograd povodom izlaska prvog broja “Komunističke Iskre” je bio posebni događaj. Jokić je to organizovao na visokom nivou, kao da smo neka vrlo bitna politička sila. Ceremonija je održana u Sava centru. Prisutno nas stotinjak ljudi, a ja sam mobilizovao naše da se pojave u što većem broju. Angažovani hor od stotinu članova pjeva samo jednu numeru - Internacionalu. Zatim ulaze dvojica koji u rukama nose zastavu koju Jokić najavljuje kao zastavu sa “Aurore”, koju su mornari navodno sačuvali do danas i predali je nama. Potpuno ludilo. No, povratka nazad tada nije bilo.

Mileta me je uskoro pozvao i pitao mogu li organizovati posjetu Čehoslovačkoj, njihovoj komunističkoj mladeži. Nas četvorica iz vrbaške organizacije i dvojica iz Beograda smo otputovali u Prag. Ovi tamo totalno zatečeni. Nisu vjerovali da će iko doći, pogotovo što je tamo na djelu bio tzv. slom komunizma. Mileta je čak vjerovao da će oni svi biti tamo oduševljeni, no Česi su nas samo iz pristojnosti ispoštovali.

Uskoro je usledio šok za sve nas. Izašao je novi broj “Komunističke Iskre” i na naslovnoj stranici je bila karikatura

Miloševića koji podmazuje “posustalu” petokraku u trenutku kada se raspada Jugoslavija.

Uveče za stolom se pojavio Mečo i bacio mi na sto “Komunističku Iskru”, sa riječima: “De si nas ovo doveo!”

Odlučio sam se odmah za sjednicu vojvođanske organizacije na kojoj smo nas tridesetak donijeli odluku da se uputi pismo rukovodstvu partije, u kome je traženo da se izjasne povodom našeg pisma.

U pismu je, između ostalog, stajalo: “Čim je izašao ovaj dvobroj, imali smo primjedbe desetak drugova koji su tražili da se odmah reaguje na pojavu velikosrpskog nacionalizma u našem listu... Sazvali smo sjednicu gdje su skoro svi učesnici u diskusiji izrazili bojazan da bi prodor ma čijeg nacionalizma u našu partiju doveo KPJ na pozicije bivšeg SKJ, ili sadašnjeg NKPJ, što bi nužno vodilo njenom silaženju sa istorijske scena...”

.....

Nijesmo dobili odgovor, ali smo pozvani na sastanak kod Milete. Otišli smo Milenko i ja. Mileta nas je upoznao sa Vladom, koji je tada stanovao u stanu Miletine sestre Senke. Bio je tačno onakav kakvog ga je opisao Slavko Ćuruvija u svojoj knjizi. Sijed, s karakterističnim slomljenim nosom, ne toliko visok ali širok, s reskim glasom i očima u kojima je još bilo plamena. U početku smo se pomalo “odmjeravali”. Mileta u jednom trenutku reče nešto protiv Kulturne revolucije u Kini, u smislu da su tjerali profesore na fizički rad. Vlado je branio Kulturnu revoluciju. Uzvratio je Mileti da je bolje da ovi njegovu “Iskru” nazovu četničkom, a ne komunističkom, što je mene i Milenka iznenadilo

a istovremeno i oduševilo. Onda je sve išlo glatko. Mileta nas prepusti Vladu.

Na Vladovo pitanje: “*Šta mislite o Staljinu i njegovim čistkama?*”

Milenko reče: “Da je moglo drugačije bilo bi drugačije.”

Ja odgovorih: “Podržavam sve, izuzev tog mahanja slikama svuda i nesuzbijanja kulta sa njegove strane.”

Vlado: “*To je bio izraz tog vremena.*”

Uskoro je Mečo uradio intervju sa Miletom za crnogorski “Monitor”, koji je tada u Crnoj Gori bio jedino opoziciono glasilo i koje je propagiralo borbu za crnogorsku samobitnost. Ali, u intervjuu su bila sve sama opšta mjesta, sa malo konkretnog.

Uglavnom, Vlado je počeo realizaciju svoje ideje o okupljanju golootočana, kao političke snage. Nije želio da povjeruje da su golootočka udruženja već stavljena pod kontrolu vlasti u Beogradu i Titogradu. Mislio je da će ti bivši logoraši biti oduševljeni što mogu ponovo politički djelovati. Tvrdoglavo je odbijao pomisao da su oni mahom “bivši ljudi”, primorani da do tada naprave i niz kompromisa sa režimom. Na skupu golootočana u Beogradu, kada se Vlado pojavio, prisutni u sali su ustali i zapljeskali, dok je predsjedavajući skupom, književnik Dragoslav Mihajlović, rekao: “Evo našeg Vlada, ali on je ovdje samo gost.”

Kao ranije na tribini u Titogradu, cijela sala je ustala i pljeskala par minuta. Kad je Vlado uzeo riječ i kada je rekao: “*Mi živimo sa Albanicma 1300 godina u miru i treba da nastavimo da živimo*

u miru!”, nastao je prvo muk, pa potom opšti huk negodovanja. Neki su ustali i krenuli preteći ka Vladu da se fizički obračunaju.

“ U džepu sam imao svoju beretu i bio sam spreman da pucam, ne dozvolivši da me tuku kao na Golom otoku. ”

Trebalo je još dosta vremena da sluša i čita blaćenja koja su dolazila do njega, dok nije konačno digao ruke i napravio sebi svojstveni rez, uvijek kada je shvatio da se neko nepovratno našao sa druge strane barikade. No, do toga su se odigrali još neki bitni događaji.

Vlado na čelu KPJ

Poslije povratka u Vrbas, zaključili smo da treba da “igramo” na Vlada. Tada sam preuzeo inicijativu i organizovao tribinu KPJ, u Vrbasu. Na plakatu je stajalo da će na tribini govoriti Mileta Perović, Vlado Dapčević i Milenko Perović. Pri tom sam se poslužio lukavstvom i bezobrazlukom. Vlada nisam ni obavijestio. Mileta me je nazvao i rekao da Vlado neće da dođe, jer on nije član KPJ. Onda sam ja pola sata razgovarao preko telefona sa Vladom, ubjeđujući ga. No, on nije pristajao. Rekao sam mu da je njegovo ime već na plakatima odštampano, a zatim da je njegovo prisustvo od značaja za razvoj naše ideje na ovom prostoru. Na kraju sam ga “slomio” i on je pristao da dođe. Sala bioskopa u Vrbasu je bila krcata. Ljudi su stajali sa strane sjedišta. Ja sam vodio tribinu, ali posle korektnih ali suvih govora Milete i Milenka, Vlado je uzeo riječ i govorio nadahnuto. Ljudi su u oduševljenu prilazili bini. Ponijele su ih riječi koji su pogađale samu suštinu. Napao je posebno crnogorske koloniste što toliko podržavaju Miloševića, jer im čuva Titove penzije, a i stanuju u švapskim kućama i boje se da ih ne izgube u ovim vremenima. Ali, poseban akcenat mu je bio na borbi protiv nadolazećeg rata, te da trebamo svi da se trgnemo i spriječimo to zlo koje nam se sprema.

Mileta se vratio u Beograd, a Vlado je ostao sa nama potpuno zadovoljan, što mu se vidjelo na licu. Predložio sam Vladu da održi tribinu u susjednom selu Lovćencu, jer su tamo njegovi Katunjani, svi iz istog kraja Crne Gore. Tribinu je organizovao

Vladov drug Petar Vrbica. Iako je tribina bila posjećena, osjetili smo izvjesni oprez kod prisutnih, a što je bila posljedica njihovog stradanja u prošlosti, i uopšte zbog nejasne situacije u društvu.

Vlado je tada ostao kod mene. Te noći smo Milenko i ja dugo razgovarali sa njim. Naš stav je bio da mi bez njegove pomoći ne možemo ništa promijeniti unutar partije sada, a i da on ne može spolja mnogo uticati i da treba da uđe u partiju. Vlado je pristao. Rekao nam je da je Mileta bolestan i da će uskoro na liječenje u Kijev, a da u nama vidi novu snagu i da su to dva osnovna razloga zašto ulazi u partiju.

Reče: “ *Sada samo polako, pa da očistimo sve što ne valja.*”

Vladov ulazak u partiju i njegovo imenovanje na mjesto predsjednika partije, dok je Mileta na liječenju, izazvalo je pravu buru. Skoro cijelo članstvo NKPJ je pristupilo. Tako da je Kitanović, čelnik te partije, ostao sa malim brojem ljudi oko sebe. Svi su htjeli u KPJ zbog Vlada. Stvori se metež još gori nego ranije u KPJ. Sada je Centralni komitet brojao čak 73 člana, kao da smo kineska partija. Skoro svaki treći član je bio član CK. Partija se u stvari sastojala u od tri osnovne grupacije – “barske partije” koja je držala sve u svojim rukama, zatim naše vojvođanske organizacije kao najjače, pa onda Kitanovićevih pridošlica među kojima je bilo i kvalitetnih drugova, poput pjesnika Milana Nikolića iz Kragujevca i akademika Radonje Vešovića, kao i pojedinih članova iz ostalih jugoslovenskih republika. Partija je brojila između dvjesta i trista članova.

Sukobi

Vlado je održao sjednicu Centralnog komiteta KPJ. U svom izlaganju bio je donekle oprezan i rekao da treba da podržimo stavove tzv. Zapada, u vezi stanja u Jugoslaviji koji su za mirno rješenje krize, a da Jugoslovenska Narodna Armija treba da čuva jedinstvo zemlje. Taj njegov nastup je izazvao reakciju, pa su se počeli širiti glasovi, posebno u Crnoj Gori, da je Vlado u službi Zapada, jer podržava njihove prijedloge.

Uvod u stvarni sukob u partiji je bilo Vladovo gostovanje na TV Sarajevo, 9. jula 1991. godine. Vlado je uvijek tvrdio da je zainteresovanost medija za njega, kao i trenutna zainteresovanost kupaca za neki novi proizvod, dok se ne potroši.

Intervju na TV Sarajevo je svakako predstavljao novost i šok za dio bosanskih masa te godine. Vlado je tu iznio naše stavove potpuno ogoljeno i do kraja principijelno.

O povratku u Jugoslaviju:

“Ja sam rekao da ne mislim o povratku, jer mi još nije bio dozvoljen povratak u Jugoslaviju. U međuvremenu mi je najstariji brat (Milutin), koji je mnogo uradio za mene, umro i nijesam čak mogao doći na njegovu sahranu. Čim mi se bila stvorila mogućnost, ja sam se sa radošću vratio u nju.

Ja sam postavio pitanje da li se mogu vratiti da ne budem ponovo hapšen i progonjen, više privatno preko tadašnjeg novinara Ćuruvije i dobio sam potvrđan odgovor. Ja sam zbog lakovjernosti ne jedan put stradao, no moja želja da se vratim u Jugoslaviju je bila toliko velika, da sam koristio tu prvu

omogućenost i vratio se u Jugoslaviju. I od povratka ovamo nisam imao apsolutno nikakvih smetnji, niti me je ko pozivao... I povratak poslije 33 godine za mene je bila neizmjerne radost, jer sam svakom kapljom krvi vezan za ovu zemlju. Možda i zbog toga što sam se nemalo u njoj pomučio. A da se malo literarno izrazim – zemlju koju sam, u bukvalnom smislu te riječi, natopio znojem i krvlju i suzama. I baš zbog toga je neizmjereno volim. I kada sam vidio kako zahvata nacionalističko ludilo, manje ili više sve narode Jugoslavije, znajući kakvim sve to posljedicama prijeti ovoj zemlji, smatrao sam da mi je dužnost da opet pođem na poprište političke bitke, iako sam čovjek u godinama i sa mojim skromnim mogućnostima doprinesem da ne dođe do onog najgoreg, tj. da ova zemlja ne potone u moru krvi, u međusobnoj nacionalnoj i vjerskoj borbi.”

O Golom otoku:

“Goli otok je proistekao iz jedne specifične situacije. Ljudi koji su se bili smatrali za komuniste, a mnogi od njih možda i vjerovali da su to, izdali su stvar za koju su se borili, i prešli na drugu stranu barikade – na pozicije klasnog neprijatelja. I kao svi renegati, one koji su ostali na tim pozicijama, koji su ostali vjerni ideji, ideji socijalizma, komunističkoj ideji, oni nisu mogli da ih ne progone strašnije, nego što bi ih progonio klasni neprijatelj.”

O Jugoslovenskoj Narodnoj Armiji:

Jugoslovenska Narodna Armija, kako sam naziv govori, treba da bude jugoslovenska, a i narodna i da se objektivno postavlja prema svim narodima. Najmanja njena neobjektivnost može strahovito da kompromituje JNA. Treba znati da smo mi

mnogonacionalna zemlja i da sve to što se dešava u mnogom se odražava unutar armije i da zbog toga JNA treba da se ponaša kao JNA - objektivno prema svima.”

O Bosni:

“Da spašavamo ovu zemlju, da spriječimo svim silama i sredstvima bratoubilački rat, pogotovo ovdje u Bosni, jer bez Bosne Jugoslavije nema, niti Bosna može postojati bez Jugoslavije... jer ako se dozvoli da ovdje dođe do bratoubilačke borbe, poteći će ne potoci, nego rijeke krvi. I mi treba da budemo vjerni i dosljedni našoj prošlosti, da se bijemo za Bosnu i za Jugoslaviju i da nikome u Bosni ne dozvolimo da širi bilo kakvu međunacionalnu mržnju, je su to oni isti – ustaše i četnici protiv kojih smo se mi i te kako uspješno borili.”

A onda je Vlado otišao u Tuzlu i tamo je u štampi objavljena njegova izjava da Milošević ruši Jugoslaviju. To je izazvalo pravu buru u Partiji. Uveče mi je član “barske grupe” Branislav Dragović i jedan od članova rukovodstva partije sopštio da je, zbog istupa Vlada, odlučeno u Politbirou da se smijeni sa čela KPJ. Na to sam odgovorio da nisam čitao njegov intervju, ali da ga samo Centralni komitet može smijeniti, jer ga je on i izabrao. Nakon petnaestak minuta ubjeđivanja, Dragović je pristao da se održi sjednica Centralnog komiteta.

Odmah sam nazvao Miletinu sestru Senku i rekao joj da ću doći sutra i da treba nesto hitno da razgovaram sa Vladom. Za Beograd smo otputovali Mečo i ja. Problem je bio što su kod Vlada bila dvojica, bivših “kitanovićevaca” i Vlado je opušteno razgovarao sa njima već par sati. Tek kasnije smo saznali da je njihova uloga bila da ga ometaju i kontrolišu i to je jedan od njih

kasnije i priznao, pod pritiskom. Mi smo prekinuli taj razgovor i tražili od Vlada da izađe sa nama. Otišli smo u jedan kafić kraj stadiona fudbalskog kluba “Partizan”. Vlado je bio našim informacijama potpuno zatečen, preneražen i u potpunoj nevjerici. Mi smo mu rekli da se pripremamo za sjednicu Centralnog komiteta i da ćemo sve učiniti da naša linija pobijedi. Kasnije mi je Senka pričala da se te noći Vlado, koji inače mirno spava, stalno budio i ustajao.

Sjednici je prisustvovalo 49 članova Centralnog komiteta. Vlado je vodio sjednicu i dao je riječ predlagачima njegove smjene da obrazlože svoj prijedlog. Po istupanjima Jokića, Boškovića, Dragovića i ostalih iz “barske grupe”, vidio sam da su spremni na kompromis, tj da Vlado ne bude smijenjen pod uslovom da se on ogradi od svojih izjava. Dobili su podršku i “kitanovićevca” Renovčevića koji izjavi da neće dozvoliti da se partija drugi put ogriješi o srpski narod. Onda su ostali ustali u odbranu Vlada i principijelno branili njegovu poziciju. Na kraju je Vlado uzeo riječ i napao ih, ne samo za pokušaj nepoštovanja demokratskog centralizma, nego da su među njima zavrbovni agenti i da za to ima i dokaze. Vlado je išao na zaoštavanje sukoba. Za prijedlog za smjenu Vlada je glasalo devet članova barske grupe, troje je bilo uzdržano, dok se trideset sedam članova protivilo prijedlogu. Ostavši u aposlutnoj manjini, barska grupa je demonstrativno napustila sjednicu i odlazeći poručili: “Mi smo KPJ. Kod nas su pečati!” Sjednica je trajala od deset sati prije podne do sedamnaest sati popodne.

Milenko, Mečo i ja smo se zadovoljni vratili sa sastanka. Kod kuće sam uključio televizor da vidim šta ima novo od vijesti. U najavi Dnevnika je bila vijest da je Centralni komitet KPJ smenio

Vlada Dapčevića i isključio ga iz partije. Do tada na državnim medijima nije nikada bila nijedna vijest o KPJ. Ostao sam zatečen, ali odmah sam i shvatio da je državni mehanizam proradio i da će nastati bitka “šutog sa rogatim”.

“Barani” su odmah pokušali da pridobiju Miletu Perovića na svoju stranu. Poslali su mu materijal i svoju verziju “smjene Vlada”. Mileta je odgovorio iz Kijeva sa datumom od 15. avgusta 1991. godine.

“Dragi Branko,

Dobio sam tvoje pismo i referat na nekom skupu, te “Izveštaj o razlazu sa drugom Vladom Dapčevićem”, koji ste uz štambilj i pečat CK KPJ potpisali ti, Momčilo Jokić i još četiri meni nepoznata druga.

Pre svega moram ti reći da su me i pismo i “dokumenta” toliko iznenadili da sam u početku posumnjao u njihovu autentičnost, jer se štambilj i pečat mogu lako falsifikovati i zloupotrebili, kao što ste ih vi ovom prilikom zloupotrebili. Ali, bez obzira na nedozvoljivu formu, ja sam tvoje pismo i “dokumenta” pažljivo pročitao bezbroj puta i nisam uspeo da nađem nijedan razlog za nečuven napad na druga Vladimira Dapčevića. Zapravo, vi ne navodite ni jedan njegov autorizovani intervju, već samo pisanje novinara u našim republikama. Međutim, u vašoj interpretaciji Vladinih izjava nisam mogao da nađem ni najmanjeg povoda, čak ni za najblaži prekor, a kamoli za denuncijaciju svoga partijskoga druga u tuđim (pretežno režimskim) sredstvima masovnog komuniciranja. Komunistički moral i politička etika uopšte ovakav postupak smatraju ne samo najvećim moralnim prestupom, već i teškim grehom protiv svoje partije. Zaboga

druže, zar je normalno i dozvoljivo da se svađe u kući iznose na ulicu?

Ja takvu praksu, koja nema presedana, ne mogu da odobrim ni kao čovek, ni kao komunista. Naprotiv, kategorički je osuđujem.

Dalje, iz tvog pisma i “dokumenata” nedvosmisleno proizilazi da ste grubo narušili odredbe Statuta partije. Vi ste nepuna četvrtina Politbiroa nelegalno, bez znanja Politbiroa, generalnog sekretara i Centralnog komiteta, smenili druga Vlada Dapčevića sa dužnosti v.d. generalnog sekretara, a za takav čin je prema Statutu KPJ potrebno da se izjasni Centralni komitet KPJ. Šta to znači i kakve posledice mogu nastati, ostavljam vam da odgovorite i savesno komunistički preispitate svoj stav i da o tome obavestite ne samo CK KPJ, nego i sve članove Partije i jugoslovensku javnost preko sredstava javnog informisanja, u kojima ste objavili svoje dosadašnje nestatutarne odluke.

Ukoliko tako postupite, ja ću se maksimalno založiti kod CK Partije i komunista da se vaš postupak što blaže oceni prema onoj narodnoj “učinjenom poslu nema mane” i čvrsto verujem u takvu mogućnost rešenja vašeg slučaja.

Ako se pak i dalje budete držali svojih neodrživih stavova, predložiću Centralnom komitetu da se formira komisija koja bi svestrano ispitala vaš odnos sa drugom Vladom Dapčevićem i to u sledećem sastavu...(spisak od deset imena). Za sada ovoliko, s poštovanjem Mileta Perović.”

Tako su Mileta i Vlado ponovo bili na istim pozicijama. Mileta je umro par meseca kasnije. Znao je reći za Vlada: “Vlado je za tri koplja iznad nas.”

Previranja, rat u Sloveniji i Hrvatskoj

Ratna previranja na prostoru Jugoslavije ne mogu se posmatrati izvan konteksta tzv. "sloma komunizma" i zbivanja na tlu Evrope: raspad Sovjetskog Saveza, promjena vlasti u svim zemljama članicama Varšavskog pakta, rušenja Berlinskog zida i ujedinjene Njemačke, kao i stvaranja novog koncepta ujedinjene Evrope. Specifičnost situacije u Jugoslaviji se ogledala u tome što se rasplet systemske krize nije odigrao "kako je trebalo". Jugoslavija je još 1974. godine faktički postala konfederalna, ali su se sada pobornici različitih koncepata, usled duboke ekonomske i političke krize, borili za prevlast i njeno buduće uređenje, tj. za povratak na centralističko, unitarno uređenje, ili još veću konfederalizaciju zemlje. S jedne strane Hrvatska i Slovenija sa stavom o daljoj konfederalizaciji, a sa druge strane Srbija sa povratkom na centralističko uređenje i unitarizaciju Jugoslavije. U tom sukobu republičkih birokratskih struktura reformistički, opštejugoslovenski liberalni koncept ubrzane privatizacije, koji je zastupao tadašnji premijer Ante Marković, dobijao je sve više pristalica. Taj koncept je imao podršku Zapada, prije svega SAD i zemalja koje su se tada zalagale za očuvanje Jugoslavije. No, nacionalne revizionističke partijske birokratije su išle na otvoreno svrstavanje pod nacionalističke barjake, posebno u Beogradu i Zagrebu, željne moći da budu "svoji na svom". Jedino se postavljalo pitanje šta je to i koliko je to "svoje" u umišljenim glavama lokalimperijalista.

Borba partijskih birokratija nije mogla a da ne proizvede jačanje ideologije, mobilizacije i agresivnosti svih onih snaga poraženih

tokom Drugog svjetskog rata, prije svega četništva i ustaštva. I kao što su liberali, na krilima promjena u Evropi, na ovim prostorima morali da ustupaju pred još “komunističkim strukturama”, tako su i već ostaci titoizma morali da prave kompromise i čine sve veće ustupke otvoreno nacionalističkim snagama, bolje reći već četnicima i ustašama.

Događaji u 1991. godini su se odigrali ubrzano, kao na traci.

Nacionalistički i antikomunistički blok, predvođen prije svega književnikom Vukom Draškovićem, u Beogradu je 9. marta 1991. godine, mitingom “protiv petokrake”, a za “medijske slobode”, pokazao zube “ostacima komunizma”. Miting se pretvorio u demonstracije i sukob sa policijom. Tada je i Milošević morao takođe pokazati svoju silu policijom, dobijajući pomoć još uvijek savezne JNA. Uz pomoć tenkova, uvedeno je vanredno stanje u Beogradu. Miloševićev režim je ubrzo našao rješenje za unutrašnje tenzije, previranja i nezadovoljstvo uzavrelih nacionalističkih masa, koje je sam podsticao. Rješenje je bilo u “izvozu” sukoba van Srbije. Beograd je pritiskao vrh JNA da preuzme stvar u svoje ruke, praveći im institucionalni prostor za vojni puč. Puč se nije desio, ali se u Sloveniji, a potom i u Hrvatskoj, tražio način izlaska iz Jugoslavije. To je režimu u Beogradu pružalo dvije mogućnosti: prvo, da još više traži od JNA da intervniše, spriječi izlazak iz Jugoslavije i pohapsi republička rukovodstva koja su protiv očuvanje Jugoslavije, a drugo, da se dogovori sa Slovencima o mirnom razdruženju i njihovom napuštanju Jugoslavije. Beograd je time radio na dva pravca. Jedan je bio očuvanje Jugoslavije pod svojom dominacijom, makar u krnjem obliku, a ako to ne uspije, stvoriti Srbiju na etničkim prostorima srpskog naroda.

Milošević je, kao eksponent sada već krajnje agresivnog velikosrpskog nacionalizma, nastavio da učvršćuje vlast u Srbiji gušeći ostatke tzv. autonomaštva u Vojvodini i ulazeći u otvoreni sukob sa albanskim narodom na Kosovu posle donošenja Deklaracije o nezavisnosti, od strane Skupštine Kosova. Na Kosovu je Milošević iskoristio još savezne organe, uvodeći vanredno stanje, policijski čas, uz brutalno gušenje otpora albanskog naroda.

Pokušaj “disciplinovanja” Slovenije, putem organizovanja mitinga u Ljubljani, nije uspio jer su Slovenci zabranili miting, a Srbija odmah potom prekinula ekonomske odnose sa Slovenijom.

Poslije odluke o otcepljenju Slovenije pokrenuta je JNA da se to ne dozvoli. Odluku o pohodu armije na Sloveniju formalno je donijela Savezna jugoslovenska vlada. Slovenija se mobilisala i pružila otpor sa svojim skromnim, ali jedinstvenim snagama. Taj desetodnevni, nazovi, rat je pokazao svu nesposobnost JNA, koja je doživjela vojni, politički i nadasve moralni slom. U pohodu JNA se već vidjela i namjera Srbije da se ne suprotstavlja izlasku Slovenije iz Jugoslavije. Beograd je time dobio dva snažna aduta – mogućnost da JNA potpuno stavi u svoju službu, i da Hrvatskoj stavi do znanja da neće istupiti iz Jugoslavije bez rata. Sada je Milošević morao da slijedi planove srpskih nacionalista, proglašenjem nekakve Jugoslavije na etničkim prostorima srpskog naroda. A to je automatski značilo rat sa Hrvatskom i prekranje njenih granica.

U analizi događaja na jugoslovenskom prostoru svakako treba rasvijetliti i ulogu kontraobaveštajne službe (KOS-a), Titove vojnoobaveštajne službe, i njen sukob sa republičkim službama

državne bezbjednosti, i kasnije uloge jednih i drugih kadrova tih službi u postjugoslovenskom periodu, odnosno ovladavanjem ekonomskim polugama moći uz saradnju stranih službi.

Mi smo u partiji još formalno bili na stavu o proglašenju i priznanju svih republika u avnojevskim granicama. Sa druge strane, pred očima su nam se jasno odigravali događaji koji su nagovještavali podjelu Hrvatske po liniji Karlobag- Ogulin - Karlovac-Virovitica, kako je to stalno trubio ratni huškač i zločinac Šešelj. Na tim idejama su bili i “maparoši”, srpski pisci poput Vuka Draškovića i Dobrice Ćosića, koji su išli sa raznim mapama pod rukom i “dogovarali” kako prekrajati Jugoslaviju. Posebna je tu uloga Dobrice Ćosića, “oca nacije”, koji je kasnije prihvatio da bude predsjednik tzv. krnje Jugoslavije, ali koji je, na kraju, bio sklonjen, kada više nije trebao Miloševiću. To što je Ćosić od nekadašnjeg komunista postao nacionalista manje više, a i šta bi i drugo mogao postati u revizionističkoj Jugoslaviji nego još veći nacionalista ili još veći liberal. No, mnogi mu nisu zaboravili, niti oprostili višemjesečno putovanje s Titom na brodu “Galeb” po svijetu, kao “dvorskog pisca”, a posebno njegovo šepurenje u bijelom lanenom odijelu po Svetom Grguru, ostrvu na Jadranu, i tada ženskom logoru za informbirovke. I gdje s notesom u ruci ubjeđuje Branu Marković da kaže da joj je Staljin ubio muža Simu Markovića, poznatog jugoslovenkog komunistu, a što je ona odbila. Po svjedočenju Borislova Jovića, čelnika u srpskom rukovodstvu i desne ruke Miloševića, ako mu je za vjerovati, Ćosićev stav je bio: ” Nužno se izboriti za genetičku kartu srpskog prostora. To je budući prostor Srbije. Kosovo se ne može zadržati. Istorija nas uči da se Srbi kreću ka severu. Uzeli

smo Vojvodinu, a na Kosovu se možemo razgraničiti. Taj plan je potrebno držati u tajnosti, i u prelomnom trenutku aktivizirati.”

U objavljenom interevjuu Ćosić je rekao: “Ja, avnojevske granice ne prizajem. To su kominternovske i komunističke granice.”

Uglavnom je dug spisak, prije svega srpskih, pa hrvatskih intelektualaca, koji su uobrazili da su ne samo politički kreatori,, već i da imaju istorijsku ulogu. Kada se njihov otrov sručio na jugoslovenske narode, ostavio je za sobom desetine hiljada poginulih, zaklanih, silovanih, stotine hiljada prognanih. Pravdali su se svojim zabludama, umanjujući svoju ulogu u svemu tome, i svaljujući uglavnom sve, na političare.

Naša partija uvijek je naglašavala ključnu ulogu intelektualaca i njihovu odgovornost. Vlado bi često ponavljao: *“Da smo imali partiju kvaliteta kao prije Drugog svjetskog rata, partiju sa deset hiljada pristalica, mi bismo rastjerali sve te nacionaliste u Beogradu i Zagrebu i sačuvali Jugoslaviju.”*

U Hrvatskoj je na izborima pobijedila Hrvatska Demokratska Zajednica, nacionalistička stanka, pod vođstvom nekadašnjeg Titovog generala Franje Tuđmana. Srpski narod koji je živio u Hrvatskoj doživio je to kao oživljavanje ustaštva, dok je beogradska propaganda pothranjivala taj strah u podsjećanju na ustaške pogrome tokom Drugog svjetskog rata. Franjo Tuđman izjavljuje: “NDH nije bila samo puka kvinslinška tvorevina i fašistički zločin, već i izraz povjesnih težnji hrvatskog naroda.” Dotle se na Petrovoj gori održava miting Srba u Hrvatskoj pod parolom “Ovo je Srbija” i obiluje prijetnjama upućenih “ustašama”, Franji Tuđmanu i Ivici Račanu.

Uskoro su počeli tenzije i sukobi u Hrvatskoj pod nazivom “Balvan revolucija”, tj. blokiranje puteva od strane srpskog stanovništva i proglašenje nekih svojih posebnih teritorija. Hrvatski režim se pripremao za proglašenje nezavisnosti dok je Beograd nastojao to da onemogući, podbunjujući srpski narod u Hrvatskoj, tražeći da se redefinišu postojeće granice.

Tada je Vladov stav bio da bi srpski narod trebao da ide u savez sa tzv. demokratskim snagama u Hrvatskoj, protiv hrvatskih nacionalista. To je bilo principijelno, ali i nerealno.

Na okupljanjima Srba u Hrvatskoj počele su dolaziti instruirane grupacije iz Beograda, koje su davale taj potrebni nacionalistički naboj i podsticali su sukobe. Dok su neki predstavnici srpskog naroda u Hrvatskoj pokušavali da se dogovore sa relevantnom snagom tj. Tuđmanom, u nadi mirnog rješenja, dotle su i Milošević i Tuđman radili na podsticanju sukoba. Milošević radi prekrajanja Hrvatske, a Tuđman na konačnom rješenju srpskog pitanja kao “remetilačkog faktora” i očuvanja Hrvatske u “povijesnim granicama”.

Mi smo kao partija bili samo statisti tih događaja, bez snage da na bilo šta ozbiljnije utičemo. Vršili smo malu propagandu i donijeli odluku da članovi partije ne smiju da se odazivaju pozivima vojnih odsijeka i učestvuju u mobilizaciji.

Dvojica naših drugova nisu uspjela da se sklone i odazvala su se mobilizaciji. Završili su na ratištu kod Osijeka i Vukovara. Na partijskom sastanku sam zahtijevao da se obojica isključe iz partije. Medjutim, u partiji sam naišao na otpor, jer je jedan od njih internacionalista i “miljenik partije”. No, ja sam tu bio odlučan i insistiram. Nakon duge rasprave se donosi odluka o

isključenju. To se moralo učiniti radi očuvanja jedinstva idejne linije partije. Nakon skoro godinu dana ponovo primismo Internacionalistu u partiju. On je tada potpuno samokritički rekao: “Nikada neću sebi oprostiti što sam naredio da ispalimo sedam granata na braću Hrvate.”

Neki su uspjeli iz vrbaške organizacije da tada izbjegnu mobilizaciju zahvaljujući mom bratu od strica koji je radio u vojnom odsijeku i koji je pristao da sklanja pozive za poznanike da ne bi išli na ratište, uglavnom po crnogorskoj liniji. No, zato se mobilisala rusinska, mađarska i ostala sirotinja, morajući time dokazivati lojalnost režimu Srbije.

Svakodnevnu i najprizemniju ratnu propagandu u medijima vršili su i dvoje iz Vrbasa - Milijana Baletić, kao izvještač sa dubrovačkog ratišta i Petko Koprivica, izvještač sa slavonskog ratišta. Kasnije je Petko postao glavni spiker televizijskog dnevnika i svojim prodornim glasom svako večer širio međunacionalnu mržnju i propagandne laži. No, kada bi se podnapio, znao je reći okupljenima u kafani, ironično i potpuno iskreno: “Idem da malo širim četničku propagandu.”

Rat u međunarodno priznatoj Hrvatskoj je pokrenuo tzv. međunarodnu zajednicu, koja se posebno aktivirala poslije vrhunca ratnih dejstava oko Vukovara, njegovog pada i ulaska srpske vojske, pod još uvijek jugoslovenskim nazivom. Stvorila se neka situacija posredništva i nastalo je primirje, sa tajnim dogovorima Miloševića i Tuđmana, ne samo oko završetka rata u Hrvatskoj, nego i oko planova kako da podijele Bosnu i Hercegovinu.

Miting u Titogradu

U februaru 1992. godine, odosmo u Crnu Goru za Titograd, koji je nakon dva mjeseca promijenio ime u Podgorica.

Tada se situacija u Crnoj Gori komplikovala. Na vlasti je bilo “mlado crnogorsko rukovodstvo”, na šta bi Vlado znao reći: *“Mladost ne opravdava. Ja sam gledao i esesovce sa sedamnaest godina koji su počinili stravične zločine.”*

Rat u Hrvatskoj je trajao već više od pola godine. Crna Gora nije bila zvanično u ratu, ali je uz pomoć vojske otpremila tzv. dobrovoljce prema Hercegovini i Dubrovniku. Pored ratne psihoze i euforije, ubrzo je u Crnoj Gori počeo rasti otpor ratu i ona se počela lomiti na većinu koja je podržavala rat i pohod dobrovoljaca, i one koji su počeli da se suprotstavljaju ratu. Među protivnicima rata se isticao Liberalni savez koji je tada predvodio Slavko Perović. Poslije nekoliko manjih okupljanja, posebno na Cetinju, Liberalni savez zajedno sa Socijaldemokratskom partijom, rijetkim intelektualcima i antifašistima je organizovao miting u Titogradu pod nazivom “Za suverenu Crnu Goru”. Istog dana, na istom trgu, od strane vlasti je organizovan i kontramiting “Za Jugoslaviju”, sačinjen uglavnom od pristalica Demokratske Partije Socijalista, u stvari preimenovanog Saveza Komunističke Crne Gore, i velikosrpske pročetničke Narodne partije.

U partiji smo donijeli odluku da odemo na miting i podržimo antiratnu politiku i podstaknemo borbu za suverenost Crne Gore.

Otišao sam sa petoricom drugova. Vlado nam se u Titogradu pridružio.

Na trgu su se okupile dvije grupacije. Ova “Za Crnu Goru” je bila sa par hiljada okupljenih manja od ove “Za Jugoslaviju”. Kordon policije je razdvajao dva skupa. Na mitingu “suverenista” su dominirale stare zastave Crne Gore, dok je kod drugih mitingaša, vidno istaknuta jugoslovenska zastava s petokrakom.

Tada se na mitingu “suverenista” pjevalo i skandiralo: “Oj, svijetla majska zoro, majko naša, Crna Goro”, “Oj, junačko naše leglo, viva vero Montenegro”, “Crnoj Gori nema mira, dok je Mila i Momira”, “E viva, e viva, e viva Montenegro”, “Crna Gora jest malena, al’ će biti suverena”.

Vlado nam saopšti da orgnizatori mitinga pitaju da li bi i on govorio. Vidio sam da se Vlado koleba i pita za naše mišljenje, pa da svi zajedno odlučimo. Pitam posebno svakog od drugova. Svi drugovo su bili za to da Vlado govori. Znali smo za moguće posljedice istupa, pogotovo što smo se u partiji tek obračunali sa prisustvom velikosrpkog nacionalizma, i znali smo da će Vladov govor biti iskorišćen za novu propagandu protiv partije i da podržavamo crnogorske nacionaliste.

Prije Vlada je govorio Boško Đureković, predratni član KPJ, učesnik Trinaestojulskog ustanka 1941. god. u Crnoj Gori, borac NOR-a, nosilac partizanske spomenice, narodni heroj Jugoslavije i general-pukovnik JNA. Dok je Vlado prolazio kroz masu prepoznali su ga i počeli skandirati njegovo ime. Vlado je na početku govora bio malo stegnut, kao da je birao svaku riječ.

Počeo je sa onima koji su pali na dubrovačkom ratištu, u ratu protiv Hrvatske. Rekao je : *”Meni je žao crnogorske mladosti i tih mladih života, koji su uzalud dali svoje živote. Ali, oni su osramotili Crnu Goru.”*

Organizatori mitinga pokušavaju da ga zaustave zbog “teških riječi”, ali Vlado se više nije mogao zaustaviti:

“Srbija i Slobodan Milošević nijesu jedno. Srbija je u ogromnoj većini protiv pogubne, zločinačke politike S. Miloševića i ološi koja je oko njega. Ma kako se organizovala Jugoslavija, Crna Gora mora biti posebna, prava suverena država....

Čitava politika S. Miloševića i te grupe, na kraju krajeva, nije mogla da ne izazove i da ne dovede do krvavog bratoubilačkog rata, najstrašnijih rušenja i zločina koje je zapamtila ova zemlja. Mi isto tako nemamo razloga da volimo Momira i njegovo društvo, jer su čitavom svojom politikom, kao lakeji Slobodana Miloševića, vodili neprekidno anticrnogorsku politiku, a isto tako i antijugoslovensku politiku, jer je politika Memoranduma bila antijugoslovenska politika, politika bratoubilačke mržnje i rata.”

Masa je postala euforična.

Na kraju mitinga je govorio Slavko Perović, da bi policija tada počela da sklanja svoj kordon i “jugosloveni” potisnuše “suvereniste”. Krenuli su sa jugoslovenskom trobojkom naprijed, skandirajući - “Jugoslavija, Jugoslavija”, da bi onda počeli da dižu tri prsta i pjevaju “Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala. Nije mala, nije mala, triput ratovala...”. Oni su stvarno tada bili za Jugoslaviju, sa kokardom u srcu.

Mi smo bili zadovoljni i otišli smo dalje po Crnoj Gori. No, to nije bilo sve. Uveče na crnogorskoj tv se prikazivala posebna emisija gdje su gosti Momir Bulatović, predsjednik Crne Gore, Slavko Perovic ispred organizatora mitinga, i još par učesnika, u kojoj se osuđuje Vladov govor. Niko od učesnika nije ga branio. Momir Bulatović, uz karakterističan stalni sladunjavi osmijeh, napad na Vlada je započeo riječima: “Drug Vlado, pardon, ha, ha, sada gospodin Vlado...”

Ali ni to nije bilo sve. Titogradska „Pobjeda“ vodila je orkestriranu hajku. Atakovalo se na političare i istaknute druge javne aktiviste, te pripadnike albanskog i muslimanskog (bošnjačkog) naroda u CG, a naročito suvereniste: lidera crnogorskih liberala S. Perovića i crnogorskog književnika u egzilu Jevrema Brkovića, te Vlada Dapčevića, i, nadalje, javno je sprovedena hajka na uređivačku politiku nezavisnog nedjeljnika „Monitor“ i autore tekstova objavljenih u istom.

Druga stranica crnogorske “Pobjede” je bila otvorena za reagovanja, gdje su skoro mjesec dana išli napadi čitalaca na Vlada i ostale učesnike mitinga. Na Vlada su napadi bili najčešće iz redova golootočana i bivših boraca. Pri povratku u Beograd čitali smo “Pobjedu” i ta regovanja. Vlada su ti napadi pogađali, međutim, kada je jednom pročitao da je Vlado Dapčević trostruki izdajnik, malo se zamislio: “*Kako, majku mu, trostruki? Ajde ako sam, po njima, izdao '48., pa sada. A treći put? Nije mi jasno? Jedino ako dizanje na ustanak '41. ne smatraju izdajom...*” I počeo da se smije kao dijete ...

Partija rada

Vlado je pokušavao sopštenjima i demantima da ospori to lažno predstavljanje u ime KPJ, čak se naivno zanosio pokretanjem nekakvog sudskog spora. Međutim, to je bilo samo gubljenje vremena s minimalnim izgledima na uspjeh. Milenko i ja smo smatrali da treba ići sa novim imenom organizacije. Znali smo da je ova “druga KPJ” u perspektivi osuđena na neuspjeh, kako zbog sastava ljudi, samog nedefinisanog programa i stava režima da više stane iza NKPJ koji je svojim socijal-šovinizmom bio za njega bar malo korisniji, ako ništa drugo da unosi konfuziju na tzv. ljevici.

Sa tim prijedlogom, početkom marta 1992. godine, otišao sam u Beograd. Tada me Vlado primio u sada njegovom stanu, koji je dobio po osnovu toga što mu je priznat status prvoborca i nosioca partizanske spomenice, kao još uvijek ostatka titoističkih zakona. Stan od 48 kvadrata je bio u Ruzvelotovj ulici. Sastojao se od male kuhunje, kupatila, malog hodnika dnevnog boravka i spavaće sobe. Vladovi drugovi i drugarice iz Beograda su našli nešto stvari i opremili stan. Uglavnom je to sve bilo staro i pohabano. U dnevnom boravku je bio jedan kauč, tri fotelje jedna slika na zidu, mali stočić i jos jedan veliki sto na kome su bile novine i knjige, kao i jedan prastari telefon kao iz ratnih filmova. Podosta asketski ambijent. Tu smo proveli dva dana u razgovoru.

U jednom trenutku je Vlado otišao do ormana u spavaćoj sobi i izvadio fasciklu. U njoj je bio isječak iz “Borbe”, koja je tada prva objavljivala feljtone o golootočanima, gdje su oni iznosili svoja svjedočenja iz logora. Tada se u Srbiji, a i drugim djelovima

Jugoslavije, počelo govoriti o potrebi rehabilitacije zatočenika Golog otoka i uopšte svih političkih osuđenika “komunističkog režima”, što su podržavali skoro svi golootočani. Taj isječak se odnosio na moju reakciju protiv rehabilitacije, gdje sam izjavio da rehabilitaciju mogu zahtijevati samo posrnuli. Vlado je to bio zaokružio i isjekao iz novina.

Vratio sam se u Vrbas. Iako nijesam Vlada potpuno ubijedio o potrebi novog imena partije, rekao mi je da treba razmisliti. Mi smo odmah održali sastanak vojvođanske organizacije na kome je nas tridesetak odlučilo da se nova partija, ukoliko bude prijedlog za promjenu imena KPJ, nazove Komunistička Partija Internacionalista. Smatrali smo da je potrebno da se nazivom odmah razgraničimo sa svim partijama koje se zovu komunističke, ali koje su u suštini nacionalističke.

Sa prijedlogom novog imena partije smo nakon nedjelju dana otišli Milenko i ja kod Vlada. Kod njega je bila i Kosana Milošević, informbirovka, koja je u činu poručnika hapšena i prošla je torturu ženskih logora. Imala je istančani osjećaj u procjeni ljudi, radeći po kadrovskim odjeljenjima posle rata. Poticala je iz Lijeve Rijeke u Crnoj Gori, odakle je bio i otac Slobodana Miloševića i bili su neki rođaci. Izložili smo ponovo Vladu prijedlog da je neophodno ići sa novim nazivom partije. Vlado je poslije kratke pauze pristao. Kosana se složila da se ne gubi vrijeme, pod uslovom da se sačuvaju ljudi. Iznio sam prijedlog da se partija zove Komunistička Partija Internacionalista i obrazložio zašto taj naziv. Vlado je odmah reagovao i rekao da je komunističko ime kompromitovano što od revizionista, što od nacionalista koji mašu sa njime, i da ga sada treba izbjeći u samom nazivu. Pri tom se pozvao na Lenjina kada

je on predložio da izbace iz naziva partije “socijaldemokratska” zbog kompromitacije partije u radničkom pokretu pod tim imenom. Vlado je predložio da se partija nazove Partija rada. Milenko se poslije kraćeg premišljanja složio, s obrazloženjem da je prihvatljivo, rekavši da je pojam rada jedan od temeljnih princip Marksove teorije. Ja sam se protivio, vezan odlukom organizacije o prijedlogu. Kosana se složila sa Vladovim prijedlogom. Ostao sam u manjini i prihvatio odluku većine.

Pri povratku u Vrbas sam zakazao novi sastanak. Morao sam da objašnjavam pred drugovima odustajanje od našeg prijedloga za naziv partije. Rekao sam da sam ostao u manjini i da sam morao prihvatiti odluku većine. Drugovi su nevoljno, i sa određenom zadržskom, prihvatili prijedlog novog naziva partije. No, mi smo već “prešli rubikon” i oslobodili se velikosrpskog balasta u partiji i to je bilo najvažnije.

Osnivačka skupština Partije rada je održana u Beogradu 28.marta 1992.godine. Prisustvovalo je oko pedesetak članova. Vlado je obrazložio zašto se ide sa novim imenom, s obzirom da smo skoro u blokadi, da postoji pod imenom KPJ grupa koja se otcijepila i koja unosi konfuziju i ima podršku vlasti, da to može ko zna koliko potrajati, a događaji nam diktiraju da idemo dalje. Jedan broj prisutnih se pobunio zbog pomjene imena partije i izbacivanja to “komunistička” i njih par je kasnije napustilo partiju. Milenko je izložio programska načela partije koja je napisao i koja nisu izazvala posebno osporavanje. Zatim se prešlo na moje obrazloženje Statua i onda je nastao problem - zašto je u krugu petokraka i zašto nema srpa i čekića. Morao sam objašnjavati da krug predstavlja totalitet i da petokraka u njemu popunjava taj totalitet, a da će partija koristiti i srp i čekić kao

svoje simbole. Na kraju, većinom je prihvaćen novi naziv partije. Izabrano je rukovodstvo, sa Vladom na čelu da pripremi kongres partije.

Posebno smo bili zadovoljni što je u rukovodstvo partije ušao Milosav Petrović, partizanskim imenom Mića Kolubarac, iz ugledne srbijanske porodice sa Uba, koja je bila na udaru okupatora još tokom Prvog svjetskog rata. Njegov brat je, prilikom oslobađanja Beograda, jugoslovensku trobojku ovio oko tijela i iznio je na palatu "Albanija", tada najvišu zgradu u Beogradu. Mića je završio na Golom otoku. On je najduže u partiji zadržao taj "boljševički kov komuniste", prije svega u shvatanju partije i dužnostima i odgovornostima članova. U kasnijem periodu bio nam je veliki oslonac i uzor, posebno mlađim članovima.

Vlado se zadovoljan vratio u Belgiju kod supruge Mišlin i ćerke Milene. Mi smo ostali da širimo partiju. Rad je bio rudarski i neprekidan. Svom snagom sam se bacio na svakodnevni aktivizam. Sve obaveze oko dvoje djece su pale na suprugu. Gradili smo strukturu partije u Vojvodini, Beogradu, unutrašnjosti Srbije, ponešto i u Crnoj Gori. Partija se punila novim članovima. Sjetih se Miletinog stava koji mi je smetao, kad mu je tada bio bitan kvantitet, a ne kvalitet. U Vrbasu su oslonac činili uglavnom mladi iz partizanskih porodica, poput Raška Koprivice, Slavka Višnjića, Zorana Miljanića i drugih. Jedna grupa radnika iz fabrika je pristupila predvođena Đokom Pokrajcem, zatim Slavko Grubač iz Bačkog Dobrog Polja, sa rođacima, ali i desetak šofera i konduktera sa autobuske stanice. Svi su oni poticali iz titoističkog perioda i sa takvim shvatanjima "komunizma" i same partije. Tu su bili i Crvenčani Ante Bošnjak,

koji je želeo da materijalno pomogne partiju, zatim Đoko Pejović “četvoromotorac (zatvaran dva puta na Golom otoku i još dva puta u zatvoru), sa neviđenim smislom za humor, u skoro osamdesetoj godini života. U kući na zidu mu je stajala Staljinova slika. Značajno je bilo i prisustvo Slobodan Plavšić iz Krušćića, koga prozvasmo Intenacionalista zbog njegovih veza sa sa Kubancima. On je šezdesetih bio proganjan od Državne bezbednosti zbog isticanja crvene zastave na kući, za vrijeme kubanskih praznika. U svom mjestu bio dosta izolovan, smatrajući ga čudakom, pogotovo što je kao priučeni veterinar besplatno pomagao seljanima oko stoke. Ljubomorno je čuvao pismo od Kastru i okitio zidove prostorija u kući, svim revolucionarima od Marksa, Engelsa, Staljina, Maoa, Ho Ši Mina, Čea, Kastru. Poslije dodade posebno Vlada. Partiji pristupi moj brat Dragan i moja supruga Ljiljana. U Novom Sadu Neđo Krivokapić. U Beogradu je bila grupa goolotočana sa kojom je radio student Milan Cvetković.

Najveći dobitak za partiju u tom periodu je bilo pristupanje, uz pomoć pjesnika Milana Nikolića iz Kragujevca, studenta i mladog pjesnika Nenada Glišića Gileta. Odmah smo vidjeli da se radi o budućem kvalitetnom kadru partije, koji je uskoro doveo u partiju Sašu Markovića i još nekoliko mladih iz Kragujevca. Tada se iz inostranstva javio i drug Ismet Adrović, izuzetan kadar sa dužim stažom u komunističkom pokretu. Partija je jačala i brojčano i kadrovski. No, to je zahtijevalo i veliki unutarpartijski rad sa novim članovima.

Počeli smo sa aktivizmom ispred fabrika. Dijelili smo letke sa klasnom sadržinom radnicima. Radnici su bili nezainteresovani, pa je jedan čak odgovorio: “Radiću i za Hitlera, samo da me

plati!” Jednostavno, naši leci sa tom frazeologijom i parolašenjem tada nisu nailazili na odaziv, što zbog nacionalizma koji je ovladao radničkom klasom, atmosfere rata, što zbog propasti “socijalističke privrede”, gdje je nametnuto shvatanje za takozvanu društvenu svojinu, da je “svačija-ničija”.

Pokrenuli smo partijski “Bilten”, malu brošuricu od stotinak primjeraka. Njega smo ilagalno štampali u jednoj državnoj štampariji, preko našeg simpatizera koji ga je noću krišom štampao, kao i sav ostali propagandni materijal.

Idejni okvir za naše tekstove u “Biltenu” je dat, ne samo osnovnim partijskim dokumentima, već i ranije iznijetim stavovima Vlada, koje je često ponavljao:

“Korijeni svega su u 1948. godini. Tada je Jugoslavija prešla sa pozicija proleterskog internacionalizma na pozicije opštejugoslovenskog nacionalizma. I taj nacionalizam se nužno kasnije morao prenijeti na republike i regione...” ili kako su to novinari voljeli u naslovu da istaknu: *“Titu za ratne zaluge skidam kapu, za '48. bih mu skinuo glavu”*.

Obično bih ja napisao grube teze za glavni tekst, a onda bi Milenko to uobličavao, da bi se dobila i teorijska forma. Tokom '92. i '93. smo u suštini formulisali naše stavove i kasnije ih samo dopunjavali.

- Partija rada izrasta na tradiciji borbe međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta za preovladavanje opšteg principa građanske epohe, biti kapitalističkog društva i svih onih temeljnih ekonomskih, političkih, kulturnih i masovno-psihologijskih posljedica, koje pogađaju čovjeka savremene epohe.

- Analitičari koji u svojim promišljanjima političkog realiteta polaze od marksističkog metoda mišljenja i analize, koji razumiju bit kapital-odnosa i njegovu tendenciju planetarne ekspanzije, u tzv. “najnovijim” svjetskim procesima, ne vide ništa drugo nego staru ambiciju svijeta kapitala da zagospodari cijelim svijetom da ga do kraja kapitalizuje, da mu nametne svoju mjeru stvari i diktira sva pravila “ispoljavanja života”.

- Zapad je napravio od Jugoslavije takav “fleksibilni” tip državne i društvene tvorevine koji se, s jedne strane, stalno instrumentalizovao za potrebe odbrane od strane komunističke opasnosti s Istoka (pa se, utoliko Jugoslavija održavala kao relativno snažna državna i vojna struktura). Istodobno, ona je obavljala “posao” u međunarodnom radničkom pokretu, među zemljama oslobođenim od kolonijalizma i uopšte - u zemljama tzv. trećeg svijeta, a to je bio posao “Trojanskog konja”, svijeta kapitala, koji je revolucionarni naboj u tim pokretima i zemljama trebalo da usmjerava protiv moguće svjetske proletherske sinteze.

- S druge strane, Zapad je sistematski pothranjivao i očuvavao unutrašnja jugoslovenska protivurečja (nacionalna, vjerska, socijalna i regionalna) koja bi, prema konkretnim historijskim okolnostima, omogućila da se “sanitarni kordon” razbije kada prestane politička i vojna potreba za njim. Takva “plivajuća” politika bila je moguća na osnovu realiteta stvorenog posle 1948. godine (uspostavljeni mutualistički model ideologije i društveno-državne organizacije), a provođena je metodom političkih i ekonomskih pritisaka i ucjena (od ustavnih rješenja do regionalnog planiranja industrijskog razvoja).

- Na osnovu tih postavki, moguće je objasniti tzv. promjenu stava Zapada prema pitanju “jedinstva Jugoslavije”. Raspad Sovjetskog Saveza morao je za sobom povući i raspad jugoslovenskog “sanitarnog kordona” postavljenog protiv Sovjetskog Saveza. “Kordon” je izgubio svoju svrhu postojanja i više nema potrebe da se ogromnim sredstvima finansira njegovo daljnje postojanje.

- Nova koncepcija Zapada prema Istoku, gdje se Jugoslavija javlja kao njegov nezaobilazni dio, jeste koncepcija mrvljenja državnih tkiva bivših socijalističkih zemalja, zasnovana na podsticanju postojećih ili isfabrikovanih nacionalnih, vjerskih i drugih protivurječja. Usitnjenost novonastalih nacionalnih država je model uspostavljanja trajnije dominacije Zapada nad Istokom.

- Međutim, postavlja se nužno pitanje: ako je postojanje jugoslovenske zajednice počivalo na veličini i snazi jugoslovenske ideje, kako se moglo desiti da se ta zajednica dva puta u ovom vijeku ruši u moru krvi? Odgovor nije teško pronaći: Jugoslavija se raspala zbog militantnog nacionalizma koji je zavladao političkim bićem njenih naroda! Gdje su koreni toga nacionalizma? Kako je bilo moguće da se tokom pedeset godina tzv. socijalističkog poretka u Jugoslaviji ne obuzda takav politički protivnik, ako se vrlo dobro znalo da najprije od njega može biti srušena Jugoslavija, kao i taj tzv. socijalistički poredak?

- Partija rada smatra da se korijeni nacionalizma nalaze u samom središtu sloma socijalističke revolucije u Jugoslaviji koji se dogodio 1948. godine. Vladajuća oligarhija Jugoslavije tada je uništila temelje Revolucije u kojoj je i sama učestvovala, izazvala sukob sa Sovjetskim Savezom i međunarodnim komunističkim i

radničkim pokretom, napustila je najizvornije socijalističke revolucije i proleterskog internacionalizma, stala na stranu imperijalističkih i buržoaskih snaga u svijetu, “za šaku dolara” stavila se u njihovu službu... Vodeći ešaloni inteligencije u svim jugoslovenskim narodima duhovno su pripremali raspad Jugoslavije. Nacionalističke političke birokratije sistematski su decenijama radile na njezinom unutrašnjem rastakanju, a tzv. slom socijalizma, tj. legitimiranje antikomunističkog bića društva i otvorena restauracija kapitalizma učinili su da se raspad dovrši ratom.

Drugi temeljni razlog, najneposrednije vezan sa ovim prvim, jeste duboka ekonomska kriza u koju je bila zapala Jugoslavija. Posle 1948. godine, Jugoslavija je svoj ekonomski razvitak zasnivala na izdašnoj pomoći Zapada. To je bila cijena izdaje Revolucije. U tom pogledu, brzina ekonomskog razvitka nije uspostavljena iz stabilnosti privrednog sistema, nego iz bespovratne pomoći Zapada i povoljnih kredita što je uslovalo da vladajuća birokratija, bez većih teškoća kontroliše socijalne i klasne suprotnosti u društvu, čak da radi na uspostavljanju elemenata potrošačkog društva i proizvodnju širokih srednjih slojeva. Krajem osamdesetih godina, uslijed promjene strategije Zapada prema ulozi Jugoslavije kao “izloga” potrošačkog “raja” okrenutog prema Istoku, dolazi do produbljivanja ekonomske krize, opadanja životnog standarda i, povratno, produbljivanje političke krize. Ubrzani proces siromašenja radništva, seljaštva i srednjih slojeva pogodovao je bujanju nacionalističkih pokreta i postepenoj fašizaciji društva. Rat je morao biti nužni ishod ekonomskog sloma Jugoslavije.

Treći uzrok raspada Jugoslavije već je naznačen u prethodnom. Potpuna ekonomska i politička zavisnost Jugoslavije od Zapada, njezino polaganje svih karata u funkciji “sanitarnog kordona” prema Istoku, značilo je potpunu zavisnost od globalnog svjetskog ishoda obračuna između super-sila. Strategija Zapada nakon “sloma komunizma” sastoji se u mrvljenju i usitnjavanju svih država Istoka, kako se zadugo ne bi uzdigle u ozbiljniju snagu oponiranja interesima Zapada.

Četvrti uzrok raspada Jugoslavije vezan je za teškoće modernog postojanja i funkcionisanja mnogonacionalnih država federativnog tipa. Prva se Jugoslavija srušila uslijed nesposobnosti rješenja nacionalnog pitanja i u narastajućem sukobu nacionalnih buržoazija oko modela organizacije multinacionalne države. Druga se Jugoslavija srušila, opet, zbog toga što su nacionalne birokratije, odbacujući komunistički, internacionalistički princip, objektivno počele da se ponašaju kao nacionalne buržoazije.

Vladov radni dan

Dok je Vlado boravio u Beogradu, svakog sam petka popodne odlazio do njega i vraćao se u nedjelju uveče. Vlado je spavao u spavaćoj sobi, a ja na kauču u dnevnom boravku. On je ustajao oko 7 sati. Ja sam tada bio već uveliko budan. U kupatilu bi se Vlado zadržao skoro pola sata. Svako jutro se tuširao i brijao. Zatim bi otišao u spavaću sobu i iz tog starinskog ormara odabrao šta će tog dana nositi. Imao je prilično istančan ukus u oblačenju, ali mislim da je to bila zasluga rada njegove žene Mišlin. Strogo je pazila da uvijek ima kvalitetnu garderobu, od cipela, donjeg rublja, košulja, kravata, sakoa, odijela, do mantila i kaputa. Sve je to bilo kvalitetno, vrhunski pamuk, kašmir, somot. Tada bi ušao u dnevni boravak u cipelama. Sjeo bi da pročita samo naslove novina koje sam već donio. Oko osam smo doručkovali u maloj kuhinji. On je uvijek pio čaj, a kafu skoro nikada. Crni čaj je donosio uvijek iz Belgije i volio je da objašnjava njegovo porijeklo i značaj za organizam. Zašto se ne smije odmah limun stavljati u vrući čaj, odnosno, da li se prvo stavlja šećer ili limun, zbog njihovog različitog hemijskog sastava. Tu je redovno bio puter, kao i aspirin, svako jutro, zbog srca. Tradicionalno sam bio protivnik svih lijekova i govorio mu da je to više autosugestivno. Tokom doručka bi pretresali unutarpartijska dešavanja. Onda bi se premjestili ponovo u dnevni boravak i on bi rješavao ukrštene riječi iz novina. Smijao sam se tome, no on mi se “pravdao” da to radi radi vježbanja memorije i sprečavanja zaboravnosti. Onda je počinjala analiza pročitanog u novinama.

Iako je bio strastveni pušač, cigaretu je uzimao tek negdje oko deset sati. To je radio sa posebnim zadovoljstvom. Sporo bi otkidao filter sa cigarete i polako palio. Pušio bi lagano, kao da je želio da mu cigareta što duže traje. Uopšte se prema cigaretama odnosio kao da ih štedi. To je bila posljedica rata, Golog otoka i ostalih kazamata, kada je cigareta predstavljala pravo bogastvo. Ako je cigarete sporo pušio, tek je ručak sa Vladom bio pravi maraton. Iako nije bio gurman, ponašao se kao ruske spahije koje su jele po nekoliko sati. On nešto manje, ali je volio da u sred jela zastane i da ga odvuče priča po pola sata.

Obično su oko deset- jedanaest počinjale razne posjete.

Skoro sve Vladove odgovore na pitanja posjetilaca sam znao do tančina unaprijed. Razlog tome je svakako bio u tome što je imao nevjerovatnu memoriju. Na kraju sam zaključio da ta njegova posebna memorija nije samo posljedica genetskih predispozicija, nego i dugogodišnje robije, kada je on neprestalno vršio analizu ranijeg života, po ko zna koji put do najmanjih sitnica, pa su sve te životne slike i razmišljanja prolazile kroz njegovu glavu i urezale se nepovratno. I u svim tim njegovim pričama iz ranijeg života nisi mogao dodati čak ni zarez. Sve je bilo kao na nekoj magnetofonskoj traci.

Meni su ponekad razgovori sa ovim posjetiocima bili zamorni, posebno kada su tekli uz prisustvo nekih ljudi koje nisam podnosio. Ali Vlado je pridavao značaj tome da im on “objasni”. Mnoge i nije interesovalo to njegovo objašnjenje, smatrajući ga “ostatkom prošlosti” ili su se divili njegovoj veličini, pa im je godilo što uopšte razgovaraju sa njim. Uglavnom, tu se začne i taj moj stalni “sukob” sa Vladom, a koji je trajao do njegove smrti

u raznim oblicima. On je smatrao da treba koristiti sve mogućnosti za propagiranje naših ideja, i ja sam to mogao prihvatiti, polazeći od Lenjinovih shvatanja korišćenja buržoaske štampe, ali nisam mogao prihvatiti pojedine ljude sa kojim se susretao i koji su bili naši otvoreni idejni neprijatelji, vrlo često i slabi karakteri. U takvim sam se prilikama stalno sklanjao, da ne dođem sa njima čak ni u neki posredni kontakt.

Vlado mi je stalno ponavljao: *“Ovi mediji i ostali me koriste kao neku novu vrstu deterdženta, dok sam im interesantan i ne potroše me.”*

Ponekad je navraćao Stevan Mirković, Titov general i bivši Načelnik Generalštaba JNA, koji se posvetio očuvanju Jugoslavije, ali nije razumio sve aspekte politike. Stevan nam je iskreno pričao da se bio čak prijavio kao dobrovoljac da “brani Knin od ustaša 1991. godine”. Bio je jedan od osnivača Saveza komunista - Pokreta za Jugoslaviju, generalske partije kako su je zvali, jer je bila uglavnom sastavljena od vojnih lica. Došao je u sukob sa Mirom Marković, suprugom Slobodana Miloševića, koja je stavila partiju pod svoje i priključila je Jugoslovenskoj Udruženoj Levici - JUL-u. Posle toga je dao tačnu ocjenu odnosa Miloševića i Mire: “Ona kormani biciklom, a on samo okreće pedale.”

Stevan je dolazio bez ikakvih zadnjih namjera, niti da se posebno žali. Ostao je dosledni titoista, ali su odnosi između njega i Vlada bili skoro prijateljski i međusobno su se uvažavali. Ponekad bi ručali zajedno za malim stočićem u dnevnom boravku.

Na Vladovo iznenađenje jednom je navratio i Dragoljub Mićunović, nekadašnji pokajnik sa Golog otoka, potom profesor fakulteta, opozicionar, liberal i jedan od predvodnika tzv. demokratskih snaga. Došao je da se žali kako mu je Zoran Đinđić preoteo stranku dok je on bio u Americi. Smjenio ga sa čela Demokratske stranke i uzeo milion maraka koje su imali u partijskoj kasi. Nakon desetak godina, Mićunović je ipak odigrao značajnu ulogu u rušenju Miloševića i postao čak predsjednik skupštine Srbije i Crne Gore.

Vlada su, pored članova partije i bivših golootočana, posjećivali mnogobrojni novinari koji bi uzimali intervjue, ili poneko od rođaka koji bi vrlo rijetko navraćali.

Došao je i sin Kađe Petričevića, sa dugom kosom i koji je živio u teškim uslovima. Tražio je od Vlada da mu objasni da li je njegov otac stvarno revidirao, što nije mogao prihvatiti. Vlado mu je vrlo pažljivo pokušao objasniti da je njegov otac bio veliki i zaslužan, ali da se u jednom trenutku slomio i da to on mora prihvatiti. Ali, vidio sam da ta Vladova argumentacija nema uticaja.

Jednom se pojavio neki režiser sa svojom kamerom. Ispočetka je snimanje išlo dobro, no kako se počeo osjećati miris pečenog mesa iz kuhinje, režiser krenu više da se interesuje za “klopu” nego za snimanje, odlazeći svakih par minuta u kuhinju i dižući poklopac šerpe.

Vlado u jednom trenutku ustade i reče:

- *Snimanje je završeno!*

Izgled Vladovog lica natjera režisera da brže bolje skupi svoju skalameriju, ostajući bez gotovog filmskog materijala, ali i ručka.

Ljubo Dapčević, bliski Vladov rođak, vraćao je noću. Držao je kockarnice i restorane po Beogradu i pripadao kriminalnom svijetu. Ljubo bi se najavio oko osam uveče i došao bi sa bocom viskija pošto kod Vlada skoro nikad nije bilo ništa od alkohola, niti je on tome pridavao značaj. Osobina ljudi koji ne vole da piju. Tada bih se povlačio u sobu, jer sam znao da Ljubo ima potrebu za nadgornjavanjem sa Vladom po ideološkoj ravni. Stalno ga podbadajući, dok bi mu Vlado vraćao, podsjećajući ga kome svijetu pripada, kao i na njegove mladalačke kriminalne avanture po Parizu. Ljubo bi odlazio po ponoći, kada bi ispraznio flašu viskija. Kasnije se angažovao u organizaciji Vladove sahrane. Završio je tragično. Njega i ćerku je ubila supruga, ispraznivši skoro šaržer metaka. Potom je izvršila samoubistvo.

Jednog dana je Vlado “trenirao” izdržljivost mladih članova partije koji su se tada okupili sa svih strana. Izlaganje je počeo u devet, a završilo se u jedanaest uveče. Punih 14 sati. Samo sam mu jednom spremio nešto malo da pojede i da popije čaj. Neki nisu izdržali. Kasnije s prekorom mu reko: “Eto te kao Kastro. I on je znao da po dva dana drži masu na trgu na vrelom suncu.”

Najviše sam volio kada bi navratio Martin Opančar, Vladov drug sa Golog Otoka koji je emigrirao u Mađarsku, jer smo se onda nas trojica u potpunosti osjećali kao “svoji na svome”. Martin se četiri puta ženio i imao je ćerku u Beogradu. On je prosto bio “zaljubljen” u Vlada i gledao ga je sa stalnim osmjehom na licu. Uvijek je nosio i fotoaparata i po stotinu puta bi fotografisao Vlada.

Martina sam upoznao kada sam, sa Slavkom Višnjicom iz Vrbasa i sa Natašom Omerkić iz Tuzle, otputovao za Budimpeštu. Tamo je Vlado dao intervju jednom drugu iz jedne belgijske komunističke partije, a ujedno smo pokušavali saznati ima li šta konkretno za ozbiljniji politički rad u Mađarskoj.

Martin je odigrao krupnu ulogu u Vladovom životu prilikom njegovog kidnapovanja u Bukureštu. Uspio je da dobije informaciju od jednog poznanika iz mađarske obaveštajne službe, koji mu je prenio informaciju od svoga agenta u rumunskoj policiji, da se sprema Vladova otmica u Bukureštu. Martin je odmah nazvao u Brisel Mišlin, ali je već sve bilo kasno i Vlado je već bio kidnapovan od strane jugoslovenske države bezbjednosti i prebačen u Jugoslaviju, a dvojica njegovih drugova su ubijeni. Ipak, ta vijest je dala vremena Mišlin da odmah angažuje svoje rođачke veze u belgijskoj vladi i alarmira javnost i tako spriječi Vladovu predviđenu likvidaciju, odnosno osudu na smrt.

Prije odlaska, a koji mu je očito teško padao, Martin bi još jednom škljocnio aparatom i sa divljenjem i nekom setom ponavljao: "Eeee, Vlado, Vlado..."

Bosna, Bosna

Poslije alarmantnog Vladovog intervjua na tv Sarajevu i njegovog upozorenje na nastupajuće zlo i potrebi mobilizacije svih da se rat spriječi, nama je Bosna bila preokupacija i “rak rana“, nemoćni da išta konkretno učinimo. Očuvanje jedinstvene Bosne i Hercegovine je za nas bilo biti ili ne biti, jer smo znali da je to osnova na kojoj se gradi slamanje nacionalizma na jugoslovenskom prostoru. Vlado je imao taj, još uvijek sentimentalni odnos, jer je svoje najbolje godine, godine rata, proveo u BiH.

“Očuvanje i učvršćenje jedinstvene BiH ima značaj ne samo zbog toga što će svi narodi Bosne i Hercegovine živeti zajedno, mješati svoje kulture, običaje, navike, kao što su to činili tokom vjekova, nego i zbog toga što postojanje ili nepostojanje jedinstvene BiH ima ogroman značaj za budućnost svih naroda Jugoslavije. Nije slučajno da su se ljuti neprijatelji, srpski i hrvatski nacionalisti dogovorili da podijele BiH i da tamo naprave neku vrstu "Velike Srbije" i "Velike Hrvatske" i da Bošnjake-muslimane ili pobiju ili protjeraju sa teritorije BiH. Oni su željeli da podijele Bosnu i zbog toga što podijeljena Bosna znači uništenje ideje o obnovi Jugoslavije.”

Pisali smo: “Ratni sukobi iz Hrvatske nužno su se morali prenijeti i na Bosnu i Hercegovinu. Partija rada u svojim obraćanjima narodu stalno je isticala da je BiH kamen-temeljac i zaloga svake moguće i buduće zajednice naših naroda, te da se u njoj rješava sudbina dva najjača i najopasnija nacionalizma na

ovim prostorima - srpskog i hrvatskog. Razbijanje BiH znači odlaganje mogućnosti konstituisanja te buduće zajednice.

Bez obzira na činjenicu da je i među Muslimanima nacionalizam počeo da pušta korijene, svojim temeljnim političkim bićem oni su bili za Jugoslaviju. U njoj su doživjeli nacionalnu, socijalnu i duhovno-kulturnu afirmaciju, pa zato nije bilo teško predvidjeti da će u slučaju raspada Jugoslavije upravo oni platiti najvišu cijenu - stješnjavanjem, potiskivanjem i ugrožavanjem od strane srpskog i hrvatskog nacionalizma. Uoči i tokom rata pred Muslimanima nije bilo nikakve mogućnosti izbora. Priklanjanjem hrvatskom nacionalizmu, našli bi se na udaru srpskog nacionalizma. Priklanjanjem srpskom nacionalizmu, našli bi se na udaru hrvatskog nacionalizma, te gubitku nacionalnog identiteta. Traženjem jedinstvene BiH i samostalne muslimanske države u BiH, našli bi se na udaru i srpskog i hrvatskog lokal-imperijalizma. Takvo nepostojanje stvarnog izbora za Muslimane, te osvajački planovi Beograda i Zagreba za teritorijalnu podjelu BiH (s kasnijim priključenjem osvojenih teritorija Srbiji, odnosno Hrvatskoj), potpuno određuju karakter ratnih događaja u BiH.

Muslimani (Bošnjaci) u ovom ratu, koji im je bio potpuno nametnut, te za kojega se jedino oni nijesu pripremali, u punom smislu riječi, stasali su kao moderni nacionalni entitet; ne, dakle, kao "izmišljena" nacija, ne kao "hrvatsko cvijeće", niti kao "Srbi porijeklom", nego upravo kao nacija koja kroz ratno iskustvo stiče nacionalnu samosvijest, nacionalno samopoštovanje te priznanje političke i duhovne suverenosti. Cijena toga priznanja svakako je ogromna i po broju ljudskih žrtava, i po stradanjima, i po materijalnim resursima. Međutim, iz satjeranosti u ulogu žrtve,

koja je Muslimanima bila namijenjena, oni su se vlastitim radom pretvorili u ono što su srpski i hrvatski osvajači Bosne ponajmanje mogli priželjkivati. Muslimani su stasali kao nacija u punom smislu i značenju toga pojma! Ta činjenica ima duboko historijsko značenje, jer se pokazuje kao osnovna brana srpskom i hrvatskom osvajačkom pohodu na Bosnu.

Stoga, ogromna većina muslimanske nacije i sve one snage u srpskom i hrvatskom narodu Bosne koji su nepokolebljivo bili i ostali za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu, mogu biti ona jedina politička snaga čijim će se djelovanjem ponovo uspostaviti multinacionalna, demokratska i jedinstvena državna zajednica Bosne i Hercegovine. Samo takva jedinstvena državna zajednica može biti osnov slamanja srpskog i hrvatskog nacionalizma i brana sadašnjim i budućim njihovim osvajačkim pohodima.”

Mi u Partiji Rada smo se radovali svakom uspjehu i napredovanju Armije BiH, i punog srca širili letak na teritoriji Srbije gdje je na kraju stajalo - Bosna se dijeliti neće, jer se dijeliti ne može!

U operaciji “Oluja” je oslobođena teritorija Hrvatske i ujedno data mogućnost hrvatskom režimu da izvrši protjerivanje velikog dijela srpskog stanovništva. Kolone izbjeglica iz Hrvatske i pod napadima bosanske armije su se sjatile u Banja Luku. U toj situaciji SAD upozoravaju Aliju Izetbegovića, čelnika Bošnjaka, da će američka vojska, kao što je prethodno bombardovala srpske položaje oko Sarajeva, sada bombardovati i njegove jedinice ukoliko uđu u Banja Luku.

Potom su kolone izbjeglica krenule prema Srbiji, prije svega ka Beogradu. Ali Milošević im nije dao ni u Beograd ni na Kosovo,

svjestan posljedica. Čak je čelnika hrvatskih Srba Martića, Milošević napao: “Pobjegli ste ko kučke, iz Hrvatske”, iako je on već dogovorio sve sa Tuđmanom: “Uzmi ti to Franjo. Mene Zapadna Bosna ne interesuje.”

Tako je većina izbjeglica završila u Vojvodini. To je sa pozicije veliksrbkog nacionalizma bio pametan potez, jer se time promijenila demografska struktura Vojvodine i dobilo se snažno uporište velikosrpske ideologije, kojom su mase i inače bile zahvaćene. Igranje režima na njihovu podršku se kasnije isplatilo u očuvanju vlasti i u dominaciji nad tzv. autonomaštvom i multientičnosti u Vojvodini. No, na duže staze se u tim novim “dođošima” krio i potencijal za otpor samom Beogradu.

Pojaviše se kolone izbjeglica i u samom Vrbasu. Smjestili su ih zajedno u sportsku halu. Pored njih, na avgustovskoj vrelini, ravnodušno su prolazili lokalni “teniseri” koji nisu željeli propustiti svoj redovni meč. Žene iz ulice su se organizovale i počele da im spremaju i donose hranu, vodu, sokove.

Vlado: “Rat je u BiH bjesnio pune četiri godine, a da se SAD i NATO nijesu miješali u taj rat. Gledali su ravnodušno uništavanje naroda BiH, najstrašnije zločine, genocide i sl. Međutim, kada je zaprijetila opasnost da se rat iz Bosne, preko Kosova i Makedonije, proširi na čitav Balkan i time dovede u pitanje globalne interese američkog imperijalizma i kada je zaprijetila opasnost da događaji izmaknu kontroli i dovedu dvije članice NATO-a, Tursku i Grčku koje su po svom strateškom položaju izuzetno značajne, da ratuju jedna protiv druge, SAD se kao globalna supersila umiješala, odlučivši da prekine rat. Natjerali su Miloševića i Tuđmana da u Dejtonu potpišu sporazum koji bi

garantovao jedinstvenu BiH i sačuvao je kao državu, povratak izbjeglica u svoje domove, omogućio slobodu kretanja i kaznio ratne zločince.

Skoro dvije decenije kasnije bili smo u redovima pobunjenih bosanskih masa zbog sve teže socijalne situacije i osjećaja da su se uzalud borili kako bi se neki bogatili i jačali korumpirani sistem. Tada su u stihijskom jurišu mase, zapaljene glavne državne institucije. Zanimljivo je da je u toj pobuni učestvovala naša drugarica Erna, upravo jedna iz tih izbjegličkih srpskih kolona iz BiH. I ne samo to. Ta ista drugarica ponese prvomajski transparent u Beogradu, preprečujući put radničkoj koloni, s namjerom da se umjesto anemične šetnje usmjere ka državnim institucijama Srbije i ponove akciju bosanskih masa od prije dvije godine. Policija je odlučno regovala i to spriječila. Na transparentu je bilo simbolički ispisano: Ne šetnja. Bosna, Bosna.

Intervjui, tribine, škole

Novinari su često pokušavali da predstave Vlada kao neki ostatak prošlosti. Usled samih okolnosti u kojima su živjeli i ideološke pozicije, realno je bilo da ga tako i doživljavaju, nazivajući ga “Poslednjim Mohikancem”.

Vlado je odgovarao:

“Ja sam manje-više, kao svi drugi ljudi, običan čovjek. Silom prilika sam bio stavljen u situaciju da učestvujem u borbama, koje su, ponekad, prevazilazile moje mogućnosti i snage. Nastojao sam da to činim što bolje mogu. Nemam razloga da se odričem ni svoje komunističke prošlosti, ni sadašnjosti. Da je neko drugi bio na mom mjestu, možda bi to činio bolje i pametnije nego ja.”

“U osnovnom idejnim postavkama ne bih ništa mijenjao, jer cilj za koji sam se borio čitavog života nije još ostvaren. Što se tiče imperijalizma, on se u suštini ništa nije promijenio, samo je postao još imperijalističkiji, još monopolističkiji (multinacionalne kompanije, holdinzi i sl.) i ekonomski, moralno-politički i moralno više nego ikad ranije, sazrio je da bude zamijenjen socijalizmom.”

Vlado je pozivan na tribine na kojima su učestvovali razni profesori. Profesori su “vozili” neku svoju priču, dok bi Vlado pokušao da pokrene prisutne, uglavnom studente, na aktivizam. Na jednoj tribini on ustade i prekinu tok izlaganja profesora, “zakopanih u svoje rovove” i nesposobnih da izađu iz intelektualističkih stereotipa i navika skolastičkog izlaganja:

“Sve je to dim i magla. Pred nama je rat i ako se ne organizujemo, ne piše nam se dobro.”

Zbog objektivne ograničenosti partije na prostoru Vojvodine, Beograda, Kragujevca i nešto malo članova u Crnoj Gori, odlučili smo da pokušamo da se proširimo na tim prostorima dok još traje rat u BiH. Moja procijena je bila pogrešna, da partijske tribine držimo usred ljeta i Svjetskog fudbalskog prvenstva 1994. godine.

Dvoje naših članova, supružnici Nešić iz Jagodine, prvi su oranizovali tribinu. Njihovo neiskustvo i navedene okolnosti učinile su da na tribinu, u salu, dođe samo jedan novinar. Predložio sam Vladu da ne držimo tribinu, ali on nije pristao. Sat vremena je trpio često besmislena i provokativna pitanja i na njih strpljivo odgovarao.

Pri povratku sa tribine dođosmo do kuće, još nezavršene, koja je odisala siromaštvom. Dvije djevojčice su istrčale i pravo na Vlada da ga zagrle. Vladu suze u očima. Maši se džepa i dade im nešto para. Te noći je Vlado skoro do četiri iza ponoći držao “novu tribinu” Nešiću, koji mu je postavljao stotine pitanja, a on odgovarao. Ja nisam izdržao i otišao sam na spavanje. Miris čiste posteljine, poznati rukopis sirotinje i patrijarhata, kada je gost neko poseban, podsjeti me na djetinjstvo.

Sjutradan smo otputovali u Čačak, gdje nas je sačekao Miloško Rovinac, zanimljiv u svakom pogledu. On je bio nekadašnji oficir JNA, a trenutno je bio profesor na fakultetu, još uvijek neukinutog predmeta, iz opštenarodne odbrane.

Rovinac je “vjernik komunizma”. Otac mu je na kraju rata emigrirao iz Jugoslavije i završio u australijskoj vojsci, a on je odrastao kao dijete emigranta u dječijem domu, što je ostavilo

traga na njegovu ličnost. Postao je revnosnik koji je to i pokazivao na svakom koraku, misleći da on mora biti primjer za sve ostale - biti uvijek i na svakom mjestu za kolektiv. Kako nam je i njegova supruga pričala, znao je noću ljeti, pri najvećem pljusku, da ustane iz kreveta i ode u kasarnu, uhvati svog vojnika na straži da spava i upiše ga u svesku dežurstva da je spavao na straži, iako će to njemu biti minus, jer je baš njegov vojnik spavao. I tako redom čitav život.

Rovinac je ispunio punu sala studenata i poznanika, za tribinu. Studente je na neki način i ucjenjivao i rekavši im je da će svi dobiti šesticu i ne moraju da spremaju ispit, ukoliko pročitaju "Kako se kalio čelik" od Ostrovskeg i knjigu "Ibeovac Ja, Vlado Dapčević". Posle mi je jedan simpatizer, student, pričao da su studenti uglavnom lagali govoreći da su pročitali knjige, a Rovinac im je vjerovao na riječ i upisivao šestice u indeks. No, na tribini je bila dobra atmosfera. Vlado je animirao prisutne da se otvore i diskutuju.

U Crnoj Gori, u Podgorici, tribina je bila slabo posjećena sa dvadesetak prisutnih, što je bila posljedica ranije harange po medijima na Vlada. Otišli smo kod porodice Zeković, kod Vladovog druga, zatim Mrkog Vukovića i pjesnika Petra Đuranovića. Vratili smo se u Beograd nezadovoljni. Bio je to veliki fizički napor za Vlada, a rezultati su bili zanemarljivi.

Partijske škole smo držali jedanput godišnje u mom stanu, u Vrbasu. Nas desetak bi tu stalno boravili. Ostali bi prenoćili po kućama drugova. Ručalo se u restoranu. Vlado je strpljivo držao predavanja, jer idejni nivo tih mladih drugova nije bio na zavidnom nivou. Poneki čas bi održao i Milenko. Uveče bi izlazili

u grad na druženje. Da se ne bi sve svelo na predavanja i diskusiju, organizovali smo i obuku gađanja vatrenim oružjem (karabinima i pištoljima). Tog oružja se uvijek moglo naći među članovima.

Vlado i porodica

Nakon duge analize svega onoga što mi je Vlado ispričao, njegov odnos prema bližoj porodici bih mogao približno da sublimiram, iako je to uvijek klizav teren zbog niza isprepletenih i nedorečenih porodičnih odnosa.

Otac.

Vlado, a vjerovatno ni njegova braća, nije uspio da se približi ocu. Po Vladu, bio je to hladnjikav i krut čovjek i smatrao je da je Peko ponio te osobine od njega. Stalno ga je progonilo to što mu je otac učestvovao u Podgoričkoj skupštini 1918. godine. Ne zato što je smatrao da je to bilo protiv interesa jugoslovenskih naroda, kako je isticao, nego što je ukinuta državnost Crne Gore i nasilno zaustavljen razvoj crnogorskog nacionalnog sazrijevanja. Kada mu je 1990. godine odobren povratak u Jugoslaviju, prvo što je učinio je bilo da organizuje prenos očevih kostiju iz Albanije. Otac mu je interniran u logor u Albaniju, tokom Drugog svjetskog rata i tamo je umro. Vlado je pričao da su Albanci održavali grob. Prilikom iskopavanje očevih kostiju nađen je fišek od metka u kome je bila cedulja sa imenom Jovan Dapčević. Da se zna.

Majka.

U patrijarhalnom svijetu, majka je nešto nedodirljivo i nešto o čemu se ne priča mnogo. Za uvredu oca se tuče, a za majku gine. Vlado skoro nikada nije pominjao majku, sem u kontekstu njenog hapšenja od italijanskih fašista i kada je bio pozivan narod Cetinja da prisustvuje njenom streljanju. Na suđenju je rekla: “Ponosna

sam što sam stupila na mušku stopu. Imam četiri sina i znam da će me lijepo osvetiti.” Povelili su je na streljanje, ali su u zadnjem trenutku promijenili odluku i osudili je na trideset godina. Nejasni su razlozi zašto se to desilo, da li zato što je bila u nekim rođaćkim vezama sa italijanskom kraljicom, ćerkom kralja Nikole, da li zbog straha od osvete sinova iz gerile ili nečeg trećeg, teško je reći.

Braća.

Imao je tri brata. Peko je bio taj najpoznatiji - španski borac. Titov general i “oslobodilac Beograda”. Vlado i on su se razišli 1948. godine, i taj razlaz je trajao do kraja njihovih života. Nisu se nikada kasnije sreli, niti razmijenili bilo kakvu riječ.

Nakon V Kongresa KPJ, Peko je rekao Vlodu:

- Što si tako zamišljen, Vlado? Pusti tu tvoju veliku filozofiju. Ajde da idemo sa ovim našim Centralnim komitetom, pa puklo kud puklo. Šta Staljin? Nek on ide u pičku materinu, kad nije u pravu.

Vlado je uzvratio:

- *Za mene je Staljin predstavnik i ideolog međunarodnog komunističkog pokreta i ja smatram da onaj koji puca danas na Staljina, preko njega puca u komunizam. Prema tome, ja sam sklon da pucam na svakog ko puca na Staljina, odnosno na komunizam!*

- I na mene?

- *I na tebe, ako budeš pošao da pucaš!*

Razdvojile su ih žene koje su stajale iza vrata i slušale svađu braće, da se ne potuku i čak poubijaju.

Kada je Vlado pušten sa Golog otoka poslali su iz Crne Gore jednog ugledog starog Crnogoraca, da “miri braću”.

Vlado je pristao, no Peko sasluša starca i reče mu:

- Slušaj, da mi Tito kaže da skočim sa “Albanije”, ja bih skočio.

Starac mu na to reče:

- Peko, ja sam mislio da si ti pametniji čojek.

Vlado je održavao kontakt sa Pekovom ćerkom Milicom, odlaskom na rođendane njenoj djeci. Imao sam priliku da prisustvujem njenoj posjeti Vladu. Njene oči su bile živa vatra - “dapčevićevske”. Inače, Vlado nije cijenio Pekovog sina smatrajući ga tipičnim proizvodom beogradske čaršije. Takođe, nije razumio tu Pekovu glad za filatelijom, kao i kartanje “po jazbinama i sa najgorem ološem po Cetinju”. Smatrao je da je to nedostojno njega.

“Peko je kao mašina i kao da ima gvozdeno srce. Nista ne osjeća. Gledao sam ga kako stoji uspravno dok oko njega kuršumi lete, jer ne smije da pokaže kao komandant slabost... Na Neretvi zarobismo i neke visoke italijanske oficire koji pokazaše hrabrost i dostojanstvo pred streljanjem, no Peko odabra neke najgore borce da ih strijeljaju, kojima čovjek ne bi uzeo ni orah iz ruke. Rekoh mu da pokažemo i mi dostojanstvo i da odredi najbolje borce. No, on me ne posluša.”

Brata Draga, Vlado nije skoro nikada pominjao, niti je održavao kontakt sa njim, jer se 1948. godine, nakon hapšenja loše držao. No, zato je bio vezan za brata Milutina, koji je takođe bio na Golom otoku i tamo mu pomagao kada god je bio u prilici, i koji je umro neposredno po Vladovom izlasku sa poslednje robije. Ispod Vladovog stana na drugom spratu je stanovala Vladova snaha, Milutinova žena sa sinom, u već poodmaklim godinama. Vlado bi održavo neke formalne odnose sa njima i vrlo rijetko bi otišao da pogleda neki, obično sportski događaj, jer on nije imao tv u stanu. Ako ja nisam bio prisutan, a Vlado bio bolestan, snaja bi znala da ujutru ode po štampu i to je uglavnom bilo sve.

Sestra Danica.

Vlado je obožavao svoju sestru koja je bila najstarija. Udala se prije rata, za sina Sava Lazarevića Batara, pukovnika crnogorske vojske i velikog zločinca nad albanskim narodom. Dobio je nadimak Batara jer nije streljao albanski i muslimanski živalj pojedinačno, nego paljbom po gomili. Učestovao je i u organizaciji likvidacije poznatog albanskog prvaka Ise Boljetinca. Pošto nisu imali djece, Danica se vratila na Cetinje. Za vrijeme rata bila je u italijanskom logoru odakle je organizovala bjekstvo logorašica. Hapšena je i zatvarana 1948. godine. Posebno je bila vezana za Vlada i kasnije je njen život bio briga o bratu i za brata. Poslije Vladovog izlaska sa Golog otoka stanovali su zajedno, dok Vlado nije pobjegao iz zemlje. Posjetila ga je u Sovjetskom Savezu i bila zajedno sa njim prilikom njegovog izlaska iz Sovjetskog Saveza i odlaska na Zapad. Poslije njegovog kidnapovanja u Bukureštu, znala je da ga neće više nikada vidjeti. Vlado je često ponavljao: *“Danica je bolja od svih nas.”*

Sa drugim rođacima Vlado nije održavao neke posebne kontakte, sem sa bratom od strica, Radom sa Cetinja, koji mu je u poslednjim godinama života mnogo pomagao, zajedno sa svojom porodicom.

Supruga Mišlin.

Mislim da Vlado nikada nije uspostavio potpuni odnos sa svojom suprugom. Na tom putu je stajala prepreka - ideološka i sva shvatanja u odnosu prema životu i porodici. Međutim, Vlado je ostao dužnik toj ženi, jer se ona žrtvovala za njega i skoro sve podredila njemu: od kada ga je kao beskućnika prihvatila, odbila njegov savjet da abortira kada je ostala trudna, kada je tražila da on odabere neko ime za ćerku od imena sa ovih naših prostora i još mnogo toga. Za mene je najbolji pokazatelj te njene posvećenosti bilo to odlučno i neumorno angažovanje prilikom kidnapovanja u Bukureštu, što mu je i spasilo život, jer je već bila predviđena njegova likvidacija. Tu borbu za njega je vodila godinama, sve dok nije izdejstvovala pristisak iz inostranstva na jugoslovensku vladu, da Vlado bude ranije pušten na slobodu. Sa njene strane je bio i jedan duboko racionalni odnos prema njemu. Kada bi iz Brisela nazvala Vlada, pričali bi na francuskom i vidio sam da je ton razgovora često bio neprijatan, skoro svađalački. Često mu je pisala i pisma.

Mišlin mu je znala reći: “Dokle ja da finansiram tu tvoju partiju?”

U suštini, davala mu je onoliko novca, kako bi mogao ostati samo par meseci. Normalno da je Vlado pola davao za rad partije, jer partiju niko i nije finansirao, sem priloga samih članova. Kod

Mišlin je bio stalno prisutan strah da će ga ponovo izgubiti. A i kako ne bi, poslije svega što se desilo.

Ćerka Milena.

Vlado nije uspostavio prisni kontakt ni sa ćerkom. Kada se rodila, on je imao preko pedeset godina i već bio potpuno sijed. Prilikom vožnje kolica sa bebom oko zgrade, susjedi bi znali reći: “Vidi djeda, kako čuva unuku.”

Milena ga nije dobro zapamtila, a poslije njegovog kidnapovanja skoro da ga je izbrisala iz sjećanja. Kad se vratio ona je već bila odrasla djevojka. Na jednoj porodičnoj večeri, jedan od prisutnih se okrenuo Mileni i rekao joj: “Vaš otac je izuzetna i interesantna ličnost.” Ona je hladno odgovorila: ”Možda, ali ja znam da nisam imala oca kada mi je bio najpotrebniji.”

Godinu dana nakon Vladove smrti, Milena se udala za jednog Italijana. Dobila je sina Vladimira i došla na očev grob na Ljubotinju, da ga obiđe i slika se.

Štrajk

U vrijeme hiperinflacije i rata, naši pokušaji da se približimo radnicima bili su neuspješni. Istovremeno, zaokupljen partijskim radom, nisam vidio ono što mi se dešavalo pred očima u mom preduzeću.

U građevinarstvu, uslijed rata, sankcija i opšteg stanja same privrede u Srbiji, posljedice su bile sve gore i gore, a što se odrazilo i na poslovanje preduzeća koje je počelo da propada. Direktor se okružio svojim ljudima i počela je otvorena krađa. I ne samo direktor, nego i ostali koji su bili u prilici, ne vidjevši nikakvu perspektivu preduzeća. Dvadesetak radnika pred novu 1995. godinu, posjedaše na stepenište upravne zgrade u znak protesta čekajući plate. No, plate nema i tako još četiri mjeseca. Tada se odlučujem za organizaciju štrajka. Imao sam uz sebe jednog simpatizera i jednog člana partije. Formirali smo štrajkački odbor, a u zahtjevima smo tražili smjenu direktora i rukovodstva preduzeća. Dobili smo i podršku mlađih inženjera. Zatim smo krenuli u obilaženje gradilišta i pogona, gdje smo tražili podršku radnika za štrajk. Radnici su sumnjali u mogućnost da se može išta promijeniti.

Jedan događaj nam je dao dodatni impuls, da ne smijemo odstupiti. Na jednom gradilištu za vrijeme doručka vidimo da radnici uglavnom jedu slaninu, dok neki zidari i tesari ne jedu ništa. Pitam brigadira:

- Zašto oni ne jedu?

- Pa nemaju za svaki dan.

Pošto direktor nije odgovorio na zahtjeve strajkačkog odbora organizujemo na pogonu mehanizacije zbor radnika, dok istovremeno direktor organizuje radnički savjet, na kome se razmatraju naši zahtjevi za smjenom. Na zboru se okupilo oko tri stotine radnika. Direktor je dat rok od par sati da podnese ostavku. Koleginice nas, sa radničkog savjeta, izvještavaju da direktor odugovlači sastanak i neće da podnese ostavku. Tada počinje kolebanje među radnicima i neki počinju da napuštaju zbor. Znam da je situacija kritična i da možemo biti poraženi, te predlažem da krenemo ka upravnoj zgradi i izbacimo direktora silom. Taj prijedlog kao da je preokrenuo sve. Vozači, mikseristi, ultisti, bageristi, viljuškaristi, svi kao jedan pale mašine i kreću ka upravnoj zgradi. Ostali sa zbora se organizuju u kolonu po dvoje, kao vojska, i kreću kroz grad ka upravnoj ugradi. Direktor u međuvremenu traži zaštitu policije, no ona ne reaguje. Kada je shvatio da će biti izbačen sa svima iz zgrade, podnosi ostavku. Nastaje veselje. Jedan radnik iz pištolja puca u vazduh. Srce mi je puno, jer sam prvi put osjetio taj miris stvarne klasne borbe i snagu organizovanog radništva.

Tu nije bio kraj mukama preduzeća i borba je tek počinjala. Nakon petnaest dana bivši direktor je okupio nešto svojih pristalica i pokušao “kontru”. No, naš simpatizer, tehničar i pjesnik Vojo Knežević, u startu je smirio silom, njihovog predvodnika. Ali ni novi direktor i rukovodstvo nemaju pare za plate. Onda sugerišem da stupimo jedno vrijeme u period “ratnog komunizma” tj. da dvadesetak radnika koji rade na nekom i jedinom poslu za preduzeće, dobijaju platu, a ostali ništa. I tako je bilo još dva mjeseca. Onda smo se izborili za neke poslove, i

donijeli smo drugu odluku - da svi radnici na gradilištima koja rade, dobijaju svoju punu platu, a da svi službenici u upravnoj zgradi, počev od direktora do spremačica, sledećih šest mjeseci primaju minimalac. Znači svima isto. Izvukli smo preduzeće iz krize i to je trajalo skoro šest godina, kada je počela opšta privatizacija u Srbiji, tako da preduzeće nije moglo više poslovati kao tzv. društvena firma. Radništvo se počelo osipati, a posla je bilo sve manje. U očaju pokušasmo prodajom odmarališta u Crnoj Gori. Predložilo se radničkom savjetu da odluči da li sredstva od prodaje uložimo u preduzeće i obnovimo dotrajalu mehanizciju i preorjentišemo se na niskogradnju ili da podijelimo te sve pare u šest radničkih plata. Svi su glasali da se podijeli za plate i tako su imali još pola godine od čega da žive.

Kongres Partije rada

Partija se završetkom ratova u Hrvatskoj i BiH našla na izvjesnoj raskrsnici. Kako taktički dalje?

Milenko je već bio umoran. On se nikada sa svojim intelektualističkim individualizmom nije mogao do kraja uklopiti u organizovani partijski rad i taj rad ga je gušio. Kod njega je postojao i snažni motiv da nastavi započeti rad brata Meča, po crnogorskom nacionalnom pitanju. Kasnije je on odigrao krupnu ulogu u standardizaciji crnogorskog jezika i odbrani crnogorske samobitnosti.

Milenko mi je napisao pismo gdje je naveo da istupa iz partije i da zna da mu ja to lično, kao prijatelj, neću nikada oprostiti. Što je i bilo tačno.

I Vlado je počeo osjećati sve veći fizički zamor, što je bila posljedica godina, ali i početka bolesti. Odlazio bi do Belgije po skoro pola godine i govorio mi:

“Idem da se odmorim i napunim baterije.”

Vlado je bio protivnik da se organizuje kongres i da se ide sa novim programom, smatrajući da još nije vrijeme za to. Taj njegov stav je objavljen i u štampi povodom 1. maja 1996. godine: *“Još nije vrijeme za radničku partiju”*. Vlado je smatrao da, iako je rat u Hrvatskoj i BiH okončan, još nije završen proces slamanja agresivnog nacionalizma, jer još nije riješeno pitanje Crne Gore i Kosova, što nam tek predstoji. I tu je bio u pravu.

Moj argument je bio da već nekoliko godina postojimo i još nemamo zaokruženi program partije, kao i da oslabljeno rukovodstvo popunimo novim i mlađim kadrovima. Vlado je na kraju popustio i počeli smo pripreme za kongres, ljeta 1997. godine.

Tada je Vladu bilo osamdeset godina. Naše pripreme za kongres su bile pomalo nadrealne. Po najvećoj žezi, oko podne smo krenuli po beogradskim antikvarnicama da tražimo preostalu marksističku literaturu, prije nego je unište, s namjerom da je dijelimo mlađim članovima. Vlado je na tu pripeku izašao sa košuljom dugih rukava, somotnim pantalonama i patikama. Usred ljeta bi ga znao spopasti nalet zimomore. Pri povratku iz antikvarnica, dvije spodobе donkihotovaca su se vukle vrelin asfaltom, sa povelikim zvezljajima knjiga u rukama. Svratili smo u hotel “Moskva” da predahnemo, a i Vladu je još od malena ostala “zavisnost” prema baklavama. Majka mu je kao pripomoć bila u kuhinji na dvoru kralja Nikole i tamo je ispekla zanat vrsne kuvarice. Strpljivo sam čekao gledajući ga kako uživa kao dijete, kada se dokopa slatkiša.

Program partije smo pisali u stanu na plus trideset stepeni, gdje je Vlado go do pojasa i samo u donjim gaćama diktirao, a ja pisao na nekom polovnom “Pentium 2” računaru, sa svojom skoro potpunom informatičkom nepismenosti.

Nakon prvog dana i otkucanih tridesetak stranica, isključio sam kompjuter, a da nisam sačuvao dokument. Sjutra ponovo krenusmo ispočetka. Nakon par stranica, pošao sam da kuvam kavu i zapeh za produžni kabl, pa se kompjuter ponovo ugasio. Vlado ne reče ništa, jer je video moj bijes u tom trenutku, a što

mu je bilo neobično, znajući me kao mirnog i introvertnog. (*“Ti me podsjećaš na jednog druga jer je i on bio miran, a ja sam plahovit.”*). Krenusmo treći put ispočetka. Ja sam stalno kratio program zbog mog poslovičnog minimalizma, a on je tvrdio da se moraju objasniti pojedini raniji događaji i procesi. Pored prijedloga programa napisali smo i dvije rezolucije: o nacionalnom pitanju i o prisustvu Nato pakta.

Program je sadržao minimalne i maksimalne ciljeve. Maksimalni cilj je bio borba za obaranje kapitalističkog društvenog sistema i njegova zamjena socijalističkim društvenim sistemom u borbi za komunizam. Minimalni ciljevi su bili: “Pri sadašnjem stanju opštedruštvene svijesti, u uslovima diktature mafije, radnička klasa nije u stanju da ispuni ulogu najprogresivnije klase i pokretačke sile društva. Zato je prvi i najvažniji zadatak Partije rada, da upornim i sistematskim radom ukloni buržoasku nacionalističku svijest iz radničke klase i da je zamijeni demokratskom proleterskom sviješću... Partija rada se mora ujedinjavati sa svim demokratskim, antinacionalističkim i antiratnim snagama u jedinstveni front... Radnička klasa i narod Srbije i Hrvatske treba da povedu i organizuju demokratsku revoluciju za obaranje birokratsko-mafijaške diktature. To je jedini mogući put koji se mora preći da bi se moglo ići dalje u borbi za socijalizam...”

Sa rezolucijom o nacionalnom pitanju nije bilo problema, jer sve to smo već imali u našim ranijim dokumentima i stavovima, ali o prisustvu Nato-a, našeg najvećeg neprijatelja, bio je problem kako opravdati njegovu intervenciju, tada još samo u BiH. Ranije je Vlado već izjavio:

“Partija rada je apsolutno protiv širenja NATO pakta, jer je to priprema najreakcionarnijeg imperijalističkog i porobljivačkog rata, koji bi sigurno zahvatio i našu zemlju. Zato ćemo se svim silama boriti protiv te, danas najreakcionarnije snage u svijetu.”

U rezoluciji je između ostalog stajalo:

“Očigledno je da je NATO pakt ostao i dalje agresivna vojna sila imperijalizma i da on čini sve kako bi, ne samo ekonomskim i finansijskim sredstvima, već i vojnom silom NATO-a osigurao vladavinu imperijalizma u čitavom svijetu...

Trupe NATO pakta, zajedno sa svojim političkim štabovima nalaze se na teritoriji Jugoslavije, raspoređene u BiH, Hrvatskoj i Makedoniji...

U Jugoslaviji je, na žalost, nacionalizam zahvatio široke mase. Velikosrpski i velikohrvatski šovinisti su, u stvari, svojom politikom rata i ugrožavanjem globalnih interesa SAD i NATO-a, prizvali dolazak NATO-a u Jugoslaviju. Činjenica je da se u Jugoslaviji, baš zbog te široko rasprostranjene nacionalističke svijesti, nisu mogle organizovati snage koje bi se suprotstavile pogubnoj šovinističkoj politici Miloševića i Tuđmana. Činjenica je, da nisu stigle trupe NATO-a i silom svog oružja zaustavile rat, vjerovatno bi u toku ove dvije godine bilo još stotine hiljada mrtvih, novih razaranja i novih zločina.

Sam čin zaustavljanja rata bio je pozitivan...

Ako i poslije uspostavljanja mira u BiH i rješavanja ovih osnovnih problema, trupe NATO-a budu ostale u Jugoslaviji, Partija rada će ih smatrati za okupatore, što će oni stvarno i biti. Tada će PR kao istinski patriotska partija organizovati političku i

drugu borbu protiv prisustva NATO-a, sve do oružane borbe za oslobođenje zemlje od okupatora.”

Kongres je održan u Beogradu. Na kongresu je, uz prisustvo trideset delegata, izabrano novo rukovodstvo od sedam članova u koje su uz “staru gardu” - Vlada i Mića Petrovića, izabrani i mlađi kadovi.

Vlado:

“Svaka ideja vrijedi onoliko koliko vrijede ljudi koji je nose. Da bi Partija rada bila na visini istorijskog zadatka, treba da bude sastavljena od ljudi koji su sposobni da izvrše taj zadatak. Zato će Partija rada primati u svoje redove samo politički najsvjesnije, najborbenije i najdosljednije.”

Drugarice

Odnos Vlada sa ženama i drugaricama je posebna priča i o tome bi se moglo dosta toga napisati. Vlado je volio žene i one su njega voljele. Često je isticao: *“Žene su bolja polovina čovječanstva. U to sam se stotinama puta uvjerio u životu.”*

Upoznao sam ga pri kraju njegovog života i tada bih taj odnos definisao kao nešto između drugarstva i uspomena. Volio je da kaže: *“To me je prošlo, kao babu zviždanje”* (tj. baba nema zuba, pa ne može zviždati).” No, mene su pored posjete jedne tajanstvene žene sa istetoviranim brojem na podlaktici, koji je svjedočio o boravku u njemačkom koncentracionom logoru, odlazak Vlada na zajedničko druženje sa partizanskim drugaricama (*“Bio sam na groblju. I one i ja jednom nogom u grobu.”*), najviše zanimale tri drugarice koje su ga posjećivale.

Kosana Milošević je bila često prisutna kao pripadnik partije i bila je zaljubljena u Vlada. Tu je svakako i Miletina sestra Senka, čiji je muž kao invalid preplivao Dunav 1948. godine, da se domogne Rumunije. No, Vlado je uvijek bio nekako rezervisan prema njoj. Nikada nisam saznao razlog toga. I treća, za mene najinteresantnija, svakako je Kosa. Sa nepunih šesnaest godina je stupila u pokret i odmah zavoljela svog komesara. Vladu je jednom nedeljno krišom donosila nekoliko skuvanih obroka. Sporije se kretala, što je bilo posljedica ranjavanja kada joj je rafal tokom juriša pokidao butinu. I ne samo da je donosila hranu, nego bila i važan izvor informacija koje bi uspjela skupiti, a bila je u prilici da ih sazna. I Vlado je imao najviše povjerenja u nju. Često sam pomišljao da je ona kao njegov neki alter ego.

Kosana je bila posvađana sa Senkom i tu se javio problem za Vlada, da se njih dvije ne sretnu, iako je on bezuspješno pokušavao da sve to nekako uravnoteži. No, kako to obično biva desila se situacija, pomalo komična. Vlado priča sa Kosanom u dnevnom boravku. U tom, začulo se zvono i pojavljuje se “ilegalna” Kosa, koja ne smije da se pokazuje iz više razloga. Vlado tiho Kosu smješta u spavaću sobu i kaže joj da sačeka. Kosana osjeti da je neko ušao, no Vlado joj kaže da nije niko. No, Kosana stalno okreće glavu i pogleduje put hodnika:

„Ma ušao je neko!”

Vlado: “*Nije!*”

Ne prođe mnogo kad se opet začu zvono, kad ono Senka na vratima. Vlado već u panici. Kaže Kosani: “*To je Senka. Ajde ti u kuhinju da se ne sretnete, pa tiho izadi.*” Kosana u kuhinju. Senka i Vlado počinju da pričaju u dnevnom boravku, Kosana polako odlazi zadovoljna što je izbjegla Senku. Kosa tiho izlazi iz spavaće sobe, ostavlja jelo u kuhinju i polako se iskrada.

Oko Kosane su se ispleli još neki događaji značajni za partiju. Stariji bračni par Bajo i Dušanka Lopušina su bili posvećeni ideji i partiji. Bajo bi pošla krv na nos kada bi se makar malo uzrujao. Imao je ogoman magnetofon, kao u muzičkom studiju, i sa ko zna koliko stotina muzičkih naslova, kao i bogatu biblioteku. Po cio dan je čitao i slušao muziku. Nije mogao da podnese Kosanin pokušaj da se do kraja ne odredi protiv Miloševića. Ona je nastojala da pravi razliku između Sloba i Mire, svaljujući svu krivicu za dešavanja na nju. I kada je Bajo krenuo na sastanak gdje se trebao idejno sukobiti sa Kosanom i stvar istjerati do kraja, srce ga je izdalo. Dušanka je krivila Kosanu da je posredno

ubrzala Bajovu smrt. Kasnije se Dušanka još više motivirala za pomaganje partiji. Njen stan je bio jedno od mjesta za držanje partijskih sastanaka, a kasnije i prenoćište kada su došli drugovi iz revolucionarnog pokreta Turske i Kurdistana, a koji su, zbog policije, izbjegavali da borave po hotelima.

Drugi događaj vezan za Kosanu je reakcija Draga Bulajića na Bajovu smrt i na tragu upravo Kosanine neprincipijelnosti u vezi Milošević - Mira. Drago je sin doktora bolnice Save Kovačevića, koji je poveo sina u partizane i koji je poginuo na Sutjesci. Drago je umarširao bos u Beograd sa partizanima oktobra 1944. godine, ostajući usput bez cokula. Poslije rata je prešao u avijaciju, ali je zadržao i neka svoja anarhistička shvatanja. Tako je 1948. godine, bacio šapku i zgazio zvezdu petokraku što ga je odvelo na Goli otok. Živio je sam, izdajući svoj stan studentima nenaplaćujući im ništa i baveći se akviziterstvom, prodajući knjige. Drago je uputio pismo o istupanju iz partije, obrazlažući svoj sukoba sa Kosanom. U pismu je stajalo: "Po poznatom fizičkom zakonu da dva tijela koja se ne podnose ne mogu biti na istom mjestu, u isto vrijeme."

U Kosaninom stanu sam jednom prespavao, prije nego što se ona pasivizirala, iako nikada nije formalno istupila iz partije. Mislím da je to bilo samo zbog Vlada. Kosana se nije nikada udavala. Starala se o sestrični sa sinom, koja je bila oboljela od šizofrenije. Kada sam legao, ona je stalno paradirala po stanu paleći i gaseći svjetla, i to je trajalo i trajalo. Kosana joj u jednom trenutku ljutito: "Nemoj da stalno ulaziš i izlaziš i pališ i gasiš svjetla. Probudićeš čovjeka!" Sa dubokim naglaskom sam čuo: "To nije čovek."

Nakon tri godine, kada više sa Kosanom nismo imali vezu, Vlado mi je telefonom saopštio da ju je sestrična ubila nožem.

Kod Kosane mi se dopadao njen odnos sa drugim logorašicama i to koliko ih je uvažavala. Njihova imena, od Novke Tmušić, Bose Abramović, Brane Marković do Danice Srzentić, izgovarala je sa posebnom intonacijom iza koje se osjećala toplina ženske solidarnosti nastale tokom borbe u ratu i po logorima. Kosana je jedina znala da javno pokaže ljutnju spram Vlada i povisi glas: “Slušaj ti, Dapčeviću!”

Dvolinijska borba

Nakon završetka ratova u Hrvatskoj i BiH politička scena Srbije se sve više polarizovala i počela je jačati tzv. opozicija. Iako je i ranije postojao otpor mobilizaciji, kao i često dezerterstvo, ratni porazi su ubrzali proces objedinjavanja protivnika režima. Nezadovoljni su bili radikali predvođeni Šešeljem, jer je Milošević želio poslije “Dejtona” smanjiti ulogu tog značajnog radikalskog prekodrinskog četničkog korpusa. I ratni zločinac Šešelj je po mitinzima napadao “crvenu vešticu sa Dedinja”, misleći na suprugu Miloševića. No, taj sukob je kratko trajao i radikali su ponovo postali oslonac režima u eskalaciji sukoba na Kosovu. Nezadovoljno je bilo i tzv. srbijansko “meko četništvo” i tzv. demokratska liberalna opozicija. Nezadovoljni su bili i najširi narodni slojevi zbog sve težeg ekonomskog položaja.

Mi smo se u našem “Biltenu” odredili:

“Partija rada zastupa mišljenje da na jugoslovenskim prostorima, u istorijskom smislu, ne postoje ozbiljnije opozicione snage. Zajednički programski imenitelj i konkretna politička djelatnost opozicionih stranaka sadrži iste osnovne komponente kao i sve vladajuće stranke. To su: nacionalizam, antikomunizam i ekonomski programi u kojima se proklamuje potpuna restauracija kapital-odnosa. U tom pogledu, ni u jednoj od bivših jugoslovenskih republika razlike između vladajućih i opozicionih stranaka nijesu dubljeg ideološkog karaktera. Razlike nastaju na terenu neposrednih političkih interesa i ambicija, u sukobu nezasićenih želja za vlašću. Na tom području su njihovi međusobni obračuni neizbežni i nemilosrdni. S radikalnijom eskalacijom

rata i rastom otpora prema ratu, militarizaciji i drugim brojnim socijalnim posljedicama rata, mnoge opozicione partije pokušavaju da se odreknu i “zaborave” vlastite nacionalističke i fašisoidne stavove, te da teret krivice za rat i ratne strahote prebace isključivo na vladajuće partije. Tu činjenicu treba razumijeti kao stvarni početak političkog osvješćivanja mnogih neposrednih i posrednih sudionika jugoslovenskog rata i lagano stasavanje političke opozicije koja bi se u temeljnom ideološkom smislu distancirala od vladajućih režima.”

Pred samu Skupštinu PR, došlo je u partiji do manjeg sukoba u vezi dva pitanja. Pokretač sukoba je bio Vladov intervju dat “Srpskoj reči” koju je uređivala Danica Drašković, supruga Vuka Draškovića, jednog od glavnih ratnih huškača na jugoslovenskom prostoru i tada predvodnika jake opozicione partije, ali koji je donekle počeo da zastupa stavove suprotne režimu po nacionalnom pitanju. Tokom davanja intervjuja pojavio se kao slučajno i Vuk Drašković obraćajući se Vladi teatralno: “Gde si najveći?” Tada je Vladu poklonio njegov novi roman sa posvetom. Vlado je pri povratku odmah dao meni roman: “*Evo čitaj!*” Okrenuh se Giletu i prosljedih knjigu: ” *Evo čitaj!*”

Pojedini stariji članovi partije su smatrali da Vlado nije trebao davati intervju pročetničkom listu. Vlado je odgovorio da treba samo pogledati šta Danica Drašković piše o Albancima i njihovoj ugroženosti na Kosovu, u društvu koje se prema Albancima odnosi ne samo sa pozicija nacionalizma već i šovinizma, pa čak i rasizma. I da sada treba koristiti i najmanju šansu da se čuju i naši stavovi: “*Na pitanju položaja albanskog naroda poznaje se ko je stvarni revolucionar, a ko brbljivac.*”

Drugo pitanje sukoba je bilo oko JUL-a (Jugoslovenske udružene levice), partije Mire Marković, kojoj je davan neviđeni medijski prostor u režimskim sredstvima informisanja, što je uticalo i na stavove naših pojedinih članova. Mi smo im pokušali objasniti da smo još ranije u "Biltenu" razmatrali pojavu JUL-a, gdje je Milenko napisao da je to posljednja farsa "komunizma" na ovim prostorima."

U tekstu je između ostalog stajalo:

"Iz programskih dokumenata i političke prakse "Jugoslovenske udruženje ljevice" nije moguće saznati gdje se ona doista nalazi na ovoj širokoj ideološkoj mapi. Da li je riječ o potpunoj ideološkoj konfuziji ideologa ove "ljevice" ili o kameleonstvu koje hoće nešto sitno da ušićari u ovom trenutku, može se samo nagađati! Kada se pogledaju gromke fraze kojima ova "ljeвица" sebe programatski određuje prema klasnom pitanju, slobodi, demokratiji, smislu epohalnih procesa itd., onda se u tome može prepoznati mnogo puta ponavljani model malograđanskog socijalizma."

Tugaljiva su, dakle, sva "ljevičarska" fraziranja o "miru među narodima", o "bogatim i kulturno visokom razvijenom društvu", o "borbi protiv nasilja", o "ispravljanju konfuzije vrednosti", o univerzalnoj "dostupnosti obrazovanja", o ravnopravnosti u konzumaciji umjetničkog stvaralaštva i informisanja, o "zaštiti prirode i čovjeka u njoj". Sva ona zajedno predstavljaju moralističko razmetanje bez razumijevanja temeljne konstitucije epohe i bitnih uzročno-posledičnih odnosa u njoj. Kao da već jednom u istoriji lijeve ideje, u građanskoj epohi, nije postavljen apsolutni zahtjev i zadatak za naučno-socijalističkim

utemeljenjem transgrađanskog epohalnog, dakle, komunističkog projekta!...

Njegovi ideolozi deklamuju primamljive fraze o "obustavi rata", o "očuvanju mira" u "sadašnjoj Jugoslaviji", o "integracionim procesima kod južnoslovenskih naroda", o rekonstrukciji "one" Jugoslavije u koju (o, jada!) mogu da uđu "svi koji u njoj žele da žive."

Upitajmo se zajedno, gospodo "komunisti", ko bi zaista želio da živi u južnoslovenskoj zajednici po vašoj mjeri? Nije li, ipak, bio sretan onaj dan, za svaki jugoslovenski narod, kada se mogao otrgnuti iz čeličnog zagrljaja Beograda, velikosrpske soldateske, memorandumskog "intelektualiteta", jednim slovom, iz političkog modela dominacije Srbije nad ostalom Jugoslavijom? Ko će vam uopšte ikada izraziti želju da živi u nekoj novoj velikoj Jugoslaviji, dok Srbijom dominiraju one duhovne i političke snage koje su uništavale Jugoslaviju da bi stvorile "veliku Srbiju"? Ne računajte sa bilo čijom nostalgijom za "onom" Jugoslavijom, dok vi predstavljate Srbiju!

Vlado je to sve sveo u jednu rečenicu:

"Ne radi se o ni o kakvoj ljevici, već o običnoj interesnoj grupi."

To se najbolje pokazalo kasnije, po obaranju Miloševićevog režima, kada su se članovi JUL-a sklonili iz politike u biznis sa povelikim kapitalom.

Onih nekoliko članova je napustilo partiju zbog neprihvatanja stava partije prema JUL-u.

U Srbiji su uskoro izbile demonstracije. Uzrok je bila izborna krađa na lokalnim izborima. Protesti su počeli prvo u Nišu, a potom se proširili na ostale gradove. Najžešći protesti i sukobi su se odigravali u Beogradu. To je trajalo preko tri mjeseca sve dok Milošević, pod pritiskom spolja tj. Evrope, nije priznao pobjedu opozicije u pojedinim gradovima.

Demonstracije su pokazale da jedino udružena opozicija može da se suprotstavi režimu. U tim demonstracijama, mitinzima, kontramitinzima, šetnjama, tučama, prebijanjima od strane policije, vidjele su se i naznake kasnijih formi “obojenih revolucija”, uz tzv. “kreativni otpor”, puštanje muzike, raznim performansima, davanja cvijeća policijskim kordonima, stalnim šetnjama i blokiranjima saobraćaja itd.

Na jednom kontramitingu, pristalice Miloševića počеше skandirati: “Slobo, volimo te!” Na šta im on dvosmisleno odgovori: “Volim i ja vas!”

Za suverenu Crnu Goru

U partiji smo, poslije kongresa podijelili aktivnosti. Vladi se fokusirao na problem sa Crnom Gorom, ja Kosova, a mlađi članovi su se bavili problemima u Srbiji.

Vlado:

“Sada već podijeljeno rukovodstvo u Crnoj Gori, došlo je na vlast na talasu tzv. "antibirokratske revolucije", koja nije bila ništa drugo do agresivna politika velikosrpskih nacionalista, koja je imala za cilj da likvidira državnu suverenost Crne Gore i da uvede Crnu Goru u agresivne planove velikosrpskih nacionalista u odnosu na ostale narode Jugoslavije. Ne samo da su uspjeli, jer Crna Gora je bila aktivni saučesnik u poznatom agresivnom ratu protiv Slovenije, Hrvatske, BiH, nego su istovremeno postepeno likvidirali jedan za drugim osnove suverenosti Crne Gore, sa prostom željom da se Crna Gora pretvori u jedan region. To je bilo praćeno sa prekrajanjem istorije crnogorskog naroda i negiranjem njegove nacionalne samobitnosti.

Međutim, dalja agresivna politika koja je onemogućavala razvoj Crne Gore i dovela do ekonomske blokade Srbije i Crne Gore od strane ostatka svijeta, počela je diferencijacija snaga u Crnoj Gori. Jedna struja u rukovodstvu Crne Gore, pod vođstvom Mila Đukanovića, postepeno je počela da zauzima samostaliji stav u odnosu na apsolutnu komandnu ulogu velikosrpskih nacionalista koje predstavljaju Slobodan Milošević i njegova supruga. Ta borba koja je počela na ekonomskom planu, prešla

je na politički teren i sukob, koji je tinjao dvije godine, do kraja se rasplamsao.

Posljedica toga je da su snage koje su se stavile do kraja u službu Miloševića i velikosrpskih nacionalista, na čelu sa Momikom Bulatovićem, jasno pokazale da su za likvidaciju Crne Gore kao države, a druga grupa, podržana od strane crnogorske opozicije, rješila je da brani Crnu Goru i ostatak državne suverenosti i da eventualno povrati neke elemente državnosti koji su bili izgubljeni.

Pošto Partija rada stoji na poziciji prava svakog naroda na samoopredeljenje i prava stvaranja sopstvene države, mi, bez obzira na to kakve su intimne namere onih što stoje na čelu sadašnjeg pokreta za ravnopravnost Crne Gore, podržavamo tu poziciju, zato što je ona, sa jedne strane, u interesu naroda, a sa druge što slabi osnovne pozicije nacionalizma u Srbiji, na čijem vrhu se nalazi Milošević.”

Sukobu u crnogorskom rukovodstvu su još više podijelili crnogorsko društvo, na velikosrbe i suvereniste, po stalnom i svuda prisutnom pitanju: “Da li si za Mila ili Momira?”.

Odlučili smo da se aktiviramo u podršci Đukanoviću, jer smo uvidjeli da se on želi sada otvoreno osloboditi zavisnosti od politike beogradskog režima i da je skoro u potpunosti preuzeo program Liberalnog saveza u borbi za suverenu Crnu Goru.

Odsjeli smo u hotelu “Crna Gora” gdje su se okupljali skoro svi aktivni akteri predstojećih izbora. Vlado je po cio dan bio zauzet i pokazivao neiscrpnu energiju. Na večeri je sa nama nekoliko puta bio pjesnik Jevrem Brković. I pored njegove teatralnosti i narcisoidnosti vidjelo se da se radi o mudrom čovjeku. Kada bi

došao Roćen, Đukanovićev savjetnik, kao i drugi iz tog okruženja, trudio sam se da ne budem prisutan.

Vladova uloga te 1998. godine, u podršci Milu Đukanoviću u borbi za suverenost Crne Gore je, po meni, nemerljiva. On je preko medija upravo insistirao na zaoštavanju te podjele u crnogorskom društvu i u jasnom distanciranju od Beograda, i što je podsticalo neodlučne da se jasnije opredijele. Već nekoliko godina je rasla svijest da se Crna Gora osramotila svojim učešćem u ratu protiv Hrvatske, kako je to pisac Mirko Kovač definisao: “Crnogorci nisu ginuli za ideale, čojstvo, nego za pršut i video-rekorder”, pa se često ponavljalo: “Sa Cetinja vila kliče, oprosti nam, Dubrovniče!”

U intervjuu na televiziji, Vlado je akcentirao:

“Mi smo sto puta surovije postupali sa ustašama, nego sa četnicima. Mi smo samo u toku tri dana streljali skoro preko 30 hiljada ustaša 1945-te, kod Maribora. A uhvatili smo kompletnu vladu Draže Mihajlića i niko nije osuđen na smrt. Svi su osuđeni na vremenske kazne i izašli su iz zatvora. Da smo bili malo strožiji prema njima, četnicima srbijanskim i crnogorskim, manje bi njih sada bilo za Sloba i Momira“...

“Ja sam sa četnicimama u toku čitavog rata, zbog njihove izdajničke politike i otvorene saradnje sa okupatorom, razgovarao preko mušice od puške. I sada ću, iako imam 81. godinu.”

Kada je Vlado nastupio na Radio Baru, došlo je do incidenta.

“Dođe ovdje sa tri prsta i arlauče - Ovo je Srbija! Dođe mi da izvadim pištolj i pucam!”

Urednica skače i prekida emisiju. Reaguju slušaoci i kažu da Vlado poziva na bratoubilački rat. Vlado bijesan što je prekinut intervju i napada urednicu. Ona se brani da je morala prekinuti emisiju zbog reagovanja slušalaca. Ja sam bio na strani urednice i kažem mu: “Dao si protivniku municiju.” I to ga je malo smirilo.

Kasnije su taj incident koristili u opštinskoj skupštini, predstavnici velikosrpskih partija pominjući “Vladov pištolj”.

Izbori su prošli i pobjedio je Đukanović. Crna Gora je krenula ka nezavisnosti.

“Pobjeda Mila Đukanovića spasila je državnost Crne Gore i Crnogorce kao naciju.”

No, tada se desilo nešto što je Vlada strahovito pogodilo. U svojoj euforiji, nije osjetio tu niskost crnogorskih spletki. Okupljeni oko njega su ga jednom povelili do nekog stola u hotelu, da se pozdravi sa jednim “starijim drugom”.

Onako lakovjeran, i sa unapređivalom katarktom, Vlado pruži ruku reče:

- *Vlado Dapčević.*

Ovaj pruži ruku i odgovori:

- *Jovo Kapidžić.*

Vlado se sledi i okrenu se.

“Osjećao sam se kao posljednji čovjek.”

Ruka istog onog Jova Kapidžića, Tititovog generala, čije ime je neizbrisivo bilo utisnuto u svijesti svakog logoraša Golog otoka, kao jednog od organizatora i krvnika. Iako je devedesetih godina

zauzeo potpuno pravilan stav u vezi Crne Gore, zapamćeno je da se radi o čovjeku problematičnih etičkih normi i spremnog na sve. Međutim, Milov režim se “opredijelio” za Jova, a ne za Vada, a što je bilo sasvim logično i očekivano. Kao i mnogo kasnijem “zaboravu” uloge Milenka Perovića, a koji je toliko učinio za samobitnost Crne Gore. Teško je u Crnoj Gori biti viši, zaslužniji i steći zahvalnost kada svako misli da to mjesto njemu pripada. Sve je to meni na određeni način bilo i krivo i drago, jer mi je samo povećalo klasnu mržnju i ojačalo uvjerenje i svijest da mafijaši, sitni i krupni kapitalisti, ne mogu odbraniti samobitnost Crne Gore, već da to mogu jedino komunisti.

Vlado je pak govorio da su to buržoaski političari i da moramo ići sa njima dok vode borbu protiv rata i za suverenost Crne Gore: *“Poslije ćemo postati ljuti neprijatelji, jer se mi, prije svega, borimo za radnički pokret i socijalizam.”*

Nisam svaki put putovao sa Vladom u Crnu Goru, pa je te tehničke stvari oko ugovaranja intervjua obavljao drug Slavko Višnjić. Prilikom jednog Vladovog boravka u Crnoj Gori, desio se još jedan događaj koji mi je ispričala Nana Depčević, Vladova rođaka. Vlado je pošao da kupi novine i cigarete. Sve svoje pare je uvijek nosio sa sobom. Na trafici je zaboravio novčanik sa oko dvije hiljade maraka i još neku svotu švajcarskih franaka. Normalno da ih poslije nije našao. Vratio se u Beograd nakon samo par dana boravka u Crnoj Gori i rekao mi da mora hitno za Belgiju. Po licu sam mu video da je nešto ozbiljno. Mislio sam da je nešto lično u vezi sa Mišlin i nisam ga dalje propitivao. A njega je bilo sramota da kaže šta mu se desilo.

Kubanci

Vlada su pozivali na različite skupove predstavnika komunističkih partija i on je ponekad odlazio. Obično u Njemačku. Uživao je veliki ugled među inostranim drugovima. Tamo je pokušavao, više puta, da miri i približi turske revolucionarne partije, jer je među njima bila prisutna velika doza sektaštva. No, oni su bili čvrsto ukopani u svojim stavovima i niko nije htio da popusti. Na tim skupovima je branio i peruanski pokret od napada reformista. Uglavnom, u Zapadnoj Evropi pokret je bio dosta slab i zahvaćen reformizmom.

Poslije raspada Sovjetskog Saveza i “sloma komunizma”, pada režima u Albaniji, raspada Jugoslavije, pojave kineskog kapitalizma, nije bilo uporišta na koga bismo se mogli osloniti, niti je stav Partije rada bio da se u tom period na nekoga treba oslanjati. Ali, neki događaji su uticali da su se uspostavili, ne partijski, nego prijateljski odnosi sa ambasadorom Kube u Srbiji Omarom Medinom Kinterosom i njegovom porodicom.

Sve je počelo sa dolaskom Omara, iz Havane. On je dobio spisak prijatelja Kube na teritoriji Srbije i na tom spisku je bilo ime našeg Internacionaliste. Kasnije nam je Omar pričao: “Pitam druga iz Centralnog komiteta, koji mi je dao spisak:

- A ko je ovaj?
- Ne znam. Pitaj Fidela.

Internationalista me je pozvao da odem sa Omarom i njegovom porodicom do Kovačice, jer je Omar bio ljubitelj naivnog slikarstva. I tako je počelo naše poznanstvo i druženje. Omar je

bio nizak, melez sa bradom i izgledao je starije u odnosu na godine. Pošto je već jednom ranije službovao u Jugoslaviji, dobro je govori naš jezik i imao nevjerovatan smisao za humor. Supruga Esperansa je bila bjelkinja i mnogo krupnija. Imali su dvije kćeri starosti oko desetak godina.

Omar je potom upoznao Vlada, tako da se i počesmo redovno posjećivati. Vlado mu je odmah na početku rekao da mi ne želimo nikakve odnose po partijskoj liniji da uspostavljamo. Omaru je bio jasan stav naše partije, tako da i nismo otvarali temu “karaktera kubanskog socijalizma”. Omar je odgovorio da on mora da zastupa interese svoje države i da zato mora da se ovdje sreće sa predstavnicima ove države, a da mu je za to često potrebno da ima dobar stomak.

Jednom smo ja i Internacionalista prenoćili kod Omara u kubanskoj rezidenciji. Ujutru se Omar sprema da ide na neki prijem i traži “savjet” od Internacionaliste:

- Slobodane, da li da stavim kravatu?
- Ču kravatu?! Fidel i ja ne nosimo kravatu, a ti bi da je staviš!

Povodom tridesetogodišnjice od Čeove smrti, održali smo izložbe u Vrbasu i Kragujevcu, sa Čeovim fotografijama, uz prisustvo i govore Omara i Vlada. Izložbe su bile dosta posjećene, posebno u Kragujevcu.

Pri povratku iz Kragujevca, Omar nam je ispričao događaje oko tzv. talačke krize u Limi, kada su drugovi upali u japansku ambasadu i kada su ih na kraju peruanske vlasti, uz tehničku i drugu pomoć američkih službi, pobili. Vidjelo se da je Omar bio detaljno informisan.

Jednom je Vlado sa Omarom došao do Vrbasa i posjetili smo Internacionalistu u Kruščiću. Vlado još usput ode do Bačkog Polja, do našeg druga Slavka Grubača, koji je volio da pravi od toga predstavu, kačević crvenu zastavu na kuću, sa bogatom trpezom i okupljanjem tridesetak mještana i pucanjem iz puške kada se Vlado pojavio. Vlado je kritikovao taj pomalo “četnički ambijent”, ali ništa nije pomoglo. Dotle nam je Omar pričao kako ima oca od skoro osamdeset godina, koji živi na selu u nekoj zabiti.

“Kada sam prešao u Havanu i uznapredovao, počnem da ubeđujem oca da i on dođe, jer su uslovi za stanovanje i život neuporedivo bolji. No, on neće, govoreći da je tamo dosadno.”

Druženju sa Omarom je uskoro došao kraj, jer mu je krenuo tromb u nozi i morao ja u Havanu na operaciju. Prije njegovog odlaska, pozvao nas je na prijem povodom kubanskog praznika. Meni se nije išlo, pogotovo što je bilo vrlo hladno, ali zbog Omara ipak odoh sa suprugom Ljiljom i Internacionalistom. Pridruži nam se Radonja Vešović. Vladu nije ni padalo na pamet da ode na prijem. Gore od studeni nas strefi, kada se na prijemu pojavi Šešelj sa svojim pulenom Vučićem i zauzeše centralnu poziciju u sali. Brzo smo napustili prijem i svratili do Vlada, da se bar malo ugrijemo.

“Pa, ti prijemi su čiste gluposti. Što ste dolazili radi toga po ovakvom vremenu?”

Ode Omar na operaciju i kasnije se potpuno prekinuše naše veze sa Kubancima.

Vlado je Omaru, prije njegovog odlaska, sopštio da ima rak pluća i da je rak u početnoj fazi.

Kosovo

Vlado je bio posebno vezan za albanski narod. Razlozi za to su mnogobrojni. Jedno vrijeme je učio gimnaziju u Prizrenu, pred njegovo isključenje iz svih škola na teritoriji Jugoslavije, zbog komunističke djelatnosti, gdje je spoznao stvarni položaj tog naroda. Da ne govorim o njegovom bjekstvu iz Jugoslavije u Albaniju, kada je jedan stari ugledni Albanac odigrao ključnu ulogu da uspješno pređu granicu. Tu je i njegov prihvata u Albaniji, kada je albansko rukovodstvo Enver Hodže podržalo njega i Miletu Perovića, tokom njihovog sukoba sa ostalim prebjeglim informbirovcima, a posebno kasnije iz ideoloških razloga njegova podrška albanskim drugovima u sukobu sa hruščovljevim revizionizmom.

“Na teritoriji bivše Jugoslavije kao države, poslije njenog raspada, pitanje Kosova je ključno pitanje. To je, istovremeno uslov i početak raspada Jugoslavije. Nije slučajno i ne jednom rečeno - sve je počelo na Kosovu i sve će se završiti na Kosovu. Svaki pokušaj da se onemogući da Albanci u Jugoslaviji, a posebno na Kosovu, sami riješe kako će i sa kim će živjeti, unaprijed je osuđen na propast.”

U stvari, prvi akt od koga je i počelo razbijanje Jugoslavije je akt Slobodana Miloševića i klike oko njega da uništi autonomiju na Kosovu i da uvede vanredno stanje na Kosovu, što je bilo praćeno strahovitim progonima i ponižavanjem albanskog naroda.

Kada je vladajući režim u Srbiji i Crnoj Gori pretrpio totalni vojnički, politički i diplomatski poraz, izmislili su novu prevaru

sa nekakvim stvaranjem nove države, a u stvari da bi se što duže održali na vlasti. I kao što je suluda ideja o stvaranju Velike Srbije, da bi svi Srbi živjeli u jednoj državi, izazvala tolika razaranja i žrtve, tako će i ovo tvrdoglavo insistiranje na stvaranju ove i ovakve Jugoslavije, dovesti do još većih sukoba, jer će na kraju izbiti u prvi plan suštinski problem koji se mora riješiti, a to je položaj Albanaca. Zato se treba svim sredstvima boriti da građani Srbije i Crne Gore ne ostavljaju svoje kosti po Kosovu, u još jednom strašnom i prljavom ratu.

Kada je riječ o Albancima, mi nemamo namjeru da njima, ili bilo kome drugom, dajemo savjete, ali na osnovu iskustva borbe naroda u svijetu, mogao bih samo jedno da kažem Albancima - da samo od Albanaca, i u prvom redu od njihove borbe i jedinstva, zavisi hoće li albanski narod biti slobodan i hoće li biti u mogućnosti da određuje svoju sudbinu.

U svakom slučaju, mi ćemo biti na strani pravedne borbe albanskog naroda.”

U “Biltenu” avgusta 1996. godine, razmatrali smo albansko pitanje i napisao sam:

“Zbog ovakve situacije, režim u Beogradu želi da što duže oteže rješavanje položaja Kosova. Kupovina vremena u odnosu na Kosovo ima za cilj da se u uslovima trajnijeg mira agresivnom propagandnom politikom i sistemskim mjerama pokuša potpuno slamati jedinstvo albanskog pokreta, i pitanje Kosova sve više svoditi na unutrašnju stvar Srbije.

Albanski pokret, koji je odabrao gandijevski metod borbe, čekajući kraj rata i razrješenje situacije u ostalim dijelovima bivše Jugoslavije, suočen sa moćnom silom velikosrpskog režima i već

iznesenim stavom Zapada, sve više se suočava sa naizbježnim pitanjem o promjeni metoda borbe. Sve više u okviru pokreta jača radikalnija struja koja težište borbe želi da vrati na samo Kosovo. Otezanje režima u Beogradu da pregovara, ide u prilog radikalizaciji i izvođenju oružanih akcija.

Partija rada, kao marksističko-lenjinistička partija, ima dosledno internacionalistički stav u vezi položaja albanskog naroda na Kosovu. Albanski narod ima pravo na samoopredjeljenje do otcepljenja i stvaranja sopstvene države - s tim da albanski narod ostvarenjem ovog prava treba da podrži sve procese koji vode integraciji sa Srbijom, dok srpski narod treba da se zalaže da albanski narod dođe do ostvarenja svoga cilja. Zato je Partija rada za to da što prije počnu pregovori između režima u Beogradu i albanskog pokreta na Kosovu, radi mirnog rješavanja postojećeg problema. Bude li albanski narod na Kosovu uspio da dođe do svog cilja i oslobodi se vlasti u Beogradu, suočiće se sa istim pitanjem sa kojim se suočava narod u Srbiji. Otkriće svu bijedu i okrutnost sopstvenih kapitalista i sopstvene političke birokratije. Tada se ti nacionalni barjaci neće razlikovati od mrskih nacionalističkih barjaka režima u Beogradu. I tada, albanskom proletarijatu neće preostati ništa drugo nego da podignu pali crveni barjak i pruže ruku srpskom proletarijatu.

Da zajednički brane Srbiju i Kosovo od najezde imperijalista i njihovih domaćih slugu. Da zajednički, sa drugim narodima Balkana, izvojuju pobjedu da Balkan pripada proletarijatu balkanskih naroda.“

Početak oktobra 1997. godine, dotadašnji mirni protesti albanskih studenata su izazvali brutalnu reakciju srpske policije.

Na video-kaseti koju smo dobili, vidjeli smo kako policija privodi vođu studenata. Saznali smo da se zove Albin Kurti. Na sastanku smo odlučili da stupimo u kontakt sa njim i podržimo albanski studentski pokret.

Akcije za omogućavanje povratka albanskih studenta u škole i na univerzitet, smo sprovodili na univerzitetu u Novom Sadu i Kragujevcu. Sakupili smo par stotina potpisa, što je bilo iznenađujuće mnogo, znajući za odnos koji je vladao u društvu po pitanju prava Albanaca.

Istovremeno sam pripremao odlazak na Kosovo. Vlado tada nije bio u Jugoslaviji. Iz Vrbasa je krenuo kombi sa nas četvoricom, a dvojica drugova su nas čekali u Kragujevcu. Bio je kraj novembra 1997. godine, i vrlo hladno. Pred samo Podujevo na Kosovu, pukla nam je guma, u pet sati ujutru. Čekali smo da se otvori neki vulkanizer i smrzavali se u kombiju. U Prištini tražimo na slijepo naselje Velanija, jer smo čuli da tamo po kućama sada radi prištinski univerzitet. Pokazuju nam neke kuće i ulazimo u jednu sa nekoliko prostorija, sa četiri stola. Dobijamo i čaj, mada je prisutna velika doza sumnjičavosti. No, kada rekosmo da tražimo Albina Kurtija, situacija se naglo promijenila. Uskoro se pojavio i Kurti i odmah nas povede u druge prostorije.

Mi smo mu rekli za našu akciju i peticiju podrške. Kurti je rekao da je on gandijevac po ubjeđenju i da misli da se mirnim protestima mogu ostvariti ciljevi albanskog naroda. To nas je malo iznenadilo i drug Raško Koprivica mu reče: “Nijedan narod nije došao do svoje slobode mirnim putem, pa nećete ni vi.”

Šetajući Prištinom išao sam naprijed sa Albinom i primijetio sam da su mu građani iskazivali poštovanje i pozdravljali ga.

Jedan stari Albanac sa štapom, zastao je i dok smo mi prolazili poklonio se.

Nastavili smo da se bavimo kontaktima sa Albinom, ali se situacija komplikovala i zaoštravala. Počele su i oružane akcije.

Tada sam odlučio da ponovo odem na Kosovo, da sagledam konkretnu situaciju. Pri tome, krajnje sam neprincipijelno, nepartijski i nedrugarski “izdao” Vlada. Razlog je bio jednostavan - znao sam da on, u toj situaciji, naš odlazak ne bi odobrio. Krenuli smo uveče, drug Gile i ja, iz Beograda za Prištinu. Baš tada je Albin telefonirao da pita Vlada da li smo krenuli. Vlado je bio potpuno zatečen.

U autobusu je bilo primjetno prisustvo policije i atmosfera je bila neprijateljska prema albanskim putnicima. U Prištinu smo stigli prije nego što smo očekivali. Još nije ni svanulo, a policajci na stanici patroliraju sa automatima. Krili smo se do jutra i onda se povezali sa Albinom. Albin nas je odveo na fakultet, na koji im je dozvoljen povratak, a tamo su prostorije već bile pretvorene u baze za mobilizaciju boraca. Na zidovima kod Albina, umjesto Gandija, okačeni su mu portreti nekih boraca albanskog pokreta.

Odvede nas do sjedišta Demačijeve partije, glavnog idologa albanskog pokreta tada, no oni nas nepoverljivo i rezervisano primiše, iako su rekli da znaju i cijene Vlada kao prijatelja albanskog naroda.

Albin nas je kasnije upoznao sa situacijom i nama je bilo jasno da je oružani sukob nezbježan.

Sljedeće nedjelje nas je čekao raport. Imali smo sastanak i bilo nas je nekoliko u Vladovom stanu. Vlado je postrojio mene i Gileta, ali se naročito okomio na mene:

„Ti! Ti si sve to organizovao!”

Pokušao sam da se pravdam, ne za neprincipijelnost, već da je to bila nužnost i da je to više bilo po prijateljskoj, a ne partijskoj liniji. No, moji argumenti su bili neuverljivi.

“A šta da su vas tamo uhapsili ili ubili? Šta bi bilo od partije? To je totalno nepromišljeno!”

Pošto više nije znao šta će, “ispalio” je i “ partijsku kaznu”.

“Za kaznu ćeš ovdje na stolu noćas spavati.”

Prihvatih to sa olakšanjem, jer sam znao da je stavljena tačka na događaj, pogotovo jer je on znao da ja spavam ponekad i na podu.

Tada je već počelo štampanje našeg lista “Otpor”, koji je sa svojim stavovima izazvao trenutnu reakciju, te je pročetnički list “Pogledi” objavio : “Komunisti i dalje podržavaju Albance.”

Nato bombardovanje

Novi rat se ponovo približavao.

Amerikanci su priredili veliki doček Miloševiću, u Dejtonu 1995. godine, označavajući ga faktorom stabilnosti i stavljajući pod tepih sve za šta su ga prethodno optuživali. Poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma, Miloševiću je ostavljeno određeno vrijeme da riješi problem sa Albancima na Kosovu. No, na Kosovu je svakim danom rastao otpor albanskog naroda, faktičkoj okupaciji i aparthejdu, što je dovelo do formiranja Oslobodilačke Vojske Kosova. Političko jezgro OVK su uglavnom činili hodžistički marksisti-lenjinisti, koji su se, što zbog sloma socijalizma u Albaniji, što zbog samih prilika na Kosovu i nužnosti da se u prvi plan stavi samo nacionalno oslobođenje, počeli udaljavati od dotadašnjih ideoloških shvatanja. U početnim fazama borbe, pojedini poginuli borci su se sahranjivani uz “Internacionalu”, a gerilski pozdrav je bio stisnuta pesnica.

Miloševićeva policija i vojska je razbila te početne oblike OVK, prvenstveno zbog nadmoći srpskih snaga, a i usled neiskustva ratovanja OVK, koja je kopanjem nekakvih rovova i sa lakim naoružanjem, pokušala sa frontalnom borbom da se suprotstavi srpskoj vojsci.

Naš stav je bio jasan. “U teškim i velikim trenucima za albanski narod, Partija rada je na strani pravedne borbe albanskog naroda.

Miloševićev režim je započeo rat protiv cijelog jednog naroda i taj rat će izgubiti.”

Poražene snage OVK su se uglavnom povukle u Albaniju. Tada se desio politički preokret. SAD su još ranije stavile OVK na listu terorističkih organizacija. Sada su poslale svog predstavnika Holbruka, u Junik na Kosovu, da se sastane sa predstavnicima OVK i ponudili američku pomoć. Prihvatajući tu pomoć, OVK je ujedno i ideološki kapitulirala, jer se morala odreći dotadašnje ideologije i ideoloških simbola i staviti pod potpunu kontrolu američkih instruktora. Time se i odnos snaga počeo mijenjati u korist Albanaca na Kosovu, jer su dobili najmoćnijeg zaštitnika.

U stvari, Amerika je pokušavala da i beograski režim i albanski pokret, stavi pod svoju kontrolu. Problem je bio u “velikom predsjedniku” Miloševiću i velikosrpskim snagama, koji nisu željeli da daju nikakve ustupke u vezi Kosova, a ni albanski predstavnici nisu željeli odstupiti od osnovnih ciljeva u borbi za oslobođenje Kosova. Na konferenciji u Rambujeu, u Francuskoj, na koji su pozvani i predstavnici albanskog pokreta i beogradskog režima, nije došlo do sporazuma. Ni jedna, ni druga strana nije bila spremna na kompromise.

“Evropljanin”, novinski nedeljnik, koji je uređivao Slavko Ćuruvija, objavio je otvoreno pismo Milošević, potpisano od njega i novinara Aleksandra Tijanića. Iako smo znali za njihove ranije veze sa službama titoističkog režima, stalne kontakte sa Mirom Marković, ovo je za nas bilo iznenađenje. Kada sam došao kod Vlada, pružio mi je novine da pročitam to otvoreno pismo:

“Raspolaganje državnim i društvenim bogatstvom prepustili ste izabranom krugu od stotinu porodica koje uživaju vašu podršku i zaštitu; funkcioneri države kojoj ste na čelu, demonstriraju feudalnu rasipnost, skorojevičku bahatost usred sveopšteg siromaštva i bede; krupnim kompanijama upravljaju vaši poverenici.

Društvu je nametnuta psihoza permanentnog vanrednog stanja. Nametnut je strah od svemoćne policije ili od vaših delegiranih moćnika, koji se hvale kako su ovlašćeni da odlučuju o pitanjima života i smrti ljudi koji im se ne sviđaju; zahteva se apsolutna poslušnost.

U vaše vreme izmyleli su, stimulisani državnim medijima, nacionalni proroci, vampiri, nadržilekari i nakaze koje su veličali smrt, opevavali rat, sve pazeći da u njemu ne poginu, izmišljali posebnost rase, misije, vere, raspirujući mržnju i verovanje u čudesno oružje.

Kriminal se, kao nigde u Evropi, spojio sa vrhovima vlasti; vi ste jedini šef države na svetu kojem su u kuću ulazila tri čoveka ubijena na ulici, a da do danas nisu otkrivene ni ubice, niti razlozi njihove likvidacije...”

Vlado:

- *Šta misliš?*
- *Auu! Baš hrabro!*
- *Oni su sebe osudili na smrt.*

“Medeni mjesec” i primirje između Miloševića i Amerikanaca, koji je trajao par godina, je uglavnom prošao poslije njegovog sve

brutalnijeg nastupa na Kosovu. Interesi Amerike su opet bili ugroženi, zbog mogućnosti izbijanja balkanskog rata i oni su nastojali da to po svaku cijenu spriječe.

Mi smo početkom februara održali sjednicu rukovodstva partije. Procijenili smo da je rat neizbježan i sukob Srbije sa Nato snagama. Mi smo čak imali stav, ukoliko Milošević u zadnjem trenutku krene u vraćanju prava albanskom narodu na Kosovu i time se izbjegne rat, da takvu odluku podržimo. Normalno, nije bilo ništa od toga i vidjeli smo kuda to vodi.

Donijeli smo odluku da dio rukovodstva ode za Crnu Goru, a da se ostali sklone po Srbiji van mjesta prebivališta i da čekamo razvoj situacije. Drug Mića Petrovic se sklonio u duboku ilegalu, a drug Adrović je svakako bio u inostranstvu. Ova odluka je bila uslovljena našom objektivno malom snagom, ali smo imali i informaciju da je bilo prijedloga da se izoluju svi neprijatelji režima, u posebne logore. Bili smo ubijeđeni da bi Vlado bio sigurno na toj listi, ako je napravljena ili se pravi.

Nismo imali predstavu kakav će to rat biti i nismo imali kud da odemo, nego u Crnu Goru koja je bili protiv rata. Tada nismo imali uporište u BiH, a koja je bila i umorna od rata.

Nije mi bilo lako da ostavim Lilju i dvoje maloljetne djece, ne znajući na koliko se rastajemo. Gile je ostavljao djevojku. Svak je nekoga ostavljao.

Otputovali smo u Crnu Goru. Uveče nas je dočekaao Suljo Mustafić, tada zaposlen u Radio Baru, kasnije i potpredsjednik Skupštine Crne Gore ispred bošnjačke stranke. On nam je predočio da su dobili uputstvo, da u slučaju bombardovanja ili druge ugroženosti, sačuvaju radio stanicu i evakuišu se van grada.

Predložio je da se sa radio stanicom povučemo u brda oko Bara, gdje bi u početku bili sigurni.

Uveče sam umoran legao da spavam. Suljo i Gile su pratili vijesti i gledali kako avioni Nato-a poleću iz Aviana, baze iz Italije.

Ujutru nam je Vlado rekao da idemo za Cetinje. Tamo smo se smjestili u napuštenu kuću njegovih poznanika. Na Cetinju su kružile razne glasine, pa se govori da je moguća intervencija tzv. jugoslovenske vojske, preuzimanjem vlasti, kako bi se i Crna Gora uključila u rat.

Vlado je po cio dan išao po Cetinju, razgovarao i podsticao na stvaranje crnogorske vojske, kako bi se suprotstavila namjerama Beograda da Crnu Goru uvuče u rat, i da se sačuva se mir u Crnoj Gori. Ta inicijativa je počela da dobija opipljiviju formu.

No, istovremeno u startu se vidjelo da je to neki drugi rat, ne onakav kako smo ga mi zamišljali. Bambarduju se i ruše mostovi, uništavaju fabrike, ima i pogibije civila. Vidimo da je to nešto drugo i da neće biti eskalacije sukoba i proširenja rata.

Dane smo provodili u izležavanju. Prigrabio sam tranzistor i svakih pola sata pratio vijesti. Vlado mi govori: “*Baci to!*” Ali, ja ne odustajem. Gile u svom hedonističkom maniru koristi svaki trenutak za prijatnost. Polako pravi beleške za neke svoje pjesme ili prozu. Vlada, po običaju, nema po cio dan. Nas dvojica svakodnevno odlazimo na Orlov krš, kao fizički trening. Odatle se vidi cijelo Cetinje, kao na dlanu.

Još na početku rata je objavljeno da je Albin uhapšen, a potom su ubili i Slavka Ćuruviju. I pored svega se vidjelo da će režim uskoro kapitulirati i da je to samo pitanje dana.

Nakon skoro četiri nedelje, mi vidjesmo da nema ništa od tog našeg zamišljenog rata, niti postoji realna opasnosti za nas, pa smo odlučili da se vratimo nazad.

Problem je bio u tome kako Vlado da ode iz zemlje, jer su postojale pomorske blokade od strane vojske. Onda je priskočio Suljo u pomoć i svojim vezama omogućio da Vlado, kao slijepi putnik, isplovi brodom iz Crne Gore i ode do Dubrovnika, a potom dalje do svoje porodice. Gile je otišao za Kragujevac, a ja krenuh za Vrbas.

Na autobuskoj stanici u Podgorici, naiđoh na grupu Albanaca koji su bježali iz Kosovske Mitrovice i išli za BiH. Mogao sam samo da počastim jednu porodicu i da porazgovaramo, iako su svi bili zabrinuti i uplašeni. Rekoše mi da je kod njih u gradu bilo dosta žrtava.

Pri prolasku autobusom kroz Srbiju, šofer je pred Čačkom zaustavio autobus, ugasio sva svjetla i rekao da mu je javljeno da je uzbuna i da po pravilu treba svi da napuste autobus. Jedini ostadoh u autobusu da malo dremnem, jer mi je to bilo preče od bombi kojima bi eventualno gađali autobus. No, kada smo ušli u Čačak vidio sam, konkretno, šta je bombardovanje. Fabrika "Sloboda" se pušila u ruševinama, potpuno uništena. Produžili smo za Beograd, a potom sam nekim zaobilaznim putevima i skelom preko Dunava, jer su mostovi bili srušeni, nekako uspio da dođem do Vrbasa.

Nasta opšta radost u porodici. Svi pričaju istovremeno. Meni je proradila griža savjesti što sam ih ostavio. Ljilja mi priča da je na djelu neki opšti kolektivizam. Sve komšije se druže, dok su se do tada samo formalno pozdravljali. Nema nekih svakodnevnih pogibija niti bombi, ali su zato stalno u mraku zbog restrikcija struje.

Tada se desilo da sam se prvi put uplašio, tokom tih bombardovanja. Negdje noću osjetih neki neobični huk. Skočih iz postelje i osjetih kako mi se kosa diže na glavi. Onda je uslijedila strahovita eksplozija. Izletjeli smo ispred zgrade. Na dvjesta metara od zgrade, sve se pušilo od udara rakete i ostatka mosta. Okolo su krovovi kuća bili prosto izrešetani, a sva stakla na prozorima slomljena. Zadivljujuće, niko nije poginuo. Došao sam do kuće brata. Uplašeni, stajali su svi u dvorištu. Isred njih je bio komad mosta, od preko dvjesta kila gvožđa, koji je prošao krov kuće kao kroz sir.

Po završetku bombardovanja i pretvaranja Kosova u protektorat, sjetio sam se pitanja kojeg sam ranije uputio Albinu:

- Da li ćeš, ukoliko se oslobodite beogradske čizme, a dođe druga čizma, na Kosovu isto voditi borbu za oslobođenje albanskog naroda?

- Da.

Albinu i ostalim zatočenim Albancima je održano suđenje u Nišu. Albin se dobro držao: “Ne priznajem ovaj sud. Meni može da sudi samo sud mog vlastitog naroda.”

Osuđen je na petnaest godina zatvora.

“Nevažno je da li ćete me osuditi, i na koliko. Sve što sam radio, radio sam dobrovoljno i sa dostojanstvom. Ponosan sam na to, i kad bih mogao, ponovo bih sve isto učinio.“

Poslije rušenja Miloševića i pritiska spolja, nove vlasti su nakon dvije godine oslobodile Albina i ostale albanske političke zatvorenike.

Rušenje Miloševića

“O ozbiljnosti sadašnje opozicije protiv režima Slobodana Miloševića može se govoriti samo ako se sva ta opozicija ujedini na jedinstvenoj programskoj osnovi. Bez toga, mitinzima se ne može ništa uraditi, niti se antikomunističkim parolama može stići do demokratije. Antikomunizmom se uvijek, umjesto u demokratiju, stizalo do fašizma.”

Poslije NATO bombardovanja, u Srbiji se situacija sve više komplikovala. Pod uticajem svoje supruge, Milošević se odlučuje na izbore prije vremena, kako bi dobio podršku naroda poslije poraza na Kosovu.

Septembra 1998. godine, pokrenuli smo omladinski list “Otpor”, u kome su pisali naši mlađi članovi i simpatizeri, poput Slobodana Sadžakova, Marije Perković i drugih, uglavnom studenata. U zaglavlju “Otpora” je stajala pesnica. Jedna studentkinja, koja nije bila naš član, na zgradi fakulteta je uradila grafit - pesnicu i ispisala “Otpor”. Uhapsili su nju i par studenata, a to izazva pravu buru među studentima. Ne prođe ni mjesec dana, a nekome je palo na pamet da iskoristi tu ideju, sa našim nazivom “Otpor” i simbolom pesnice u borbi protiv Miloševića. Formira se pokret “Otpor”, istina ne sa našom, već stilizovanom pesnicom. Taj pokret, i pored početnih previranja, dobi potpunu zaštitu američkih službi, uz značajna finansijska sredstva i obuku njihovih pripadnika, u cilju rušenja Miloševića. Sve kasnije sa tim pokretom je bio klasični primjer tzv. obojenih revolucija, koji su obilježile naredne decenije svuda po svijetu.

Već se naziralo da je to obračun na mnogo višem nivou i da je neko ujedinio cijelu opoziciju, nacionaliste i liberale, pod nazivom DOS. Studenti i srednjoškolci su gurnuti u pokret “Otpor”, a za izbore je istaknut manje kompromitovani kandidat Koštunica. Istovremeno se radilo sa radništvom, kako bi se dobila njihova podrška, prije svega u rudarskom basenu “Kolubara”.

Tada nismo imali nikakvu informaciju da li se radilo i na pridobijanju policije i vojske.

Vlado je bio u Belgiji kada su bili izbori. Cijela Srbija je poslije izbora stala i spremao se obračun. Uslijedila je potpuna blokada puteva od strane policije, da bi se spriječio dolazak građana na miting opozicije, 5. oktobra u Beogradu. Opozicija nije priznala proglašene rezultate prvog kruga izbora.

Otišao sam ranije za Beograd da izbjegnem najavljenе blokade. Ostali naši Vojvođani se nisu probili, kao ni Kragujevčani. Zato su Smederevci uspjeli. Bio sam sa masom ispred skupštine kada je bačen suzavac i kada su građani provalili unutar Skupštine i zapalili je. Među prvima je bio i naš Beograđanin drug Ivica Đurić. Usmjerali su nas prema zgradi televizije, gdje su se na krovu nalazili policajci i ispaljivali suzavac. Nalazim se sa zadnje strane zgrade, kraj ograde i pratim dešavanja. Kraj mene je stao jedan čovjek u elegantnom odijelu. U jednom trenutku spazih da u ruci pripijenoj uz butinu, drži pištolj. Potom se udaljio. Pored nas, jedan mladi par sjedi na klupi i ljubi se, dok drugo dvoje šetaju psa kao da se ništa ne dešava.

Uputih se prema Ruzveltovoj, kada kroz ulicu 27. marta vidim prolazi kolona oklopnih kola sa specijalcima i idu ka zgradi televizije. Mislio sam da će tek sada nastati haos. Međutim, u

daljini vidim, oklopnjaci se zaustavljaju. Oko njih masa. Specijalci razgovaraju sa narodom. Pomislih: “Dobro je!”

U stanu, onako umoran sam jedva čekao da se odmorim, ali eto Smederevca, Milana Đurića. Sav ponosan. Kaže da je sa nekim bio na opkoljavanju i blokadi policijske stanice. Vidio je da su se pojedini dokopali i oružja. Kažem mu da me probudi ako Milošević pošalje tenkove. On me u jednom trenutku budi i kaže da neki poznanici iz Smedereva pitaju da li mogu da se sklone u stan do jutra. Ujutru se budim, a ovih Smederevaca više nema. Na stolu su samo ostavili flaše viskija, kavu, čokolade, svega.

Đurić:

- Njih je drugo interesovalo.
- Šta?
- Zlatare.

Ujutru krenuh za Vrbas. U gradu nigdje čitavog izloga. Sve porazbijeno i dosta popljačkano. Ispred gradske skupštine narod igra kolo, dok im sa balkona političari poručuju da još nije gotovo i ne razilaze se. Na autobuskoj stanici policajci iz unutrašnjosti, bez kapa. Neki, zamišljeno, drže glavu u rukama. U Vrbasu me neki, meni ne baš mili, susreću i grle, opijeni pobjedom. Milošević se obraća javnosti i priznaje poraz na izborima.

Pod uticajem dešavanja, u objavljenom stavu partije upotrebljavamo izraz “demokratska revolucija”. No, na sastanku nakon dvije nedjelje, Vlado nam je ukazao na pogrešnost iznetog stava. Na sastanku je desetak drugova i drugarica. Vlado telefonira iz Belgije i diktira. Milan Đurić sluša i piše.

Telefonski razgovor sa Vladom Dapčevićem - 21.10.2000.god.

“Svaka ozbiljna partija, a ja smatram da je naša Partija ozbiljna i da se takvom pokazala u svakoj svojoj akciji, mora uvijek, naročito kada se dešavaju krupni događaji, izvršiti temeljnu analizu na osnovu dostupnih činjenica i samo činjenica, a ne po onoj rekla/kazala ili snila baba što joj milo. Postavlja se pitanje o tome šta se prošlih dana desilo u Beogradu, da li je to bila revolucija, kao što to pišu mas mediji na Zapadu, ili puč, kao što to kažu Velimir Ilić, Slobodan Milošević i Šešelj.

Kada je riječ o revoluciji, tu se radi o bespoštednoj borbi između dvije klase za temeljitu promjenu društvenog sistema. U slučaju Beograda to nije bila ni klasna borba, ni revolucija, već su nacionalističke snage u Srbiji, poslije posljednjeg ujedinjenja oko Koštunice, organizovale puč za koji je bila potrebna definicija šireg narodnog pokreta.

Po intervjuu Velimira Ilića od 12.10.2000. godine, jasno je da je neki visoki funkcioner MUP-a došao i obavijestio ga da se neće pucati i da uđu u Skupštinu i Televiziju. Nakon što je prvi udar demonстранata odbijen, uslijedio je telefonski poziv i policija se povukla.

Šta se dešavalo nakon izbora? Rusija, koja je podržavala Slobodana Miloševića, našla se u delikatnoj situaciji, jer su sve trupe u okolini bile stavljene u borbenu gotovost. Putin i Ivanov nisu željeli građanski rat, jer bi trupe KFOR-a ušle u Beograd i zbog toga su se, računajući na nacionalizam Koštunice i DOS-a, priklonili njima da se NATO ne bi mogao dalje širiti u regionu. Srbija je, u tom smislu, interesantna i za Zapad i za Rusiju. Dok je Ivanov bio na pregovorima, najpre sa Koštunicom, a potom i

sa Slobodanom Miloševićem, specijalne padobranske jedinice su krenule prema Beogradu. Kada je Ivanov to čuo, odbio je svaku podršku Rusije Slobodanu Miloševiću.

Kada je riječ o puču, smjenjena je samo jedna ličnost, Slobodan Milošević, i to jedino sa funkcije. On i njegovi saradnici sada su se pribrali i preuzeli potpunu kontrolu nad MUP-om i dijelom VJ. U Srbiji nije došlo do smjene sistema, već je došlo do smjene ličnosti. Nakon svega, postavlja se pitanje da li je naš stav bio pravilan ili smo pogrešili u procjeni. Naša linija je bila potpuno pravilna i da smo, onim čime smo raspolagali, zauzeli ispravnu poziciju. Bez obzira što smo mala partija, mi smo u Srbiji i Jugoslaviji jedina radnička i revolucionarna partija koja u svome temelju ima proleterski internacionalizam, koji smo na praksi i dosljedno primjenjivali. Mi smo u toku prošlog perioda stekli veliki politički kapital, koji ne smijemo dovesti u pitanje zbog nekih sitnih ili krupnih dnevnih događaja ili da bilo kome ugađamo.

S druge strane, dok se vodila borba DOS-a sa jedne i Slobodana Miloševića sa druge strane, u stvari se vodila borba dva nacionalizma za vlast. Jednog nedoslednog, onog Slobodana Miloševića, i doslednog, tvrdog i nepokolebljivog DOS-a. U trenutnom stanju rasporeda snaga, bio je pametan i pravilan stav DOS-a kada je reč o Koštunici kao predsjedničkom kandidatu, jer je on, samo on, mogao okupiti sve nacionalističke snage u Srbiji koje su bile razbijene po partijama i stvoriti kritičnu masu za eventualno smjenjivanje Slobodana Miloševića.

Opet, treba biti realan kada je u pitanju politička snaga. Mi smo još uvijek tako mala partija da, ne samo na nivou zemlje nego i

na lokalnu, ma koliko da smo angažovani, nismo mogli uticati na promjene snaga ni na nivou mesne zajednice. Mi, ipak, moramo konstatovati da ni kod nas, ni u svijetu niko nije znao da se pojavila pukotina u policijskom i vojnom aparatu. To je rađeno potpuno konspirativno i pučistički. Kada sam razgovarao sa Rolom, rekao sam da ne znamo da li se cepa aparat. Bio je očigledan samo sukob nacionalističkih snaga. Moramo tražiti i uočiti detalje, ma koliko sitne, koji mogu da znače mnogo.

Kada je sve počelo, naši ljudi su odlično dejstvovali. To znači: da su svi naši drugovi shvatili da članovi Partije rada moraju biti sa masama dok su one u pokretu da se nešto promijeni, i uticati što je moguće više da se rečju, dijelom i učešćem uradi oko onoga što je osnova našeg minimalnog programa, likvidacija velikosrpske nacionalističke politike. Istovremeno, to treba pametno iskoristiti da se uoči i stupi u bliži kontakt sa mladim ljudima, radnicima, studentima i drugima koji se posebno ističu svojom borbenošću i svojim antinacionalističkim stavom.”

Uskoro su se ti stavovi u potpunosti potvrdili. I mnogi su kasnije isticala da se nije desio potrebnii “6. oktobar”.

U opšem metežu i zahtjevanju za otvaranje policijskih arhiva i dostupnosti dosijea građanima da vide da li su bili pod prismotrom i da li su praćeni, krenusmo da to provjerimo. Da vidimo da li postoje podaci o nama i da otkrijemo koliko je režim uopšte pridavao značaj našoj snazi. Eventualno da otkrijemo ubačene u naše redove.

Gile je odmah iskoristi tu priliku i otišao u kragujevačku Državnu bezbjednost. Inspektor mu je dao fasciklu sa preko stopedeset stranica. Čitao je dok mu nije dosadilo, pa je počeo da

preskače. Uglavnom su to bili naši telefonski razgovori. Ja sam označavan imenom Nalogodavac. Prilikom našeg dogovaranja oko odlaska na Kosovo, bilo je predloženo da se uvede i stalni nadzor, kao i video praćenje.

Nisam odmah otišao do Novog Sada, nego sam sačekao još dvije nedjelje. Na kraju sam otišao i tražio uvid u dosije. U hodniku vidim nekadašnjeg političara Mirka Čanadanovića, koji je u Titovom periodu bio smjenjen i optužen za liberalizam. Pretpostavio sam da je i on došao istim razlogom.

No, sve je već bilo stopirano u vezi otvaranja dosijea. Nova vlast je procijenila da im dosadašnje stanje u vezi dosijea više koristi nego što šteti. Tako da se pitanje otvaranja dosijea kasnije sve manje pominjalo. Meni dadoše samo jedan list papira na kojem je bila denuncijacija jednog političkog zatvorenika iz zatvora u Sremskoj Mitrovici, od prije skoro trideset godina. Bio sam ljut na samog sebe što sam ispao naivan, a još više što sam uopšte pristao da tražim išta od njih.

Krug je zatvoren

Povratak u Crnu Goru je bilo pravo mučenje. Vlado je uglavnom ležao u hotelskoj sobi. Neki su dolazili da ga posjete, ali on više nije imao neke energije za duge razgovore svojstvene njemu. Noći su bile posebno teške, jer se stalno budio. U hodniku hotela sam se sastajao sa našim drugovima i drugaricama, što mi je dobro činilo, da malo odmorim od stalnog bdenja. Jednom je Vlado izašao za mnom na hodnik, onako bos pravo iz kreveta: *“Gdje ideš? Ne ostavljaj me samog!”*

Tada je dobio poziv da ode kod Đukanovića. Spremio se i vidio sam da mu to znači. Vratio se pomalo nezadovoljan. Očekivao je više.

“Mislio sam da ćemo politički razgovarati, a sve se svelo na formalnost.”

Đukanović ga je primio, zahvalio mu za sve i poklonio mu sat.

U Beogradu bi tokom nedjelje, kod njega dolazili mlađi članovi i brinuli da ne bude sam.

Kada bi ranije kretao za Belgiju ili bilo gdje drugo, kofer je uvijek pedantno spremao tako da je svaka stvarčica imala mjesto. Sada je to činio pomalo nemarno. Prolazeći taksijem pored Tehničkog fakulteta, ponovo mi je pokazao na fasadu gore, i rekao sa nekom tugom u glasu:

“Tu su dugo stajale rupe od metaka, kada su pucali prije rata ljotićeveci. Poslije su ovi sve to uklonili.”

Na aerodromu nas je sačekala stjuardesa sa kolicama da ga odveze. Sagoh se, poljubih ga. Nismo ništa rekli, samo nam oči zasuziše. Znali smo da se više nećemo vidjeti.

U Belgiji ga je obilazio drug Ismet Adrović sa suprugom. Posljednji put, kontakt je bio putem telefona. Skoro šapatom mu je Vlado tada rekao:

„ Mislim da je kraj. ”

Kada mu je dijagnosticiran rak pluća, ljekar je Vladu preporučio da obavezno ostavi pušenje.

- *Šta time dobijam?*
- Pa sigurno nekoliko mjeseci života duže.
- *Cio život sam pušio, pa da ne mijenjam to radi par mjeseci života.*

Vlado je umro 12. Jula 2001. godine, u 84-oj godini. Na isti datum kada je i 1941. godine doneta odluka o dizanju ustanka i kada se sjutradan narod Crne Gore, kao jedan, digao protiv italijanskog fašističkog okupatora.

“Bilo je tačno tri sata ujutru. Podigao sam pušku i rekao – Ajd, da počnemo sa srećom.”

Nazvao me Vladov sinovac Nikola iz Belgije i rekao mi da Mišlin pita da li je Vladova želje bila da se sahrani u Crnoj Gori. Potvrdio sam to.

Poslije su se rođaci, posebno Ljubo i Rade Dapčević, angažovali oko organizacije sahrane.

Javio mi se Radinja Vešović da mi kaže da mu je jako žao što ne može na tako dalek put.

Neki od članova su krenuli kolima, neki autobusom, vozom, a neki su bili već u Crnoj Gori. Mi iz Vrbasa prenoćismo kod Peđe Simićevića, u Alugama na Žabljaku.

Na Cetinju, na kapelu dođe Milenko sa suprugom Bosiljkom. Došao je i Milo Đukanović, sa svojom pratnjom. Poslije toga smo krenuli na Ljubotin. Tu smo vidjeli Vladovu rodnu kuću, koju su tokom rata spalili italijanski fašisti i od koje su ostali samo nagorjeli kameni zidovi. Sada je u selu živjelo samo nekoliko baba, koje bi povremeno obilazili njihovi rođaci iz grada.

Prilaz groblju je bio prilično nepristupačan i zarastao u šiblje. Rođaci su se potrudili da osposobe usku stazu i prilaz. Ali, trebalo je do groblja kovčeg prenijeti i tu su pomogli seljaci iz susjednih sela, koji su sa lakoćom ponijeli kovčeg. Tom stazom, za kovčegom su se nesigurno kretale Mišlin i Milena. Mogu zamisliti kako su se osjećale na tom kamenjaru, u divljini. Nikada do tada njihova noga nije kročila na tlo Crne Gore, a pogotovo ne u takvoj zabiti.

Izvještavala je i crnogorska televizija. Govor sam ja održao, a Rade Dapčević ispred porodice se zahvalio prisutnima. Meni je bio problem da nađem prave riječi, da ne budem patetičan, jer mi se činilo da sve što kažem nema neku težinu i da je malo.

“Vlado Dapčević je bio čovjek dvadesetog vijeka. Bio je njegov pažljivi svjedok i strašni učesnik. Kroz njegovu životnu sudbinu se, kao kroz prizmu, prelamaju sve one nedaće, stradanja, ideali koji je taj vijek u obilju nosio. Jedino iz te perspektive može se razumijeti životna sudbina Vlada Dapčevića. Zato je sva borba

Vlada Dapčevica ista i neprekidna bitka za bolje, za ljudskije, za pravednije i u tome nije nikada posustao, niti poklekao. Beskrajni optimizam, stalni osmjech na licu, nesposobnost da mrzi. Bio je so ove zemlje, jer da nije takvih ljudi, da nije tih rijetkih zrnaca soli, zemlja bi obljutavila. Umro je najveći među nama. Nama, njegovim drugovima je bio vođa, učitelj i drug – simbol i putokaz. Neka tako i ostane. Budimo zahvalni Vladi Dapčeviću što je pomjerio granice ljudskosti.... “

Kako bi to Vlado, dvije godine ranije, rekao:

“Sve ovo što sam prošao govori mi da ću umrijeti potpuno miran, jer sam shodno svojim snagama i mogućnostima učinio sve da ljudi žive bolje. E, u takvoj borbi, kada se boriš protiv jačega, moraš da plaćaš. Mislim da sam potvrdio onu Marksovu maksimu, kada su ga pitali šta je za tebe značenje sreće, a on je odgovorio: "Boriti se!" Ja sam srećan čovjek što sam cio život imao snage, pa i danas u osamdeset i drugoj godini, da se borim za bolje i pravednije društvo. I dok dišem, neću prestati da se borim, jer mi je to smisao života.”

Epilog

Poslije Vladove smrti trebalo je održati uspomenu na njega, jer se u tom trenutku činilo kako će sve to nekako otići u zaborav. Neki drugovi su smatrali da se bez Vlada partija ne može održati, pa su nas napustili, a neki su se pasivizirali.

Dotle, u Crnoj Gori niko, naravno, nije predložio da se Vladu, bar na neki način, dodijeli neki stalni znamen. On je, ipak, ostao za sve njih sa druge strane klasne barikade.

Mi smo postavili obilježje na grobu u kojem je sahranjen, a sahranjen je u babinom grobu koja je umrla početkom dvadesetog vijeka. Na manjoj ploči, na starom spomeniku je stajalo: Vlado Dapčević revolucionar 1917. – 2001. Partija rada.

Došao je Martin Opančar iz Mađarske i rekao mi da bi volio prije nego što umre, da obiđe Vladov grob. Iz Beograda smo krenuli zajedno sa drugom Draganom Džakovićem, koji je tada bio zadužen da stalno boravi u Vladovom stanu. U Podgorici nas je sačekala Nana Dapčević i odvezla na Ljubotinju, do groba. Sav ushićen Martin je fotografisao nekoliko puta i grob i sve nas.

Prije toga se desio još jedan događaj koji je na mene ostavio poseban utisak.

Poslije Vladove smrti me je pozvala Kosa i reče mi da ja znam zašto nije mogla doći na sahranu, ali da bi voljela da se vidimo u Sušnju, kraj Bara. Bila je već jesen. Došla je sporo se krećući i sjeli smo pod suncobranima kraj plaže.

Bio je to trenutak kada se čuti i sluša.

“Nisam ti do sada pričala da je imao vjerenicu. Bila je bolničarka. Ona je ostala sa ranjenicima. Naišli su četnici i sve ih masakrirali, a bolničarke silovali, potom ih zaklali i urezivali im petokrake po grudima. Dana i ja smo ga najviše voljele. Svaka na svoj način. Nikad mu nismo rekli da je ona izvršila samoubistvo, kada su njega kidnapovali u Bukureštu. Znala je da ga neće više nikada vidjeti. Napisala je pismo, legla u kadu i prerezala vene. A ja? ... Eto, nismo nikada bili zajedno....”

Onda je izvadila svoju sliku kao paritizanke i stavila je na sto, rekavši:

- Uzmi je.

Udaljila se polako, onako kako je i došla. Ostao sam dugo gledajući u talase koji su udarali o obalu i činilo mi se da svaki put odnose sa sobom dio mene.

Da bi pokazali da još odlučnije nastavljamo poslije Vladove smrti, organizovali smo demonstracije ispred američke ambasade u Beogradu, povodom napada SAD na Avganistan. Policija je zabranila demonstracije, ali mi nismo odustali. Dočeka nas je kordon policije. Unutar ambasade naoružani specijalci. Zapalimo američku zastavu i gađasmo petardama policajce. Oni nas pohapsiše. Četvoricu naših i jednog anarhistu. Kasnije su nas pustili.

Sa mlađim drugom Soviljom, odoh na Kosovo do Albina. Želio sam da vidim Albina nakon zatvora i upoznam se sa njegovim trenutnim razmišljanjima i stavovima. Albin nas je primio u svom stanu. Rekao je da njegov pokret “Samoopredeljenje” nije sastavljen samo od ljevičara, već i od nacionalista i liberala. Albin nam je pričao o počinjenim zločinima nad albanskim narodom,

ali je rekao i da je na kraju rata bilo osvete sa albanske strane, više po selima, i uglavnom od onih kojima su najbliži stradali. Vidio sam da se politički kreće ka nekim drugim vodama i postaje pragmatičniji. Međutim, njegov drug Liburn nam je ispričao da je on bio marksista-lenjinista, i takođe bio u zatvoru. Kada se rat završio i on bio pušten, vidio je mnoge svoje drugove, koji su se ranije deklarirali kao marksisti-lenjinisti, kako stalno posjećuju strane ambasade u Prištini. Tražio je da posjetim njegovog oca koji je bolestan i koji je izrazio želju da vidi Vladovog druga. Ali, žurili smo na autobus za Beograd. Kasnije sam često sebi prebacivao što nisam ispunio želju bolesnom čovjeku.

Na rastanku, pri samom kretanju autobusa, vidimo kako Albin i Liburn trče i nose nam pune kese peciva i jogurta da ne budemo usput gladni.

Otvaram “Komunistički manifest” koji sam dobio od Albina, a on od nekih anarhista iz Beograda. Sjetih se Vladovih riječi: *“Kada sam pročitao Komunistički manifest, osjećao sam se komunistom.”* I sjetih se drugih Vladovih riječi sa partijske skupštine: *“Svaki čovjek koji radi griješi, pa tako i Role. Ali, zahvaljujuci Rolu i samo njemu, koji je sa boljševičkom dosljednošću i upornošću marljivo radio, naša partija se održala i za sve to mu ja pred vama skidam kapu.”*

Sjećanja

Prilikom jedne skupštine Partije rada, sugerisao sam drugovima da salu ukrase našim zastavama, simbolima i slikama klasika: Marksa, Engelsa i Lenjina. No, Vlado se pojavi prije početka skupštine i odlučno naredi: “*Skidaj tu maskaradu!*” Kod nas šok i iznenađenje. Tek poslije sam shvatio ispravnost i dubinu tog njegovog zahtjeva.

Vlado je sa sobom nosio italijansku beretu, cjenjeni pištolj za koji mi je jedan oružar davao, iz svog arsenala, dva pištolja da biram. Kada bi Vlado odlazio za Belgiju ostavljao ga je meni i ja sam ga uvijek nosio sa sobom. Kada bih išao van Srbije ostavio bih ga na čuvanje drugarici Aneti.

Na kraju, taj pištolj pripade kao trofej porodici Mustafić iz Bara, u znak zahvalnosti za pomoć koji su pružili Vladu.

Otišli smo u Pančevo kod Bogosava Živkova, Vladovog druga, sitnog Roma, kovača, ali još živog kao vatra. On i porodica su se obradovali dolasku, ali je nas porazilo siromaštvo u kojem je Bogosav živio.

Nakon dvije godine je obolio. Vlado i Kosana su otišli da ga posjete.

“Gledao je tupo, ne prepoznajući nas. Onda, u jednom trenutku, kao da mu se svijest povratila. Oči bljenuše kao nekada u borbi. Pridiže se na krevetu i krenu iz sveg glasa da pjeva Internacionalu da se cijelo odjeljenje ludnice orilo.”

Umro je nekoliko dana kasnije.

Vladov drug, Ferid Fićo Čengiđ je bio dva puta na Golom otoku. Zbog zasluga u predratnom i ratnom periodu bio je izabran za prvog poslijeratnog predsjednika grada Sarajeva. Prije rata je bio šest godina na robiji, a tokom rata je zatvaran i mućen od ustaša. Zamijenjen je za zarobljog njemačkog oficira. Njegova žena, Nataša Zimonjić, iz poznate je porodice Zimonjića, uostalom kao i Čengiđi, (O istorijatu ove dvije porodice, kao i o sudbini Ferida Čengića i Nataše Zimonić se može pisati i pisati.)

U jednom intervjuu Nataša je rekla:

“E, pa preko Zimonjića ja sam Vam, milo moje dijete, u srodstvu sa tim velikim kraljevskim, pa i carskim porodicama i, evo, kada se sada na to osvrnem, pitam se kako mi prođoše tolike decenije života nakon Drugog rata, da mi ta činjenica gotovo ništa nije predstavljala? Drugi je sistem života bio. Svi smo bili isti. Nije važno ko izvire iz većeg, a ko iz manjeg izvora. Valjda je to, u stvari, ideal čovječanstva, zar ne?”

“Moja sestra Ksenija je bila bolničarka u jednoj partizanskoj jedinici. Uхватili su je četnici i zaklali. Moj brat od strica bio je u Beogradu, kao student. On je zatvoren na Banjici. Tri dana prije oslobođenja Beograda je obješen.”

Fićov i Natašin najstariji sin Goran je bio sportista i bosanski reprezentativac u rukometu. Ljeta 1992. godine, krenuo je da spašava svog starog komšiju, profesora Husniju Čerimagića, po koga je došao Veselin Vlahović Batko, kasnije prozvan Monstrum sa Grbavice. Goran nije spasio komšiju i Batko je i njega ubio.

Svoje zadnje godine Nataša je provodila u sjećanjima i brinući o psihički bolesnom sinu Rodoljubu. To ju je držalo u životu. Ostala je i bez sina Igora, koji je kao srednjoškolac umro od leukemije. Goran je tada dovukao ogromni kamen iz Jablanice za bratov grob. Rekao je majci da je danima dolazio u kamenolom i pratio rad mašina.

“Čim se pojavio taj kamen, znao je da upravo njega čeka. Potom ga je sam obrađivao, dao mu oblik. Bio je ushićen njegovom ljepotom, kao i svakom drugom ljepotom. Tada nije mogao ni slutiti da će od 1999. godine, nakon što je pronađena grobnica na Trebeviću, to biti i njegovo posmrtno obilježje.”

Nataša nije željela da se odrekne svog muža kada je te 1948. godine, a i kasnije, više puta traženo od nje.

“Fićo nikako nije mogao podnijeti to da nekadašnji drugovi vrlo brzo postaju “crvena buržoazija”. Obradovala sam se magacinima u kojima je tadašnja komunistička elita na tačkice takođe mogla kupovati kvalitetniju robu i odmah sam zamislila kome ću šta nabaviti, ali Fićo mi je strogo naredio da tamo ne idem. Njega su nosili čisti ideali, nikada nije htio ni za sebe, ni za svoju porodicu bilo kakvu privilegiju. Radio je sve pošteno i bio jako osjetljiv na nepravdu. Možete zamisliti kako mu je bilo kada mu je Aleksandar Ranković, pred Titom i pred cijelim tadašnjim rukovodstvom, ovdje u Sarajevu, zamjerio da je u Komitetu sakupio najviše ‘Turaka’. Bila sam na toj večeri. Fićo je skočio, uhvatio ga za košulju i tražio izvinjenje. Tito ih je razdvojio, ali od tog dana naš život više nije bio isti kao do tada.”

Po završetku poslednjeg rata u BIH su bili otvoreni na kratko udbaški arhivi. Nataša je otišla da vidi šta ima o Fiću. Dali su joj

nešto probranih dokumenata. Ono što što je iz njih zaključila, a i ranije pretpostavljala, da su i neki prijatelji po zadatku partije dolazili u njihovu kuću.

Odlučila je da nikome ništa neće reći.

“Nek svak nosi svoju savjest.”

Poslije rata, Vlado je poslao našeg bjelopoljskog člana Refika da obiđe Natašu u Sarajevu.

Nakon par godina Vladu saopših radosnu vijest da je Monstrum sa Grbavice uhapšen i da je u zatvoru u Spužu u Crnoj Gori.

“Hmmm. Zapamtite, zapamtite ime tog zločinca. Kada se jednom zlo rasplamsa, teško ga je zaustaviti.”

No, zločinac pobježe iz zatvora i ode u inostranstvo. Vlado je bio bolestan i nisam želio da ga uznemiravam tom viješću. Kasnije se zločinac ipak našao u zatvoru u BiH. Vlada tada već nije bilo.

Kada je Batko ponovo uhapšen i suđen, u presudi od 2013. godine je stajalo: 31 ubistvo, 14 nestanaka osoba za koje se vjeruje da ih je ubio, 13 silovanja i više od 50 premlaćivanja i teških povreda.

Osuđen je na 42 godine zatvora.

Prilikom ekstradicije iz Španije u BiH, Batko je izjavio: “Ubio sam više od sto muslimana i zapalio njihove leševe. I ne kajem se za to.

“Ma tu budalu (Slobodana Boba Mitrića) su zavrbovali dok je još bio u Kruševcu, u popravnom domu i snabdeli ga materijalom i poslali u Rumuniju, kod ovih mojih drugova. On im se predstavio kao politički zatvorenik iz Jugoslavije i rekao da hoće da ide na Zapad i tražio vezu. Oni mu dali moj telefon. I kada je bio u Briselu, zove me. Meni odmah sumnjivo. On složio neku priču. No, pošto su mu ovi moji dali telefon, pristanem da dođe do mene. Mišlin je bila na poslu. Stan nam je na trećem spratu. Kroz špijunku imam pregled hodnika i lift se tu otvara. Čim je izašao iz lifta, bilo mi je još sumnjivije. Stavio sam stolicu dalje od mene da imam vremena da reagujem. Čim je sjeo i počeo sa pričom, znao sam da laže. Rekao sam mu da samo pričeka minut, dok odem do sobe. Vratio sam se sa rukom u džepu i dva prsta naprijed. Rekao sam mu:

- Sada ću te ovdje odmah ko kučku ubiti, ako ne kažeš ko te je poslao, i znaš dobro da ću to uraditi.

I da sam imao pištolj znao sam da ne bi smio pucati, jer bi to totalno iskomplikovalo moj opstanak u Belgiji. On je prebljedio kao krpa i vidjelo se da se pokolebao. Sve je ispičao i da mu je policija dala zadatak da me ubije, čim bude imao priliku. Rekao sam mu da ustane polako i da izađe, a ukoliko ga vidim negdje blizu, čak i prekoputa ulice, pucaću. Poslije sam gledao iza zavjese da li je izašao.

Nisam to rekao Mišlin, jer bi se ona uzrujala, ali ne prođe dugo i najavi se komesar holandske policije. Mišlin opet u panici. Mi ga primimo i on saopšti da je taj uhapšen u Holandiji, jer je bio obračun u tom jugoslovenskom emigrantskom podzemlju gdje je

i on učestvovao, i gdje su stradali neki. Čak je pucano i na policiju. I da se on poziva na mene, da ja potvrdim da on nije kriminalac, nego politički emigrant. Ja to odbijem. Kasnije mi je on pisao iz zatvora i tražio da budem svjedok na sudu.”

Slobodan Bob Mitrić je poslije izlaska iz zatvora (inače je iz susjednog mi, Bačkog Dobrog Polja), veličao Vlada, istovremeno podržavajući četničke organizacije. Izlazio je čak i feljton u novinama, nakon pada Miloševića, gdje on opisuje svoj rad za UDB-u i susrete sa Vladom i gdje je tvrdio da je odustao da ubije Vlada kada je shvatio pred kim stoji. Umro je na nekom tavanu zgrade u Amsterdamu, u krajnjoj bijedi i sumanut.

“Tada mi pomože jedan Jugosloven, koji je držao omanji restoran. Trebao sam da održavam toalet, čistim podove, spremam stolove posle fajronta. Tu sam imao i malu sobu i stanovao. Tu bi navraćao i onaj Buha, koji je kasnije bio neki ministar tamo kod Radovana Karadžića. U to vrijeme je bio student u Parizu. Navrati tako on i počeo da provocira, u smislu:

- Vlado, ti pukovnik a spao si da ribaš toalete.

Trpio sam nekoliko puta, dok jednom ne uzeh onu krpu sa metlom:

- Slušaj, Buha! Ako te dovatim ovim, nećeš se dobro provesti!

Nije se više pojavljivao. E, kada sam ono u Bukureštu kidnapovan, a pošto su tada bili odlučili da me osude na smrt, čitali su mi sve šta sam pričao tamo. Na trideset i nešto kucanih stranica. Sve izvještaji od Buhe.”

“Stanovao sam u tim prihvatnim smještajima u Parizu. Tu su bili i neki Romi sa porodicama, koji uglavnom nisu ništa radili. I jednom jedan od njih dobi ogromnu svotu para na lutriji. Izgubiše se i nisu dolazili skoro mjesec dana. Kada su se pojavili, pitao sam ih gdje su do sada bili. Rekoše po hotelima. Jeli, pili i proslavljali dok sve nisu spiskali.”

“Radeći na dalekovodima i viseći na njima sam se razbolio i dobio visoku temperaturu. Tada me spasi jedan radnik, Španac. On me je polumrtvog dovezao do stana i smjestio. Kada dođoh malo sebi, u džepu napipah novčanicu, da mi se nađe. Ti Španci su bili najbolji drugovi.”

Vladu je ostala neostvarena želja da se sastane sa Đilasom i “ideološki razračuna”. Iako je pokušano, da se ugovori tribina ili susret njih dvojice, kao dva suprotna pola “disidentstva” Titove Jugoslavije. Đilas ne pristade.

Đilas je u odricanju od ideje padao sve više i više, pokušavajući uvijek da opravda ono iz ranijeg perioda, ne prihvatajući ličnu odgovornost ni za šta, ili relativizujući i zaboravljajući svoju ulogu u pojedinim događajima. Ali, mislim da su kod Vlada ostali tragovi respekta iz tog ranijeg perioda prema Đilasu, kao glavnom partijskom ideologu. Đilasova šutnja devedesetih i koketiranje sa nacionalizmom i njegova sahrana uz buljuk popova, stavila je tačku na sve i izazvala kod Vlada neku vrstu sažaljenja.

“Sjećam se poslije rata je Đilas svraćao kod nas kući. Tada smo često uz večeru vodili rasprave on, ja i Peko.

Jednom sam mu rekao:

- *Đido, ti si jedan obični razbarušeni intelektualac.*

Peko skače do plafona i poslije mi kaže:

- *Ti si lud! Znaš šta ti on može napraviti!*

No, Đilas nije bio zlopamtilo i prešao je preko toga.”

-

“To sa ženama su izmišljotine. Kao i ono što su prikazivali o meni na televiziji.

Uvijek sam govorio - Kada sam mogao sve to postići? Prije rata partijski rad, hapšenja. Za vrijeme rata, isto. Bio sam samo jednom u prilici tokom rata, kada smo zanoćili u jednoj kolibi, i jedna drugarica kraj mene. Osjetih njenu blizinu, zagrlih je oko grudi i privukoh, no istog trena pomislih – A, šta poslije? Moram pred svima reći da smo zajedno i da ću je ženiti. Nisam nosio ništa od opreme kao ostali borci, samo pušku sa pet metaka. Ostalo su mi drugarice pomagale. Ujutru dobih od te drugarice ćebe pravo u glavu...

Poslije rata sam radio kao konj, sve do 1948. godine. Posla preko glave. Jedino je bilo prilike oko tih prijema, kada bih odlazio da se nađem sa nekom, ali je to bilo rijetko. Jednom mi Tempo reče, pred svima: “Kurvaš li se, Vlado, kurvaš!” A, šta sam mogao odgovoriti nego: “Nisam peder, pa ako mi se desi prilika.”

Onda, Goli otok osam i po godina, pa skoro odmah bjekstvo u Albaniju. E, u Sovjetkom Savezu je bilo toga dosta. Tamo su žene toplije i slobodnije od naših, a ostalo je dvadest miliona više žena posle rata. Bio je neki inženjer, dobar čovjek, i mene zamoli jednom da me povede do svojih, na selo. Odavno nije vidio majku. Odem sa njim u neku tamo zabit. Izađemo iz autobusa i polako se uputimo ka selu. Ljetnja noć, pušimo usput. Iz sela dopire pjesma.

Oni tužni ženski glasovi, da ti srce stane. Oni su znali da će doći. A ono, petnaestak žena sjedi i pjeva uz trpezu. Tu opšte grljenje i ljubljenje. On mi objasni da su u selu samo starci i djeca. Mladi su otišli u grad. Svi ostali muškarci su izginuli na frontu.

Olja je živjela u Odesi i mnogo me je voljela. Ona je bila udata i muž joj je bio na prekookenskim brodovima i nije dolazio kući po šest mjeseci. Imali su sina koji je išao u osnovnu školu. Ja sam tu živo sa njom i muž je to znao. Njenog sina sam podučavao matematiku i ostale predmete. Bio sam mu skoro ko otac. I kada sam otišao iz Sovjetskog Saveza, mislio sam da je više neću vidjeti. Pogotovo poslije kidnapovanja u Bukureštu. U samici požarevačkog zatvora, nakon desetak godina sam počeo gubiti muškost. Imao sam osjećaj kao da jedan dio mene nestaje. Kada sam izašao, odlučio sam da odem u SSSR i posjetim Olju. Vrata mi je otvorio srednjovječni čovjek. U prvom trenutku sam pomislio da joj je to muž, no to je bio sin, sada neki doktor fizičkih nauka, koji reče da će majka brzo doći i da je otišla do frizerke. Iza sina se pojavi starac kao i ja, čak naizgled još stariji. To je bio muž. U tome, eto nje. Ništa se nije promijenila. Ista! I gleda nas dvojicu. Dvojicu staraca.”

Đed mi je bio pop. Umrla mu rano popadija. On je imao već skoro stotinu godina i samo je pušio i pio po pola litra rakije na dan. Najviše je volio da mu ja kuvam kavu. Dok bih mu kuvao, on bi mi postavljao razna pitanja, jer sam već išao u školu.

- *Vlado, učite li vi šta u te vaše škole?*
- *Učimo đede.*
- *Šta učite?*
- *Svašta đede.*
- *Jesu li vas naučili šta je najveći grijeh na svijetu?*
- *Jesu đede. Ne ubij, ne ukradi ... ne vrši preljubu. (Nabrojah ono što smo učili iz vjeronauke)*
- *Eee. Ništa ti ne znaš, beštijo! Najveći je grijeh kada ti žena onim svojim znakovima govori da bi ti se dala, a ti je iznevjeriš. Evo, skoro mi je sto godina. Sve one žene sa kojim sam bio, jer mi je tvoja baba rano umrla, zaboravio sam. Ali, one sa kojim sam trabao biti, ali nisam bio iz raznih razloga, ili sam omanuo, svu noć mi dolaze u snovima i dave me. Eto, to ti je najveći grijeh i zapamti to dobro. Ajde, sad skuvaj kavu. Ti je najbolje kuvaš.*

“Jednom mi majci neka žena iz sela reče da mi se otac viđa sa nekom na Cetinju. Kada se pojavi na vrata, majka njemu za oči. Bio sam tada dečkić. Otac odgurnu majku. Ja zgrabih sjekiru i pravo na njega. Majka me zgrabi za ruku i ote sjekiru. Ja preko vrta i odoh u ujčevinu. Majka je došla posle dva dana i povelala me kući, kao da ništa nije bilo. Od tada se promijenio moj odnos sa ocem. Kao da me je više uvažavao.”

“Peko je bio bolji fudbaler od mene. Imali smo tada čak i tim na Cetinju. I on mene isključi iz tima. Ja bijesan kao ris. Čekam ga da se vrati. Sakrijem se iza vrata i uzmem toljagu. Čujem ga kako ide i zvižduće. Znači zadovoljan. Pobijedili su. Dočekala ga je toljaga preko leđa i Peka se prostro koliko je dug i širok.

- *Ti mene da isključuješ!*

“Narodnooslobodilačka borba jugoslovenskih naroda je velika po ideji i ciljevima koje je postavila i sve do jednog ostvarila. Osnovni cilj je bio osloboditi zemlju od okupatora i ostvariti zajednicu ravnopravnih naroda. U šta se kasnije to pretvorilo, drugo je pitanje. Ali, sama narodnooslobodilačka borba je imala apsolutno pozitivan karakter. To je sud istorije i tu se ne može ništa promijeniti.”

“Poveo sam Ljuba sinovca, na Pljevlje. On je bio tad još srednjoškolac. Bio je član hora i imao je glas Karuza. Tu noć nas ubiše Talijani svojom artiljerijom. Strašna pogibija i naše neiskustvo. U jednom trenutku Ljubo krenu da pjeva “O, sole mio”. Nasta tišina. Talijani ne granatiraju, niti pucaju. Svi slušaju. Kada je završio, nastade nova kanonada. I pred mojim očima Ljuba raznese granata. Mene rikošet udari po potiljku. U nekom bunilu, krenuh onako bez orijentacije, skidajući šinjel i bos po snijegu.

Tada me spasi Đuro, koji je bio kasnije Titov telohranitelj, inače španski borac. Đuro provali u jedan magacin koji je bio sa džakovima soli. Obična daščara koju bi svaka granata raznijela. I on napravio od tih džakova, u okviru tog magacina, pravi bunker od džakova soli, tako da smo bili zaštićeni u tom trenutku. E, taj Đuro je svojim tijelom zaštitio Tita i poginuo na Sutjesci, a ne pas kako su kasnije izmišljali. Gledao sam i Tita na Sutjeci, kako bijesno u nemoći sa mašinkom stoji na stijeni i puca u njemačke avione.”

Znao sam Savu (Kovačevića) još iz predratnog perioda i bili smo zajedno u zatvoru u Sarajevu. Bio je pravi komunista. Poslije su pričali i izmišljali i što jeste i što nije. Istina je da smo pravili te, nazovi, lijeve greške u Crnoj Gori i Hercegovini i da smo narod odbili od sebe. Ali je bilo često i opravdano. Ne likvidiraš kulaka, a on te prvom prilikom izda ili puca na tebe. I uglavnom su sarađivali sa Talijanima i podržavali četnike. Bilo je i gluposti. Mi smo štampali Bilten Pokrajinskog štaba za Crnu Goru, gdje je bio čak objavljivan spisak likiviranih kulaka i dolje na kraju spiska je stajalo: Nastavlja se.

Dobio sam zadatak da sa svojom grupom likvidiram jednog kulaka, a kojeg sam poznavao. I odemo i čekamo ga ispred kuće da se pojavi. Kada se pojavio, pucali smo po krovu kuće. Uskoro sve to prestade i osudi se kao greška, ali je šteta bila velika.

Jedan doktor mi je pričao o Savinoj pogibiji. On je poslije rata vršio eshumacije. Danas o tom svašta pišu i lažu. Bilo je jutro, i izmaglica. Borci su bili i demoralisani i Sava je pokušao još jedan proboj. I tada ga je pogodio metak - snajper njemački. Tu su ga pokrili nekim granama da se ne vidi i ne širi panika i nastavili juriš. Rupa je bila nazad, ali je metak ušao ispod nosa kod brkova i nije se vidjela ulazna rana.”

“Na Sutjesci su nas uništili njemački avioni. Imaju mape i idu redom. Tepih po tepih kasetnih bombi. Zamalo nisam poginuo prilikom jednog naleta. Vidim da su odradili prethodnu dolinu i da smo mi na redu. Našli smo se na stazi gdje su sa jedne strane stijene, a sa druge provalija od pedesetak metara i nema se gdje pobjeći. U zadnjem trutku spazih debelu granu koja štrči koso, jedno pola metra ispod staze, i nadvija se nad provalijom. Skočih na nju i tako sam visio nad provalijom, znajući da bi me jedino direktni pogodak bombe ubio. Pola onih gore izginu.

Rat je zanat i treba znati ratovati. Kada smo jednom noću minirali prugu, naiđe ustaški oklopni voz. Svi u panici počеше da bježe od voza što dalje. Jedan iskusni borac nam reče da trčimo ka vozu. Jednostavno, cijev ustaškog mitraljeza nije mogla da gađa kroz uski otvor na vozu na blizinu, jer je tu taj mrtvi ugao, nego tek na par desetina metara dalje. Ovi što krenuše dalje od voza, izginuše.”

“Ja sam na Golom otoku shvatio da je jugoslovensko rukovodstvo prešlo u potpunosti na drugu stranu barikade i da se, kao svi renegati, najžešće svete prvo svojim dojučerašnjim drugovima. Sproveli su, nezapamćeni u istoriji, nezabilježen unutrašnji teror u zatvoru. Jedan dio osuđenika su prisilili da budu dželati, da gone, da muče, da tuku, da ponižavaju svoje vlastite drugove. Na Golom otoku najstrašnije nije bilo ono svakodnevno batinjanje, ni ona glad, ni žeđ, ni onaj mučilački rad, ni nespavanje... iako je svaka od tih stvari pojedinačno bila strašna po sebi. Najstrašnija na Golom otoku je bila atmosfera. Atmosfera užasa koja se neprekidno osjećala u vazduhu. U toj atmosferi užasa, došao sam do zaključka da se protiv onih koji rade takve zločine treba boriti na život i smrt.”

“Ne može se na ovom svijetu živjeti, a da se ne vjeruje ljudima, čak i onda kad ni u kom slučaju ne bi smjelo da im se vjeruje. No, čovjek je društveno biće i očeš - nećeš, moraš živjeti sa ljudima. Kako živjeti sa ljudima, ako im ne vjeruješ.”

